

POVIJEST

MCCTOPMJA

HISTORIJA

**Historija 20. stoljeća u udžbenicima
Bosne i Hercegovine:**

**Analiza udžbenika historije za
završne razrede osnovne škole**

**Analizu izvršila: dr. Heike Karge
Georg Eckert Institut za međunarodno istraživanje udžbenika
Braunschweig, Njemačka**

april 2008. godine

Historija 20. stoljeća u udžbenicima Bosne i Hercegovine:

Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole

Analizu izvršila: dr. Heike Karge
Georg Eckert Institut za međunarodno istraživanje udžbenika
Braunschweig, Njemačka

april 2008. godine

Ova analiza je objavljena zahvaljujući finansijskoj podršci Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini. Stavovima i načinom predstavljanja materijala u ovoj publikaciji nikako nije izneseno mišljenja Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini u pogledu sadržaja. Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji isključivo su stavovi i mišljenja autora te ne predstavljaju i ne odražavaju službeni stav ili politiku djelovanja Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini. Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini niti daje garanciju, predstavku ili obavezu, bilo izričitu ili da se podrazumijeva, niti preuzima bilo kakvu pravnu obavezu, bilo direktno ili indirektno, ili odgovornost za kvalitet, tačnost, kompletnost, prikladnost ili korištenje podataka, tekstova i ostalih stavki sadržanih u ovoj publikaciji.

Sadržaj

KRATAK PREGLED	5
1. UVOD	9
<i>Udžbenici odabrani za analizu</i>	10
<i>Kriterij za odabir udžbenika</i>	10
<i>Okvir za analizu</i>	11
<i>Odabir tema za analizu</i>	12
2. JEZIK	13
<i>Jezik mržnje</i>	14
<i>Skrivene poruke i historijska terminologija</i>	14
3. KVALITATIVNA ANALIZA SADRŽAJA	17
3.1. Kako su žene, nacionalne manjine i svakodnevni život predstavljeni u udžbenicima	18
<i>Žene</i>	18
<i>Nacionalne manjine</i>	19
<i>Svakodnevni život</i>	20
3.2. Značaj nacionalne historije - Bosna i Hercegovina kao polazište	22
<i>Historija Bosne i Hercegovine – s određenim ciljem</i>	23
<i>Historija Bosne i Hercegovine – integrativni pristup</i>	23
<i>Historija Bosne i Hercegovine – bez uljepšavanja</i>	23
<i>Historija Bosne i Hercegovine - kako je vide Srbi</i>	24
<i>Historija Bosne i Hercegovine - kako je vide iz Hrvatske</i>	25
<i>Pismo koje se koristi u Bosni i Hercegovini</i>	25
3.3. Raspad Jugoslavije i rat u Bosni i Hercegovini	25
<i>Raspad Jugoslavije</i>	26
<i>Referendum za nezavisnost Bosne i Hercegovine</i>	26
<i>Rat u Bosni i Hercegovini</i>	27
<i>Određivanje datuma početka rata u Bosni i Hercegovini</i>	27
3.4. Metodologija rada na posljednjim poglavljima	28
<i>Otvorena pitanja</i>	28
<i>Rat kao tema izvađena iz konteksta</i>	29
<i>Rat uz obazrivo predstavljanje</i>	29
<i>Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini</i>	30
<i>Prividna nepristrasnost</i>	30
<i>U crno-bijeloj tehnici</i>	32

**Analiza udžbenika historije za
završne razrede osnovne škole**

3.5. Metodološka strana: korištenje metoda komparacije, multiperspektivnog viđenja i kritičkog razmišljanja	32
<i>Prvi svjetski rat - metodologija rada</i>	34
<i>Herojstvo u Prvom svjetskom ratu</i>	34
<i>Kritički pristup tematici Prvog svjetskog rata</i>	35
<i>Skrivene poruke</i>	36
4. KVANTITATIVNI I STRUKTURALNI ASPEKTI	37
4.1. Omjer predstavljanja historijskih perioda	38
4.2. Omjer predstavljanja svjetske i evropske, odnosno nacionalne historije	38
<i>Objedinjenost predstavljanja svjetske i evropske, sa nacionalnom historijom</i>	39
4.3. Struktura i kompozicija udžbenika	40
<i>Struktura udžbenika prije usvajanja Smjernica</i>	40
<i>Struktura udžbenika nakon usvajanja Smjernica</i>	40
<i>Dva primjera uspješno izrađenih radnih sveski</i>	41
<i>Daljnji utjecaj Smjernica</i>	42
5. DODATAK	43
5.1. Podjela historijskih perioda u udžbenicima/veza između svjetske i nacionalne historije u svakom od historijskih perioda	44
5.2. Grafičko predstavljanje žena u udžbenicima	44
5.3. Lista analiziranih udžbenika	46
5.4. Skraćenice	46
5.5. Smjernice	47

Kratak pregled

Uvod

Ovom analizom namjeravalo se ispitati da li odabrani udžbenici historije, koji su u Bosni i Hercegovini odobreni za školsku 2007./2008. godinu, odgovaraju savremenim standardima propisanim u *Smjernicama za pisanje i ocjenu udžbenika historije za osnovne i srednje škole u Bosni i Hercegovini*¹, za koje je inspiracija nađena u savremenoj, evropskoj praksi izrade udžbenika i ovom trendu. Ispitivanjem je obuhvaćena usporedba određenih udžbenika historije koji su objavljeni prije usvajanja *Smjernica*, kako bi se mogli usporediti udžbenici korišteni prije i poslije usvajanja *Smjernica*. Analizirano je sedam udžbenika historije za osmi i deveti razred osnovne škole, s posebnim osvrtom na događaje iz 20 stoljeća.

Polazište za analizu, uzeto iz *Smjernica*, jesu *Opće*, odnosno *Posebne*, odnosno *Pojedinačne smjernice za pisanje udžbenika historije* u Bosni i Hercegovini. U njima su zadate četiri kategorije, koje čine okvir za analizu: jezik, kvalitativni aspekti u pogledu sadržaja, metodološki aspekti i kvantitativni aspekti.

U ovom dokumentu predstavljeni su prvi rezultati istraživanja, koje će biti obavljeno u dvije etape.² U drugom dijelu analize bit će ispitano koliko se u cijeloj Bosni i Hercegovini stvarno koriste ovi udžbenici, uz informacije dobijene od nastavnika, kako o novim, tako i o starim udžbenicima.

Pomaci u pristupu materiji

Predstavljanja Prvog svjetskog rata i njegovog utjecaja na bosanskohercegovačko društvo mogu se smatrati pozitivnim primjerom: u svim pregledanim udžbenicima vidi se ujednačen i metodološki osmišljen pristup (s izuzetkom udžbenika *Matković*, u kojem se autori nisu bavili ovom temom).

Drugi pozitivni primjeri ukazuju na djelimično izmijenjen odnos u predstavljanju globalne i lokalne historije (približno 60% prema 40%), čime se sugerira porast nivoa svijesti i uvažavanje procesa integracije i globalizacije u historiji 20. stoljeća. Ovaj je trend uspostavljen prije objavljivanja *Smjernica* i prisutan je u svim analiziranim udžbenicima.

Dok u udžbenicima objavljenim prije usvajanja *Smjernica* zastupljenost teksta znatno dominira u odnosu na nastavni materijal (ilustracije, zadaci i izvori), u svim novijim udžbenicima vidna je veća ujednačenost između teksta i nastavnog materijala. Ovaj trend ohrabruje, jer doprinosi kvalitetu sadržaja i tome koliko će biti upotrebljiv učeniku. Dva od pregledanih udžbenika (*Valenta* i *Šehić*) ističu se u tom smislu.

Žene, nacionalne manjine i svakodnevni život

Još je veći utjecaj *Smjernica* u pogledu boljeg predstavljanja žena, nacionalnih manjina i svakodnevnog života, što su sve ciljevi dobro osmišljenog i ujednačenog pogleda na historiju, koji idu dalje od tradicionalnog svođenja na političke i vojne događaje.

- U udžbenicima *Valenta*, *Šehić* i *Hadžiabdić*, u tekst je inkorporirana uloga žene i svakodnevni život, koristeći integrativni pristup.
- U udžbeniku *Pejić 07* obuhvaćen je svakodnevni život, prvenstveno u prvom dijelu udžbenika.
- U udžbeniku *Matković* data je dobra kvantitativna ravnoteža svakodnevnom životu, ali kvalitativna analiza otkriva jake antisrpske prizvuke, naprimjer, kod predstavljanja nastojanja da se uguši hrvatska kultura.

¹ *Smjernice* su 2006. godine usvojili svi ministri obrazovanja u Bosni i Hercegovini i nalaze se u Dodatku 5.5. ovog dokumenta

² Istraživanje omogućila i finansirala Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini

Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole

Predstavljanja manjina javljaju se mnogo češće nakon objavljivanja *Smjernica*. Međutim, najčešće je riječ o čisto informativnim predstavljanjima ili tendenciji da budu predstavljeni kao „žrtve“, bez poniranja u dubinu ili u kritičku, empatičku raspravu.

- U udžbenicima *Valenta* i *Šehić*, autori se u predstavljanjima bave problemima manjina, i daju više detaljnijih podataka i osnova za kritičko rezoniranje.

Govor mržnje i skrivene poruke

Govor mržnje izraz je za govor kojim se namjerava poniziti, zastrašiti ili potaknuti na nasilje ili predrasude protiv osoba ili grupe, na osnovu određenih kriterija, kao što su: nacionalna pripadnost, vjeroispovijest, spol, starosna dob, narodnost, moralna ili politička uvjerenja.

Usklađenost sa *Smjericama* još je raznolikija u pogledu korištenja jezika i odustajanja od govora mržnje:

- Autori se, u udžbenicima *Valenta*, *Šehić* i *Hadžiabdić*, pridržavaju *Smjernica*. Nema govora mržnje.
- U udžbenicima *Pejić 07* i *Pejić 06*, *Matković* i *Ganibegović* to nisu učinili na nekoliko mjesta i posežu čak za pogrđnim komentarima protiv jedne ili više nacionalnih grupacija.
- U udžbenicima *Pejić 07* i *Pejić 06* korišten je govor mržnje u onim dijelovima udžbenika u kojima predstavljaju historiju Drugog svjetskog rata i periode nakon ovog rata.
- U udžbenicima *Matković* i *Ganibegović* korišten je jezik koji nije samo „govor mržnje“, nego i jezik skrivenih poruka, koji svodi tok historijskih događaja i uopće historije na nekoliko motiva i izvora, utemeljenih u neprijateljskom ponašanju „drugih“ prema sebi (svojoj nacionalnoj grupaciji).

Bosna i Hercegovina i njeni narodi

Analitičarka je detaljno istraživala da li je, u skladu sa *Smjericama*, Bosna i Hercegovina osnovno polazište u udžbenicima, i kako su u udžbenicima predstavljene historije drugih konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini. Treba imati na umu da je grupaciji, odnosno narodu za koji je udžbenik posebno i isključivo pisan, uskraćeno ujednačeno predstavljanje o drugim narodima i narodnostima. Međutim, pristrasno pisan udžbenik ne služi na pravi način ni narodu koji bi ga trebao koristiti.

- Kod *Valente*, *Hadžiabdića*, *Šehića* i *Ganibegovića*, Bosna i Hercegovina je posmatrana kao centar nacionalne historije i jasno polazište. Ovo se odnosi na sve što se dešavalo na teritoriju Bosne i Hercegovine.
- Kod *Valente*, *Hadžiabdića* i *Šehića*, koncept nacionalne historije je, štaviše, usmjeren na historiju svih konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini.
- U udžbeniku *Ganibegović* se, sa druge strane, favorizira predstavljanje historije muslimanskog/bošnjačkog stanovništva u Bosni i Hercegovini. (Ovaj udžbenik se više ne nalazi na listi udžbenika odobrenih za korištenje u školama, ali je analiziran kako bi bio ocijenjen utjecaj *Smjernica*.)
- U udžbenicima *Pejić 07* i *Pejić 06* pretežno je predstavljena srpska historija – historijski događaji na području Balkana, sa stanovišta srpskog naroda, tako da koncept nacionalne historije podrazumijeva nacionalnu historiju Srba.
- U udžbeniku *Pejić 07* vidni su pozitivni utjecaji iz *Smjernica*. Pomak ka detaljnijem opisivanju historijskih dešavanja u Bosni i Hercegovini (iako još uvijek sa prevagom gledišta srpskog naroda) vidljiv je posebno u prvom dijelu udžbenika, koji se bavi historijom od kraja 19. stoljeća do 1941. godine.
- Kod *Matkovića*, polazište je potpuno drugačije, to jest, predstavljena je historija Hrvatske, a, mjestimično, i historija Hrvata u Bosni i Hercegovini. Koncept nacionalne historije ovdje se isključivo odnosi na nacionalnu historiju

Hrvata. Što se tiče izrade šireg koncepta nacionalne historije, i korištenja Bosne i Hercegovine kao polazne tačke, toga kod Matkovića nema. Udžbenik je napisan sa čisto hrvatskog stanovišta, sa namjerom da bude prihvatljiv isključivo za učenike Hrvate, što je očigledna namjena udžbenika. (Udžbenik Matković, bez obzira što je napisan i objavljen prije usvajanja Smjernica i očigledno nije u skladu sa njima, nalazi se na listi udžbenika predloženih za korištenje u školskoj 2007./08³.)

Raspad Jugoslavije i rat u Bosni i Hercegovini

Historija Bosne i Hercegovine (i bivše Jugoslavije) s kraja 20. stoljeća jeste jedno od najosjetljivijih i najkontroverznijih pitanja u društvu Bosne i Hercegovine danas. Time što se, prema Preporuci Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope iz 2000. godine⁴, izbjegavaju teme o ratu u Bosni i Hercegovini (1992.-1995.), pa se to manifestira u različitim pristupima kod izrade nastavnih planova i programa za historiju u Bosni i Hercegovini, odražava se ovaj problem. On je također evidentan i u pristupu koji se koristi u brojnim udžbenicima.

Kod većine analiziranih udžbenika, veliki broj uočenih poboljšanja se - u pogledu instruktivne i metodološke procjene - gubi u poglavljima u kojima se obrađuje početak raspada Jugoslavije, Referendum iz 1992. godine i početak rata u Bosni i Hercegovini.

- U udžbeniku *Pejić 07* ispoljeno je pozitivno nastojanje ka što ujednačenijem, čak uporednom predstavljanju u prvom dijelu udžbenika, ali jedno od zadnjih poglavlja, koje se bavi raspadom Jugoslavije, uključujući i tekst, ilustracije i nastavni materijal, napisano je na pristrasan način, potičući jednostrano razmišljanje, uz iskazivanje suosjećanja/empatije sa „nepravičnom“ sudbinom Srba. Budući da je, na pristrasan način, naglasak stavljen na NATO udar na Jugoslaviju, rat u Bosni i Hercegovini je veoma kratko spomenut. U sadržaju nema razlike između *Pejića 07* i njegovog prethodnika *Pejića 06*.
- U udžbeniku *Valenta*, iako multiperspektivno predstavljanje nije primijenjeno u posljednjem poglavlju udžbenika, pruža se ujednačeno historijsko predstavljanje raspada Jugoslavije, prebacujući naglasak na nacionalizam svih strana u posljednjoj fazi postojanja bivše zajedničke države. Tekst je obogaćen otvorenim pitanjima, koja bi mogla utjecati na učenike da razviju vlastito razumijevanje ovih događaja. Autor, međutim, ne obrađuje rat u Bosni i Hercegovini, niti bilo koji drugi rat u bivšoj Jugoslaviji.
- U udžbeniku *Hadžiabdić*, autori se dotiču ovih ratova, ali gube veoma kvalitetan pristup, karakterističan za oba udžbenika - prave aluzije na rat u Bosni i Hercegovini, bez davanja konteksta i upuštanja u detaljnu raspravu.
- U udžbeniku *Šehić* nije obrađen početak rata, ali je djelimično naveden jednostrani i osuđujući podatak o periodu raspada Jugoslavije.
- *Matković* je jedini udžbenik u kojem je detaljnije obrađen rat u Bosni i Hercegovini. Međutim, to ne utječe na ocjenu udžbenika kao monoperspektivnog, iako se u udžbeniku navodi da su sve strane učestvovala u etničkom čišćenju i brutalnom ratovanju. Zaključak u udžbeniku, u kojem se navodi da je hrvatsko-bošnjačka podjela i ukupna brutalnost rata u Bosni i Hercegovini, proizvod međunarodnog (pogrešnog) angažiranja i „crtanja mapa“ od strane srbijanskog političkog vrha, ne vodi ka promišljenijem predstavljanju ovog najosjetljivijeg perioda.

³ Listu je pripremio Zavod za školstvo u Mostaru (odgovoran za nastavni plan i program na hrvatskom jeziku). Nakon toga, svaki ministar obrazovanja odobrava ovu listu, iako neka ministarstva prave i dodatnu selekciju za svoje kantone.

⁴ Vidi, *Parlamentarna skupština Vijeća Evrope: Preporuka 1454 (2000) Obrazovanje u Bosni i Hercegovini*. Ovom *Preporukom* predloženo je privremeno obustavljanje podučavanja o periodu 1992.-1995. godine, dok historičari u Bosni i Hercegovini, uz podršku međunarodnih stručnjaka, ne izrade zajednički pristup za predavanje ovog historijskog perioda.

Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole

Poruke i metodologija

Do problema „skrivenih poruka“ nije došlo isključivo zbog određenog načina na koji je jezik korišten, već je to i problem metodološke prirode. Poticanje učenika da razviju kritički, komparativni i multiperspektivni način razmišljanja prilikom analiziranja historijskih događaja onemogućeno je ubacivanjem skrivenih poruka u udžbenicima; primjer se može naći kod *Ganibegovića* i *Pejića 07* kod obrade procesa globalizacije nakon Drugog svjetskog rata. Ove ambicije velikih država da eksploatiraju male, opisuju se kao Trojanski konj.

- U Valenti i Šehiću, interaktivne i komparativne metode cjelovito se primjenjuju kroz udžbenike.
- Kod Valente je jasno da prvenstvo imaju empatički i multiperspektivni pristup.

Zaključak

U *Smjernicama* se, kod pisanja udžbenika historije u Bosni i Hercegovini, traži primjena evropskih standarda. Ovim se podrazumijeva kvantitativno izbalansiran odnos teksta i nastavnog materijala, primjena raznolikih metodoloških sredstava usmjerenih na razvoj kritičkog načina razmišljanja, i razvoj multiperspektivnih i komparativnih pristupa kod predstavljanja historijskih događaja i diskutiranja o njima.

Među analiziranim udžbenicima, dva udžbenika - *Valenta* i *Šehić*, a posebno ovaj prvi - veoma su se približili evropskom standardu. I udžbenik *Hadžiabdić* je blizu, ali autorima nedostaje konzistentnost kod primjene komparativnog i multiperspektivnog pristupa. Za ostale analizirane udžbenike ne može se reći da su usuglašeni sa savremenim evropskim standardima na način kako se to traži u *Smjernicama*.

1

Uvod

- *Udžbenici odabrani za analizu*
- *Kriterij za odabir udžbenika*
- *Okvir za analizu*
- *Odabir tema za analizu*

Udžbenici odabrani za analizu

Osnovni cilj analize jeste istražiti da li udžbenici odobreni za korištenje u školskoj 2007./08. godini u Bosni i Hercegovini (BiH) zadovoljavaju standarde onako kako je to predviđeno *Smjernicama za pisanje i ocjenu udžbenika historije za osnovne i srednje škole u Bosni i Hercegovini*⁵. Analizom su obuhvaćeni udžbenici historije za osmi i deveti razred osnovne škole, u kojima je uglavnom obrađena historija 20 stoljeća. Ukupno je analizirano sedam udžbenika historije.

Sljedeći udžbenici historije, odobreni za korištenje u školskoj 2007./08. godini u Bosni i Hercegovini, odabrani su za analizu:

- a) Hadžija Hadžiabdić, Edis Dervišagić, Alen Mulić, Vahidin Mehić: *Historija. Istorija. Povijest 8. Udžbenik za 8. razred osnovne škole. Bosanska Knjiga. Tuzla 2007 (u daljem tekstu: Hadžiabdić)*
- b) Hrvoje Matković, Božo Goluža, Ivica Šarac: *Povijest 8. Udžbenik za VIII. razred osnovne škole (treće izdanje). Školska naklada. Mostar 2006 (u daljem tekstu: Matković)*
- c) Zijad Šehić, Zvezdana Marčić-Matošević, Alma Leka: *Historija. Istorija. Povijest. Udžbenik sa historijskom čitankom za osmi razred osnovne škole. Sarajevo Publishing. Sarajevo 2007 (u daljem tekstu: Šehić)*
- d) Simo Tešić, Stevo Gavrić, Ranko Pejić: *Istorija za 9. razred⁶ osnovne škole. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Istočno Sarajevo 2007 (u daljem tekstu: Pejić 07)*
- e) Leonard Valenta: *Historija – Povijest za 8. razred osnovne škole. Bosanska riječ. Sarajevo 2007 (u daljem tekstu: Valenta)*

S obzirom na to da je još vršeno i poređenje ovih udžbenika⁷ s udžbenicima historije objavljenim nakon usvajanja *Smjernica*, sljedeći udžbenici historije, odobreni i korišteni u školskoj 2006./07. godini u Bosni i Hercegovini, također su odabrani za analizu. Pošto se ovi udžbenici ne nalaze na listi odobrenih udžbenika za ovu školsku godinu (2007./08.), ne bi ih trebali koristiti:

- a) Muhamed Ganibegović⁸: *Historija – Povijest za osmi razred osnovne škole (treće izdanje). IP "Svijetlost" d.d. Sarajevo 2006 (u daljem tekstu: Ganibegović)*
- b) Dr. Ranko Pejić: *Istorija za 9 razred osnovne škole. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Istočno Sarajevo 2006 (u daljem tekstu: Pejić 06)*

Kriterij za odabir udžbenika

Analitičarka je odabrala ove udžbenike, uzimajući u obzir sljedeće parametre:

Stari i novi udžbenici

Pejić 07 jedini je udžbenik historije odobren za korištenje u devetom razredu osnovne škole u Republici Srpskoj, koji je zamijenio prethodno odobreni udžbenik *Pejić 06*. Na ovaj način, bilo je moguće neposredno upoređivanje ova dva udžbenika, a također i upoređivanje udžbenika *Pejić 07* sa drugim novim udžbenicima historije u Bosni i Hercegovini.

Različiti standardi, različita država

Udžbenik *Matković* objavljen je i odboren u svom trećem, očigledno nepregledanom izdanju za školsku 2007./08. godinu. Iako je isto izdanje udžbenika objavljeno prije i poslije usvajanja *Smjernica*, analitičarka je odlučila uvrstiti *Matkovića* u svoju analizu. Razlog je dvojak.

⁵ U daljem tekstu: *Smjernice*

⁶ Upućivanje na deveti razred odgovara osmom razredu, koji se spominje u drugim udžbenicima.

⁷ Za *Matkovića*, pogledaj fusnotu 3.

⁸ Iako se *Ganibegović* ne nalazi na listi odobrenih udžbenika Federalnog ministarstva obrazovanja za 2007./2008. godinu, udžbenik se još uvijek nalazi na listi odobrenih udžbenika za podučavanje na drugom jeziku u Posavskom kantonu (*Narodne novine Županije Posavske 04/07*)

Prvo, odobravanje udžbenika za školsku 2007./08. godinu zahtijeva priznavanje i usklađenost sa kriterijima za pisanje udžbenika historije, kao što je predviđeno u *Smjernicama*. Zato je trebalo istražiti da li *Matković* ispunjava glavne uvjete iz *Smjernica*.

Drugo, *Matković* predstavlja jednu već odobrenu verziju istog udžbenika, prvobitno napisanog i objavljenog za korištenje u osnovnim školama u Hrvatskoj. Ovo treba napomenuti, pošto se u *Smjernicama* izričito traži da historija Bosne i Hercegovine treba biti jasna polazna tačka u udžbenicima. Analizom će se, dakle, ispitati da li se usvajanje udžbenika, prvobitno napisanog sa drugačijom polaznom tačkom (Hrvatska), može okarakterizirati kao efikasno sredstvo za pisanje udžbenika historije u današnjoj Bosni i Hercegovini.

Neanalizirani udžbenici

Osim toga, *Matković* predstavlja jedan od samo dva udžbenika koji se koriste u osmom razredu u kantonima Federacije Bosne i Hercegovine sa hrvatskom većinom. Drugi udžbenik je *Povijest novoga doba. Udžbenik povijesti za 8. razred osnovne škole*⁹, autora Miljenka Miloša. Ovaj udžbenik namjerno nije uvršten u analizu. Iako je Miloš autor iz Bosne i Hercegovine, osnovni razlog za ovu odluku jeste taj što autor ne uvažava osnovne odredbe Odluke Međuentitetske komisije iz 2002./03. godine (u kojoj se zahtijeva udžbenik „bez govora mržnje“), niti uvažava osnovne odredbe *Smjernica*.

Svi novi udžbenici

Razlozi za odabir udžbenika autora Hadžiabdića, Šehića, i Valente su očigledni, pošto su svi objavljeni u proljeće i ljeto 2007. godine i odobreni za korištenje u školskoj 2007./08. godini.¹⁰ Poređenje sa *Ganibegovićem*, koji je objavljen u svom trećem izdanju 2006. godine - prije usvajanja *Smjernica*, iznijet će na vidjelo utjecaj *Smjernica* na konceptualizaciju

i izradu novih udžbenika historije, koji se uglavnom koriste u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Okvir za analizu

Analiza se zasniva na analitičarkinom pregledu *Općih*, odnosno *Posebnih*, odnosno *Pojedinačnih smjernica za pisanje udžbenika historije* u Bosni i Hercegovini. Kriteriji se, kao što je predviđeno, mogu podijeliti u četiri analitičke kategorije: jezik, kvalitativni aspekti u pogledu sadržaja, metodološki aspekti i kvantitativni aspekti.

1. dio (jezik):

Prema *Općim smjernicama*, tekstovi trebaju biti prilagođeni uzrastu učenika i bez jezika mržnje.¹¹ Osim toga, u *Posebnim smjernicama* naglasak je stavljen na adekvatno korištenje historijske terminologije. Analitičarka je odlučila istražiti ovaj kriterij u odvojenom dijelu analize.

2. dio (kvalitativni aspekt i sadržaj):

Ovim su obuhvaćeni različiti aspekti u vezi sa sadržajem, kao što je naglašeno u *Smjernicama*. Prvo, uvjet da se potencira Bosna i Hercegovina kao glavno polazište, predstavlja jedan od glavnih ciljeva *Smjernica* i preporuka iz *Memoranduma o razumijevanju*.¹² Zbog toga se analitičarka opširnije bavila pitanjem Bosne i Hercegovine, kao osnovnog polazišta u udžbenicima. Drugim kriterijima, naglašenim u *Smjernicama* u vezi sa sadržajem, obuhvaćeno je predstavljanje žena, nacionalnih manjina, kao i historija svakodnevnog života¹³, i njima je također posvećena pažnja u analizi.

3. dio (metodološki aspekti):

ovaj je dio tijesno povezan sa **2. dijelom**: „Tekst i prilozi o susjednim državama zasnivaju se na nauci, objektivnosti, te toleranciji i multiperspektivnosti.“ (*Opće smjernice*, stav 2.5.), i „Osjetljiva

⁹ *Znanje*, Mostar, 2006. godine

¹⁰ Udžbenik autora Hadžiabdića, iako zvanično odobren za školsku 2007./08. godinu, trenutno se ne koristi u Tuzlanskom kantonu, nakon odluke Ministarstva obrazovanja, koja je donesena krajem 2007. godine

¹¹ Vidi stav 2.10., i 2.11. u *Općim smjernicama*.

¹² Vidi stav 1.2. (ciljevi *Smjernica*), također stav 2.4. *Općih smjernica*.

¹³ Vidi stav 2.16. i 2.17. *Općih smjernica* i stav 3.4. *Posebnih smjernica*.

Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole

pitanja/kontroverzne teme trebaju biti navedene u udžbenicima kako bi bile otvorene za diskusiju." (*Opće smjernice*, stav 2.7.) Oboje je stvar metode i kvaliteta u pogledu sadržaja. Međutim, u različitim dijelovima *Smjernica* naglašeno je korištenje određenih metodoloških instrumenata, kao što su komparativne, interaktivne, multiperspektivne metode i metoda kritičkog načina razmišljanja.¹⁴

4. dio (kvantitativni aspekti):

Prema *Općim smjernicama*, traži se kvantitativna ujednačenost kod predstavljanja političke, kulturne i ekonomske historije, također se traži ujednačenost tekstova, ilustracija, zadataka i izvora, kao i ujednačena pokrivenost nacionalne i svjetske/evropske (opće) historije.¹⁵

Analiza se sastoji od teksta koji je napisala analitičarka, uz brojne navode iz pregledanih udžbenika. Opširni navodi iz udžbenika dati su u formi fusnota. U dodatku, na samom kraju dokumenta, nalaze se dvije tabele: bibliografski podaci, relevantni za kriterije na osnovu kojih je rađena analiza, kao i lista skraćenica.

Odabir tema za analizu

Analitičarka je odlučila analizom kvaliteta udžbenika obuhvatiti istraživanje o tome kako je u udžbenicima predstavljen raspad Jugoslavije. Razlozi za donošenje ovakve odluke su dvojaki. Prvo, u zadnjem pasusu *Pojedinačnih smjernica* stoji: „Ministri obrazovanja uviđaju potrebu obrađivanja historijskih procesa zaključno s krajem 20. stoljeća, kako bi se obradili i ovi procesi u skladu s navedenim smjernicama.“¹⁶ Dok se ni u jednom dijelu *Smjernica* eksplicitno ne govori o tome kako treba u udžbenicima predstavljati raspad bivše Jugoslavije i rat u Bosni i Hercegovini, u ovom pasusu se, barem implicitno, upućuje na ove događaje. Rat u Bosni i Hercegovini nije dio nastavnog plana i programa u većini kantona Federacije

Bosne i Hercegovine, dok je u Republici Srpskoj sastavni dio nastavnog plana i programa, a također i u nekim kantonima u Federaciji BiH. Međutim, jasan uvjet, „u skladu s navedenim smjernicama“, zahtijeva sveobuhvatnije istraživanje ovih predstavljanja.

Drugo, historija kraja dvadesetog stoljeća u Bosni i Hercegovini (i bivšoj Jugoslaviji), danas predstavlja jedno od najosjetljivijih i najkontroverznijih pitanja u bosanskohercegovačkom društvu, što je postalo jasno nakon epizode s udžbenikom historije u Tuzlanskom kantonu, u septembru 2007. godine. Izbjegavanje historijskih predstavljanja rata u Bosni i Hercegovini (1992.-1995. godine) regulirano je u nastavnim planovima i programima u Bosni i Hercegovini u skladu sa time da li je primijenjena Preporuka Vijeća Evrope iz 2000. godine. Tamo gdje je predstavljena historija ovih događaja, kao što je to slučaj kod nekih udžbenika, postoji veliko interesiranje za način kako su predstavljeni. Analitičarka je smatrala da je istraživanje ovih predstavljanja za analizu od posebnog značaja.

Osim toga, izrada ujednačenijeg predstavljanja rata u Bosni i Hercegovini, kao i poslijeratnih događaja, u kojima će se prema „drugima“ ophoditi s poštovanjem, bez ublažavanja ratnog iskustva koje su iskusili pojedinci i grupe ljudi, predstavlja jedan od najvećih izazova za autore udžbenika historije iz Bosne i Hercegovine.

¹⁴ Vidi stav 2.6., 2.9., i 2.12. *Općih smjernica*. Također vidi stav 3.1., 3.9. *Posebni smjernica* i stav 4.11. *Pojedinačnih smjernica*.

¹⁵ Vidi stav 2.1., 2.8., 2.15. *Općih smjernica*. Broj ovdje navedenog stava odgovara onome iz *Smjernica*, kako bi se čitaocu omogućio bolji pregled.

¹⁶ Vidi stav 4.16. *Smjernica*.

2

Jezik

- *Jezik mržnje*
- *Skrivene poruke i historijska terminologija*

Jezik mržnje

Budući da je „govor ili jezik mržnje“ predstavljao najveći problem u mnogim prethodnim udžbenicima historije u Bosni i Hercegovini, kod najnovije generacije udžbenika historije daleko je manje prisutan:

- Kod *Valente*, *Šehića*, i *Hadžiabdića* nema uopće takvih odlomaka;
- U *Pejiću 07*, *Pejiću 06* i *Matkoviću*, još uvijek postoje neki odlomci koji se mogu okvalificirati kao „jezik mržnje“.¹⁷

Treba, međutim, napomenuti da se „jezikom mržnje“ ne smatra isključivo korištenje fraza ili riječi koje vode otuđenju. Umjesto toga, pitanje je čvrsto povezano sa dva druga aspekta, od kojih se prvi, i najvažniji, odnosi na sužene metodološke aspekte udžbenika – pogotovo na problem skrivenih poruka. Drugi aspekt je prilagođenost jezika udžbenika starosnoj dobi učenika.

- U *Pejiću 07*, kao i *Pejiću 06*, sadržani su mnogi pasusi u kojima se ne koristi jezik koji je usuglašen sa godinama učenika. Ovo se, prije svega, može naći u onim pasusima u kojima se obrađuje rat i nasilje u historiji 20. stoljeća, još preciznije, u kojima se obrađuje rat i teror samo protiv „vlastite grupacije.“

Oba udžbenika sadrže detaljne opise metoda masovnog ubijanja. Umjesto da pomažu oslikavanju strahota rata, ovi opisi uvijek su upućeni ka, i usredsrijeđeni na, „vlastitu grupaciju“, kao žrtvu ovih zločina. Tako da nije više cilj prenošenje historijskih predstavljanja, nego optuživanje „drugog“, dakle krivca, kao brutalnog neprijatelja.¹⁸

Skrivene poruke i historijska terminologija

Ovdje direktno nailazimo na pitanje „skrivenih poruka“, što, po mišljenju analitičarke, stvara više problema u nekim udžbenicima koji se danas koriste, nego što je to bio problem sa govorom/jezikom mržnje. Skrивene poruke se proizvode na više različitih načina.¹⁹ U njih spada ponovljeno korištenje određenih fraza i izraza, čime se tok historijskih događaja i historije uopće svodi na nekoliko motiva i izvora utemeljenih u neprijateljskom ponašanju „drugih“ prema sebi (vlastitoj nacionalnoj grupaciji).

- Ovo je, prije svega, karakteristika kod *Matkovića*²⁰ i *Ganibegovića*.²¹

¹⁷ U *Matkoviću* je najizraženije korištenje agresivnog, antisrpskog jezika, koji se kvalificira kao takav zbog neprestanog korištenja antisrpskih izraza. Vidi, naprimjer, podnaslov: „Politika srpske vlade“ (str. 16.), gdje se govori o „staroj“ Jugoslaviji, i na samo pola stranice koriste se sintagme kojima se izražava antisrpski odnos, kao što je „osigura velikosrpsku prevlast“, „srpsko je ime na prvom mjestu“, „omogućilo velikosrpsku prevlast“, „plan o proširenoj Srbiji“, „velikosrpska politika“ i tako dalje. Kod upoređivanja *Pejića 06* sa *Pejićem 07*, očigledno je da kod prvog ima više fraza koje ukazuju na otuđenje, usmjerenih protiv Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini, nego kod drugog. Vidi primjer koji se odnosi na Srbe u Bosni i Hercegovini u Prvom svjetskom ratu: „Muslimane i Hrvate su direktno huškali protiv Srba. Sirojli su laži i obmane o navodnoj opasnosti od srpskog naroda.“ (*Pejić 06*, str. 78. - ovoga nema kod *Pejića 07*). Međutim, i *Pejić 07* koristi također fraze koje ukazuju na otuđenje, najviše u poglavlju koje se bavi raspadom Jugoslavije. Uporedi, u vezi s ovim navodima, pasus: „...Raspad ... Jugoslavije“. Jezik mržnje ovdje je najviše usmjeren protiv Albanaca, koji se nazivaju „Siptarski separatisti“. Također, uporedi kod *Pejića 07*, na strani 196., gdje se nalazi i fotografija na kojoj su prikazane kuće koje gore i ljudi ispred tih kuća, a podnaslov je: „Albanci spaljuju srpske kuće“.

¹⁸ Vidi, naprimjer, *Pejić 07*, str. 128. i *Pejić 06*, str. 157., u oba udžbenika nalazi se pasus unutar poglavlja o Drugom svjetskom ratu i teroru u NDH: „[Ustaški] Metodi likvidacije ljudi bili su strijeljanje, ubijanje maljem, klanje nožem i kamama, bacanje u duboke jame, vješanje, razna mučenja, koja su do tada bila svijetu nepoznata.“ Vidi i *Pejić 07*, str. 128., gdje je plasiran određeni tip informacije da se namjerno pokaže brutalnost drugih: „Ustaše su na području Banjaluke, u selima Dragočaj, Sargovac i Motike, izvršile strahovit zločin, zvjerski ubivši za samo jedan dan (bez ispaljenog metka) 2.300 Srba, među njima mnogo žena i djece.“

¹⁹ U ovom pasusu ukratko je riječ o onim „skrivenim porukama“ koje nastaju, u užem smislu, putem jezika. Za druge vrste „skrivenih poruka“, pogledaj pasus 3.

²⁰ Čini se da je glavna tačka ukupnog predstavljanja kod *Matkovića* sažeta na strani 119., u uvodu u poglavlje koje se bavi historijom nakon 1989. godine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. U tekstu se kaže: „Iz dosadašnjega gradiva uočili ste da je ulazak Hrvatske u sastav jugoslavenske države značio gubitak njezine državnosti te da se ona i u prvoj i u drugoj Jugoslaviji nalazila u podređenom položaju. Hrvatska se neprestano borila za ravnopravnost, ali je zbog velikosrpske prevlasti u jugoslavenskoj zajednici nije mogla ostvariti. Nakon sedam desetljeća izišla je iz te zajednice i ostvarila svoju potpunu samostalnost i suverenost. Citajte kako se to zbilo.“ Tako, pojam „velikosrpskih ambicija“, usmjerenih protiv hrvatske nacije, određuje strukturu cijelog udžbenika i, zbog toga, ne dopušta bilo kakvo pravično ili ujednačeno predstavljanje historije hrvatsko-srpskih odnosa u 20. stoljeću.

²¹ Vidi *Ganibegović*, str. 62., u poglavlju: „Progoni i nasilja nad nesrpskim stanovništvom u BiH“ u staroj Jugoslaviji, koji se isključivo bavi zločinima protiv muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, i,

Osim toga, skrivene poruke stvaraju se i korištenjem neprimjerene historijske terminologije. Najočigledniji primjer ovdje odnosi se na izraz „genocid“, čije korištenje je problematično u nekim od pregledanih udžbenika. Izraz se, u nekim udžbenicima, koristi bez ikakvih historijskih objašnjenja samog izraza, i isključivo se koristi u vezi sa vlastitom nacionalnom grupacijom.²² Korištenje izraza „genocid“, bez ikakvog, ili samo uz marginalno spominjanje sudbine jevrejske zajednice u Drugom svjetskom ratu, a opisujući patnje samo vlastite nacionalne grupacije, jeste apsolutno neprimjereno za udžbenik koji se bavi historijom 20. stoljeća. Očigledno je da ova historijska predstavljanja postoje da služe isključivo svrsi uspostave hijerarhije žrtava, gdje je vlastita grupacija predstavljena kao ona koja je trpjela najviše zbog zločina počinjenih od strane drugih.

- U *Ganibegoviću* se koristi termin genocid, koji se odnosi na zločin protiv Muslimana/Bošnjaka, u poglavljinama u kojima se opisuje period između dva rata u Kraljevini SHS²³ i Drugi svjetski rat.²⁴ Termin nije objašnjen u udžbeniku i isključivo se koristi za spomenutu grupu žrtava.
- U *Šehiću* se također ne koristi naziv „genocid“ u poglavlju u kojem je opisana međunarodna historija Drugog svjetskog rata. Umjesto toga, naziv se ponovo pojavljuje u sferi historije Bosne i Hercegovine koja se odnosi na događaje iz Drugog svjetskog rata, koji su se odigrali na njenom teritoriju, također bez ikakvog objašnjenja. Zločini protiv srpskog naroda u Bosni i Hercegovini tokom ovog perioda nazivaju se „zločinima“, dok se zločini protiv Muslimana nazivaju „genocidom“.²⁵
- U *Pejiću 07* i *Pejiću 06* kratko objašnjavaju naziv „genocid“ u dodatku („uništenje jednog naroda“), i naziv koriste za opisivanje djela nasilja i zločina protiv srpskog naroda u NDH (124.).²⁶
- U *Pejiću 07* i *Pejiću 06* korišten je i naziv „holokaust“, za opisivanje iskorjenjivanja jevrejske zajednice u Drugom svjetskom ratu u Evropi. Međutim, za razliku od naziva „genocid“, naziv „holokaust“ uopće nije objašnjen, bilo u poglavlju o kojem je riječ, bilo u dodatku.²⁷

usljed toga, neprestano koristi fraze koje upućuju na agresivnost počinitelja: „Stradanje Muslimana predstavlja osnovnu karakteristiku života i stanja u Bosni i Hercegovini prvih desetak godina poslije ujedinjenja 1918. godine. Svakovrsni napadi na živote i imovinu Muslimana i praćeni su šikanirajućim povicima: „Idite u Aziju“, „Selite se u Aziju“ i sl. Na udaru su se prvo našli muslimanski zemljoposjednici kojima su srpski seljaci širom Bosne otimali zemlju, pljačkali imovinu i palili kuće... Sve je činjeno pod izgovorom da se „osveti Kosovo“ i da se istrijebe „Turci“, jer za njih nema druge kazne nego „ubiti i premlatiti“.“

- ²² Interesantno je da postoji samo jedan udžbenik (*Matković*) koji uopće ne koristi taj izraz, čak ni u podnaslovu: „Ratni zločini“, koji se odnose na Drugi svjetski rat gdje se, između ostalog, govori i o nastanku koncentracionih logora.
- ²³ Vidi *Ganibegović*, str. 69., u podnaslovu: „Politički život u Vidovdanskom sistemu 1921 – 1929“: „Pored genocidne politike prema Muslimanima, režim se surovo obračunavao i sa hrvatskim političarima koji su se zalagali za federativno uređenje.“
- ²⁴ Vidi *Ganibegović*, str. 93., u podnaslovu „Genocid u BiH od strane ustaške države“, gdje se kratko opisuju masovni zločini protiv Srba, Jevreja i Roma, nakon čega slijedi podnaslov: „Četnički genocid nad stanovništvom u BiH“, gdje se govori o zločinima protiv Muslimana na prilično prenesen način: „Četnički genocid nad Muslimanima ima duboke korijene: Na jednoj strani to je bezrazložna vjerska mržnja i netrpeljivost, a na drugoj, želja veliko srpskih ideologa i političara da po svaku cijenu stvore etnički čistu državnu teritoriju. Stoga su od samog početka rata 1941. godine, provodili sistematsku fizičku likvidaciju Muslimana, odnosno genocid... Pred četničkom kamom nestajala su mnoga sela. Ovaj do tada neviđeni genocid nad nevinim stanovništvom odnio je preko sto hiljada života.“ Vidi i poglavlje u kojem je opisan Drugi svjetski rat u Bosni i Hercegovini (str. 115.): „Bosanski Muslimani su narod nad kojim je izvršen stravičan genocid. Preko genocida nad Muslimanima u toku Drugog svjetskog rata šutke se prelazilo. Bilo je zabranjeno o tome govoriti kao da su njihove žrtve manje vrijedne od tragedije i žrtava pripadnika drugih jugoslavenskih naroda.“
- ²⁵ Vidi *Šehić*, str. 175.: „Paralelno sa zločinima ustaša nad srpskim življem započeo je genocid četnika nad muslimanima.“ Vidi i str. 176., gdje je na margini stranice objašnjen program Mihailovičevih četnika, gdje se, između ostalog, opisuju „četiri metode genocida“ četničkog pokreta u istočnoj Bosni i Sandžaku (masovno ubijanje civilnog stanovništva, progonstvo civila, uništenje imovine, kako bi se onemogućio opstanak određene grupacije, i, konačno, nasilno prevođenje Muslimana u pravoslavnu vjeru).
- ²⁶ Vidi *Pejić 07*, str. 124.: „U Hrvatskoj, ustaše uz pomoć Nijemaca već 10. aprila proglašavaju NDH i otpočinju genocid nad Srbima.“ Vidi i *Pejić 06*, str. 156.: „Uz nasilna preseljenja vršena su masovna strijeljanja, masakri, pljačke i drugi zločini. Masovnih stradanja srpskog naroda, koja su prerasla u genocid, bilo je najviše u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Makedoniji i južnoj Srbiji.“
- ²⁷ Vidi *Pejić 07*, str. 155. i *Pejić 06*, str. 189.: Postoji i jedan prikaz, vjerovatno fotografija, muškarca zatvorenika u koncentracionom logoru, poluodjevenog, kako stoji u baraci. Predstavljanje je jednostavno nazvano „Holokaust“. U tekstu na istoj stranici (podnaslov: „Rezultati i posljedice drugog svjetskog rata“) navodi se, između ostalog: „Rat je doveo do dramatičnih demografskih promjena u mnogim oblastima svijeta. Cijele etničke zajednice su ili desetkovane ili prisilno raseljene. Najbolji primjer je gotovo potpuni nestanak Židova u Evropi. Oni koji su preživjeli holokaust su emigrirali u SAD ili Palestinu, gdje je 1948 godine stvorena država Izrael.“

2

Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole

Kada uspoređujemo ove udžbenike sa *Valentom* i *Hadžiabdićem*, razlika u kvalitetu postaje očigledna. Oba ova udžbenika ispravno koriste izraz „genocid“ i „holokaust“ u poglavljima gdje se opisuje svijet u Drugom svjetskom ratu. Oba naziva objašnjena su u odgovarajućim poglavljima, gdje se govori o zločinima nacista, kao i o životu pod fašističkom okupacijom (kod *Valente*, i u dodatku).²⁸ Izrazi, „genocid“ i „holokaust“, ne koriste se u poglavljima gdje je opisana „nacionalna historija“ Drugog svjetskog rata.

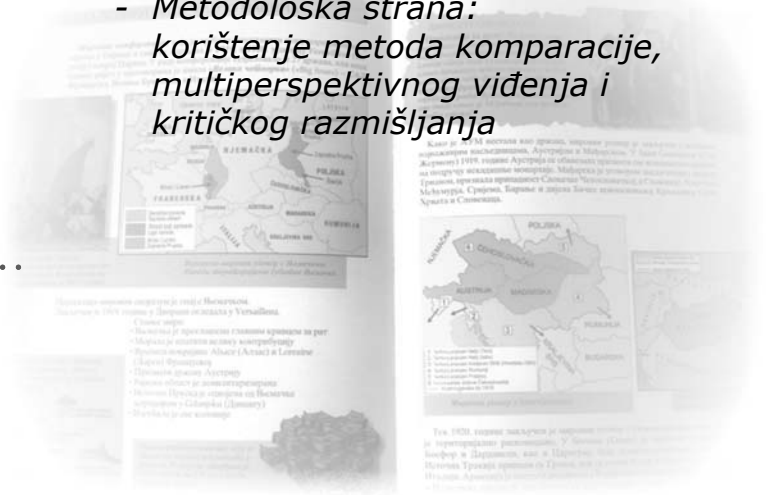
S obzirom na to da će čitaoci, u prvoj grupi udžbenika, biti suočeni sa neujednačenim predstavljajima, bilo genocida protiv Muslimana, ili genocida protiv Srba u Drugom svjetskom ratu, u druga dva udžbenika, *Valenti* i *Hadžiabdiću*, napravljen je pokušaj da se razviju historijska stajališta o pojavi genocida i holokausta u historiji 20. stoljeća.

²⁸ Vidi *Hadžiabdić*, str. 97.: „Nacisti su sa svojim saradnicima diljem Evrope pobili od 6 do 10 miliona Jevreja. Ovakav zločin s ciljem uništavanja nekog naroda naziva se genocid, dok se sistematsko istrebljenje Jevreja za vrijeme Drugog Svjetskog rata, koje je provedeno u Evropi na teritoriji pod kontrolom nacističke Njemačke i njenih saveznika, naziva holokaust.“ Također vidi i *Valenta*, str. 119.: „Genocid – ubijanje s namjerom da se potpuno uništi nacionalna, rasna ili vjerska skupina ljudi. Holokaust – stara riječ iz vremena Rima i Grčke, koja je označavala žrtvu paljenicu bogovima. Riječ uzeta za genocid nad Jevrejima u Drugom svjetskom ratu.“ *Valenta* je jedini udžbenik u kojem se spominje genocid nad Armencima na početku dvadesetog stoljeća. Vidi str. 82., podnaslov: „Stvaranje moderne Turske“: „Tokom borbe za oslobođenje Turci su ubili i prognali 1,5 milion kršćanskih Armenaca i Grka. Bio je to jedan od prvih genocida i etničkog čišćenja u 20. stoljeću.“

3

Kvalitativna analiza sadržaja

- *Kako su žene, nacionalne manjine i svakodnevni život predstavljeni u udžbenicima*
- *Značaj nacionalne historije - Bosna i Hercegovina kao polazište*
- *Raspad Jugoslavije i rat u Bosni i Hercegovini*
- *Metodologija rada na posljednjim poglavljima*
- *Metodološka strana: korištenje metoda komparacije, multiperspektivnog viđenja i kritičkog razmišljanja*

3.1. Kako su žene, nacionalne manjine i svakodnevni život predstavljani u udžbenicima

Predstavljanje žena, nacionalnih manjina i historije svakodnevnog života, po tradiciji, ne spada u „glavni tekst“ udžbenika u Bosni i Hercegovini, gdje preovladava politička, vojna i ekonomska historija. Pošto je za historiju 20. stoljeća potrebno uvrstiti mnogo podataka koji se odnose na politički i vojni razvoj događaja, integriranje ova tri aspekta još je i teže. Međutim, u analiziranim udžbenicima pokušalo se, uz korištenje različitih pristupa, doći do naziva usklađenih sa *Smjernicama* i uvrstiti više informacija o historiji žena, nacionalnih manjina i historiji svakodnevnog života.

U pokušaju da analiziramo kako je to predstavljeno u udžbenicima, trebamo se prvo osloniti na kvantitativnu analizu: jednostavno, nabrojati elemente ili grafičke prikaze u udžbenicima, gdje su spomenute kategorije o kojima govorimo. Pomoću rezultata ove čisto kvantitativne aktivnosti nećemo dobiti kompletan uvid, ali ćemo dobiti zanimljiv pogled na strukturu i pristup ovoj materiji.²⁹

Pitanja kojima smo se bavili veoma se tiču pitanja koje je u centru interesiranja svakog udžbenika u pogledu političke, kulturne i drugih oblika historije. Uglavnom, osnovno usmjeravanje interesiranja na političku historiju, kao što je slučaj kod *Pejića 07*, *Pejića 06*, *Matkovića* i *Ganibegovića*, onemogućava uvrštavanje većeg broja podataka o kategorijama kojima smo se bavili u ovom dijelu.

²⁹ Vidi, kao primjer, kvantitativne podatke o uvrštavanju grafičkih predstavljanja žena u udžbenike u Dodatku, pasus 5.2.

³⁰ *Ganibegović* sadrži, pored samo nekoliko opisa, i samo nekoliko rečenica o položaju žena. Vidi podpasus: „*Život u zaraćenim zemljama*“ tokom Prvog svjetskog rata, u kojem se nalazi jedno tipično predstavljanje: „... Veliki broj muškaraca morao je biti mobiliziran u armije. Na njihova mjesta upošljavane su žene.“ (str. 24.), ili u podpasusu u kojem je opisana BiH u periodu između dva rata: „Pitanje nacionalne samosvjesti, emancipacije muslimanske žene i školovanje muslimanske ženske djece, bile su teme rasprave 1928 godine, povodom 25. godišnjice osnivanja Muslimanskog kulturnog potpornog društva *Gajret*.“ (str. 80.) Vidi i veoma kratko spomenutu organizaciju AFZ-a u Bosni i Hercegovini tokom Drugog svjetskog rata na stranici 102.: „Slične organizacije bile su Antifašistički front žena (AFZJ)...“. *Matković*, *Pejić 07*, i *Pejić 06* sadrže čak i manje podataka o ženama od udžbenika *Ganibegović*. *Matković* ni u jednom dijelu udžbenika ne spominje položaj žena. *Pejić 07* spominje žene u historiji (moda, odijevanje) na samom početku u prvom poglavlju, u kojem se govori o svjetskoj historiji na kraju 19. stoljeća (rad žena u fabrici).

³¹ *Šehić* sadrži, pored mnogih opisa žena u sferi političke i kulturne historije, tri duža teksta koji govore o položaju žena u historiji. Time je komparativni i kritički naglasak stavljen na položaj žena u Evropi, kao i Bosni i Hercegovini. Vidi *Šehić*, str. 123., str. 149. i str. 188. *Hadžibdić* također sadrži tri kraća teksta o položaju žena u historiji. Vidi *Hadžibdić*, str. 40., 57. i 132. Sto se tiče *Valente*, udžbenik ne sadrži samo

Žene

U vezi s užom temom *predstavljanja žena* u udžbenicima, mogu se pratiti dvije glavne strategije za uvrštavanje predstavljanja žena:

- U *Ganibegoviću*, *Matkoviću*, *Pejiću 07* i *Pejiću 06* uvršteno je nekoliko predstavljanja žena (fotografije, slike), koje ponekad prati nekoliko rečenica o položaju žena u određenom historijskom periodu. Ovdje je položaj žena u historiji marginaliziran u odnosu na „stvarnu“ historiju, to jest političku i vojnu historiju „koju stvaraju muškarci“, sa prevashodno muškarcima kao historijskim ličnostima. Ova tvrdnja potkrijepljena je činjenicom da, čak i na mjestima gdje su u ovim udžbenicima žene spomenute u nekoliko rečenica, zapravo nema pitanja ili zadatka u nastavnom materijalu, kojima bi se moglo produbiti ovo pitanje.

Analitičarka bi ovo ocijenila samo kao površno usklađivanje sa *Smjernicama*, pošto ova (ponekad novo-) uvrštena predstavljanja žena ne otvaraju u udžbeniku pristup ka opisivanju koje bi omogućilo da učenici postanu svjesni postojanja različitih utjecaja koji su određeni historijski događaji imali na muškarce i žene.³⁰

- *Hadžibdić*, *Šehić*, i *Valenta*, sa druge strane, jasno naglašavaju određene historijske događaje kroz lupu „historije podijeljene prema spolu“, ističući detaljno i u nekoliko navrata, ulogu žena u historiji i utjecaj određenih historijskih događaja na žene. Ovdje, žene se u historiji pojavljuju u mnogo različitih historijskih uloga, i kao subjekt i kao objekt historije, kao jedinice i kao grupa.³¹

Nacionalne manjine

Najvažnije pitanje koje se odnosi na predstavljanje *nacionalnih manjina* nije samo pitanje koliko često su one spomenute, nego u kojem kontekstu. Kako bi detaljnije bilo istraženo ovo pitanje, analitičarka je prošla kroz svaku knjigu, provjeravajući koliko često i u kojem kontekstu su predstavljene nacionalne manjine. Zbog toga nije uzela u razmatranje predstavljanje nacionalnih manjina samo u bližoj historiji Bosne i Hercegovine, nego i predstavljanja koja se odnose na susjedne zemlje i one koji se bave tragičnom sudbinom jevrejske, romske i armenske zajednice u historiji dvadesetog stoljeća.

Nacionalne manjine - isključivo navođenje činjenica

Analitičarka razlikuje četiri metode predstavljanja nacionalnih manjina u analiziranim udžbenicima. Prva i najčešća je ona koja se pojavljuje u obliku „*neutralnog predstavljanja informacija*“. Tu se u tekstu općenito navodi da su, između ostalog, različite nacionalne manjine živjele ili žive na teritoriju Bosne i Hercegovine. Uglavnom se, dakle, radi o informaciji kojom se iznosi neka činjenica, bez bilo kakve dublje, kritičke ili empatičke rasprave.³²

Nacionalne manjine kao žrtve

Drugu vrstu predstavljanja analitičarka bi mogla okarakterizirati kao „*predstavljanje žrtve*“, a to su predstavljanja gdje se nacionalne manjine opisuju isključivo kao žrtve, obično u kontekstu istrebljenja zajednica Jevreja (i Roma) u Evropi u Drugom svjetskom ratu. Upućivanje na Jevreje i Rome, kao najveće žrtve fašizma, jeste jedna strana novčića. Sa druge strane, u mnogim udžbenicima postoje mnogo detaljnije informacije o patnjama svog naroda. Ovdje se čitalac suočava sa građom gdje su manjine spomenute u jednoj ili dvije rečenice, poslije čega slijedi ili je prethodio detaljan opis sudbine određenog naroda kao žrtve.

Ova metoda uključivanja nacionalnih manjina, povezana sa detaljnim opisom patnji svog naroda tokom historije, ne razvija empatiju prema „drugom“. Osim toga, to pretvara historiju nacionalnih i drugih manjina u historiju žrtava, što je historijski netačno.³³

Nacionalne manjine kao počinioci zločina

Treća vrsta predstavljanja mogla bi se okarakterizirati kao „*predstavljanje počinioca*“ – a to je kada se desi da predstavnik nacionalne manjine počini zločin. Analitičarka je naišla na ovu vrstu predstavljanja u dva udžbenika, to jest *Pejić 07* i *Pejić 06*.³⁴ Ova vrsta predstavljanja posebno je problematična, ne zbog toga što činjenje zločina „ostalih“

letimičan pregled historije žena (u kvantitativnom smislu), nego su mnogi opisi žena u historiji integrirani u tijelo glavnih poglavlja. Nema odvojenih poglavlja koja se bave utjecajem određenih historijskih događaja ili perioda na žene. Žene se u historiji pojavljuju više kao jasno integrirani dio opće historije. Čijela kompozicija knjige, u kojoj se ne može jasno razdvojiti politička i kulturna historija, nego udžbenik više prikazuje mnogostrukie historijske procese zajedno u sferama politike, kulture, itd. onemogućava (u pozitivnom smislu) razdvajanje ženske historije od „glavne“ (muške) historije.

³² S izuzetkom *Matkovića*, svi drugi udžbenici sadrže jedan ili više ovih osvrtu.

³³ *Matković* je jedini udžbenik koji isključivo sadrži ovu vrstu predstavljanja manjina. Na samo jednom mjestu u udžbeniku spomenute su manjine, uglavnom kao žrtve. Vidi *Matković*, str. 77., u poglavlju koje se bavi zločinima ustaškog režima u NDH: „Ustaški režim provodio je masovne progone Srba i Židova... Računa se da je u Jasenovcu ubijeno oko 48.000 Srba i nekoliko tisuća Židova. Tu je stradao i jedan broj Roma, Hrvata i ostalih.“ Svi drugi udžbenici sadrže više različitijih i brojnijih vrsta predstavljanja nego *Matković*. *Pejić 07*, *Pejić 06*, *Šehić*, i *Hadžijabdić*, također primjenjuju opis žrtve u vezi sa stradanjem Jevreja i Roma u Drugom svjetskom ratu. *Pejić 07* i *Pejić 06* dodatno sadrže i kratku rečenicu o masovnom progonu Nijemaca (iz istočne Evrope) i Italijana (iz Jugoslavije) nakon Drugog svjetskog rata. *Valenta* sadrži, kao dopunu informaciji o žrtvama Jevreja i Roma u Drugom svjetskom ratu, i opis koji se odnosi na genocid nad Armenima u Turskoj. *Ganibegović* sadrži još jedan opis žrtve, koji, međutim, jednostavno može poslužiti svrsi prikazivanja vlastite grupacije u boljem svjetlu. Vidi *Ganibegović*, str. 94., gdje autor spominje progon Muslimana „bijelih Cigana“ u Drugom svjetskom ratu u Bosni i Hercegovini: „U više mjesta BiH Muslimani su odlučno ustali u odbranu tzv. bijelih Cigana (Arhija) dokazujući da je napad na njih istovremeno i napad na Muslimane.“

³⁴ Vidi *Pejić 07*, str. 129., u podpasusu u kojem se opisuje Drugi svjetski rat u Jugoslaviji: „Isto tako, okupacione vlasti su imale saradnike i među nacionalnim manjinama (njemačka, mađarska i albanska manjina) koje su ih podržavale, a neki od njih vršili i ratne zločine.“ Ista rečenica može se naći i kod *Pejića 06*, str. 158., gdje se, međutim, u rečenici dodatno naglašava: „... a neki od njih vršili i ratne zločine nad srpskim življem.“ Vidi u oba udžbenika (*Pejić 07*, str. 135. i *Pejić 06*, str. 166.) sljedeću tvrdnju koja se odnosi na Drugi svjetski rat u Jugoslaviji: „Strašne zločine nad srpskim civilima vršila je na Kosmetu šiptarska jedinica „Skenderbeg“. Isto je činila po zlu čuvena „Handžar divizija“ koju su popunjavali fašistički nastrojani muslimani iz Raške i Bosne i Hercegovine.“

Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole

protiv neke nacionalne grupacije ne treba biti spomenuto u udžbenicima, nego zato što negativna slika predstavljanja „ostalih“ nije ni na jednom mjestu ublažena kritičkim predstavljanjem odnosa između „nacionalne“ grupacije i „ostalih“.

Nacionalne manjine - promišljanje o problemu

Samo u dva udžbenika (*Šehić* i *Valenta*) nalazi se četvrta vrsta predstavljanja, koje bi analitičarka nazvala „predstavljanja koja se bave problemom“, koja podrazumijevaju traganje izvan činjeničnih podataka i pokušaj da se naglasak stavi na doprinos određene grupe historijskom razvoju događaja u Bosni i Hercegovini, a i šire. *Valenta* se ovdje izdvaja; u ovom udžbeniku nalaze se, naprimjer, brojni prilozi sa podacima o historiji Jevreja u Bosni i Hercegovini i izvan nje, koji prevazilaze pojednostavljeno predstavljanje Jevreja samo kao žrtava.³⁵ Osim toga, *Valenta* je jedini udžbenik koji sadrži interaktivni projekt o „Nacionalnim manjinama u Bosni i Hercegovini“, a koji počinje iznošenjem detaljnijih podataka o manjinama u Bosni i Hercegovini prije 1918. godine i završava interaktivnim projektom o sadašnjem položaju romske manjine u Bosni i Hercegovini.³⁶ Konačno, *Šehić* također uključuje, ne samo predstavljanje prvog i drugog tipa, nego daje barem još dva polazišta kojima se nastoje produbiti i proširiti pitanja i podaci o nacionalnim manjinama.³⁷

Svakodnevni život

Općenito govoreći, očigledno je da su *Smjernice* utjecale na uvrštavanje *historije svakodnevnog života* u udžbenike. U toku analiziranja „historije svakodnevnog

života“, ne uzimaju se u obzir samo one lekcije i potpoglavlja u udžbeniku gdje imamo eksplicitno „predstavljanje svakodnevnog života“. Umjesto toga, analitičarka je također bila zainteresirana za organizaciju potpoglavlja u kojima se opisuju dešavanja u sferi kulture, obrazovanja, tehnologije i nauke, jer ova područja veoma često predstavljaju najvažnije aspekte svakodnevnog života u historiji. Inače se podaci o ovim aspektima u potpoglavljima nalaze jednostavno „zakačeni“ za glavnu temu poglavlja, a to je politička historija.

Kako je svakodnevni život obrađen u udžbenicima prije usvajanja Smjernica

Ovaj tradicionalni pristup organiziranju strukture udžbenika, zasnovan na neizrečenoj pretpostavci da „pravu“ historiju čine političke i vojne činjenice, dok historiju svakodnevnog života treba predstavljati na marginama, jeste pristup koji preovladava samo kod *Ganibegovića* i *Pejića 06*, što znači, u udžbenicima pisanim prije usvajanja *Smjernica*.

- *Ganibegović* sadrži tek poneki podatak o historiji svakodnevnog života.³⁸ Potpoglavlja u kojima je opisan razvoj u kulturi, nauci, itd., uglavnom se nalaze na samom kraju većine poglavlja. Ipak, nastavni materijal u udžbeniku ne sadrži pitanja ili zadatke koji se na njih i odnose, ponovno ostavljajući utisak da ovi dijelovi historije uistinu nisu važni.
- *Pejić 06* zaista sadrži više podataka o kulturi, nauci, itd. u pridodatim potpoglavljima³⁹. Osim toga, pitanja i zadaci u udžbeniku također se odnose na ovu tematiku. Ali je, u kvantitativnom smislu, neujednačenost očigledna, jer još uvijek u udžbeniku

³⁵ Tako, naprimjer, *Valenta* obavještava čitaoca o naseljavanju doktora Jevreja u Bosnu i Hercegovinu oko 1900. godine, uvodeći tako sistem organizirane zdravstvene zaštite u Bosni i Hercegovini (str. 32.). Ponovno, u periodu između dva rata, predstavljeni su Jevreji i Cionistički pokret, ne samo u tekstu autora, nego također i u didaktičkom materijalu (dva izvora) (str. 83.). Poglavlja koja se bave Drugim svjetskim ratom sadrže cijelu jedinku pod naslovom: „Nacistički zločini“, gdje se detaljno opisuje holokaust, uz spominjanje ostalih zločina protiv manjinskih grupa, kao što su Romi, te homoseksualci i invalidne osobe (str. 118.). Osim toga, završetak poglavlja (str. 118.) sadrži projekt „Prošlost u sadašnjosti“, gdje se o savremenim neonacističkim pokretima, oblicima rada i značenjima raspravlja na interaktivni način (grupni rad).

³⁶ Vidi *Valenta*, str. 37.

³⁷ Vidi *Šehić*, str. 52., gdje se u potpoglavlju u kojem je opisana srpska historija u periodu 1878.-1914. godine, u jednom malom odlomku govori o položaju nacionalnih manjina u Srbiji, naglašavajući, prije svega, položaj muslimanskih manjina tamo. Vidi i str. 107., potpoglavlje u kojem je opisan period između dva rata. Ovdje je uvrštena informacija („Jeste li znali“ ...) u kojoj se nalaze historijski podaci o antisemitskim mjerama u historiji Evrope od 12. stoljeća do početka provedbe Nirnberških zakona (107.). Na kraju ovog poglavlja, jedno od pitanja glasi: „Na koji način objašnjavate pasivnost i nezainteresovanost svijeta za progone i zlostavljanje Jevreja u Njemačkoj?“ (str. 109.)

³⁸ *Ganibegović* sadrži samo jedno poglavlje koje se bavi historijom svakodnevnog života, to jest poglavlje o Drugom svjetskom ratu (str. 24.).

³⁹ Posebno u prvim poglavljima udžbenika u kojima se navodi historija prije Prvog svjetskog rata.

dominira većina podataka o političkoj i vojnoj historiji nad pridodatim podacima o daljem razvoju u kulturi, i slično.

*Kako je svakodnevni život obrađen u udžbenicima poslije usvajanja **Smjernica***

- *Pejić 07* ne obećava samo u uvodu više podataka o aspektima svakodnevnog života i sličnim temama,⁴⁰ nego se drži date riječi i u sljedećim poglavljima, iako ne u potpunosti. Prva dva poglavlja u udžbeniku, u kojima je opisan Drugi svjetski rat i nacionalna historija kraja devetnaestog stoljeća, počinju potpoglavljima o kulturi, privredi i društvu. Ovdje se može govoriti o očiglednom pokušaju da se naglasak prebaci sa političkog na druge aspekte historije, posebno društva, kulture, i druge odlike svakodnevnog života, kao što je moda i način odijevanja, tehnička dostignuća i obrazovanje.

Međutim, ovaj inspirativni pristup gubi se u drugom dijelu udžbenika, koji počinje poglavljima u kojima je opisan Drugi svjetski rat. Ovdje su podaci usredsrijeđeni na sferu politike i vojske. Čini se da podaci o drugim aspektima historijskih događaja ovdje nisu samo na margini dešavanja, nego ponekad liče na jednostrane i samoopravdavajuće poruke.⁴¹ Tako, *Pejić 07* još uvijek pravi oscilacije između inovativnijeg (integrativnog) pristupa u prvom dijelu udžbenika i tradicionalnog (separativnog) pristupa u drugom dijelu udžbenika.

Svakodnevni život - integrativni pristup

Pod ovim se podrazumijeva strukturalni sastav udžbenika s podacima i raspravama o historijskim događajima u sferi svakodnevnog života, kulture, i slično, koje su uglavnom uvrštene u glavni tekst. Osim toga, karakteristike integrativnog pristupa jesu kvantitativno ujednačavanje broja podataka o događajima u raznim sferama političkog, kulturnog i društvenog života. I na kraju, ali ne i manje važno, ono što je ključno, jeste način na koji se

podaci obrađuju. Primjena integrativnog pristupa u vezi sa posljednjim kriterijem podrazumijeva, ne samo gomilanje podataka, nego i inspirativnu i kritičku raspravu o tim podacima.

- Kod *Valente* i *Šehića* uočljiva je primjena integrativnog pristupa. Oba udžbenika pružaju obilje podataka u vezi sa predstavljanjem svakodnevnog života, kvantitativno veoma dobro ujednačenih (u poređenju s podacima o političkoj i vojnoj historiji). Ovi prilozi ne javljaju se kao „zakačeni“ na određeno poglavlje, nego čine integrativni dio ovih poglavlja.

Cjelokupna kompozicija oba udžbenika, sa neosjetnim prelaskom između područja političke, kulturne, vojne i historije svakodnevnog života, šalje jasnu poruku: da se historija ne sastoji samo od političke, nego i od historije kulture i historije svakodnevnog života. Postaje jasno da historiju ne čine „velike brojke“ nego „mali ljudi“.

- Kod *Hadžiabdića* postoji više potpoglavljia u kojima se obrađuje historija s kulturološke strane, kroz određeni broj opisa u glavnom tekstu o svakodnevnom životu tokom historije.⁴² U nastavnim jedinkama, u kojima su obrađeni ovi aspekti historije, učenicima su ponuđeni interesantni podaci i zadaci. Međutim, u poređenju sa *Valentom* i *Šehićem*, *Hadžiabdić*, u strukturalnom smislu, ne koristi jak integrativni pristup, vidan kod dva prethodna udžbenika.
- *Matković* također ne ispoljava jak integrativni pristup. Međutim, udžbenik obuhvata mnogo podataka koji se odnose na historiju kulture i historiju svakodnevnog života. Pozitivna procjena, koja se odnosi na ujednačeno raspoređivanje količine ovih podataka narušena je, međutim, činjenicom da je, kao prvo, udžbenik veoma usmjeren na davanje podataka o doprinosu Hrvata u ovim oblastima,

⁴⁰ Vidi *Pejić 07* (str. 5.), uvodni dio: „...Autori su pokušali da u skladu sa smjernicama za pisanje novih udžbenika i važećim NPP napišu udžbenik koji će se u mnogo čemu razlikovati od ranijih. I sami ćete se uvjeriti da u njemu ima manje političke, a više kulturne i ekonomske istorije.“

⁴¹ Obrati pažnju na one dijelove udžbenika u kojima je opisan raspad Jugoslavije i ratovi. Prikazivanja spaljenih srpskih kuća, izbjeglica koje bježe iz Republike Srpske Krajine (str. 194.), srušenih mostova, bombardiranih autobusa i industrijskih kompleksa u Srbiji (str. 198.), obavještavaju čitaoca o tome koliko je rat koštao Srbe i Srbiju, ali samo njih.

⁴² Predstavljanje svakodnevnog života dolazi do izražaja u udžbeniku za period „kraj 19. stoljeća“, za Prvi i Drugi svjetski rat.

Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole

praktično ignorirajući doprinos „ostalih“ (Muslimana/Bošnjaka, Srba).⁴³

Drugo, učestalo vraćanje na srpska nastojanja da nasilno unište kuluru Hrvatske, u udžbeniku onemogućava davanje pozitivne ocjene uvrštavanju relativno velikog broja podataka o historiji kulture i historiji svakodnevnog života.⁴⁴

3.2. Značaj nacionalne historije - Bosna i Hercegovina kao polazište

Šta znači nacionalna historija u udžbenicima? Ovo pitanje odnosi se na najvažniju okosnicu *Smjernica i Memoranduma o razumijevanju* (MoR). U stavu 1.2. *Memoranduma o razumijevanju* navedeno je da regija i zemlja Bosna i Hercegovina moraju biti predstavljeni u udžbenicima kao glavno polazište. U skladu s time, u *Smjernicama*, koje se pozivaju na *Memorandum*, u stavu 2.4. naglašeno je da nacionalna historija mora biti predstavljena u regionalnom kontekstu Bosne i Hercegovine.

U nastavku analize osvijetljen je ovaj presudni aspekt pomoću nekoliko pitanja, koja se na njega odnose. Prvo pitanje je da li je Bosna i Hercegovina izabrana kao glavna polazna tačka u vezi sa poglavljima koja se bave nacionalnom historijom. U drugom pitanju radi se o sužavanju nacionalnog fokusa – ako je historija Bosne i Hercegovine predstavljena u udžbenicima, o kojoj nacionalnoj historiji se govori? Da li se ono, o čemu se u udžbeniku govori, odnosi na historiju

Bosne i Hercegovine iz više različitih nacionalnih i etničkih uglova, ili je naglašena samo historija jedne nacionalne grupe? Da li se u udžbeniku naglašava Bosna i Hercegovina kao zajedničko mjesto, sa zajedničkom historijom, ili su izolirano predstavljene različite nacije? Ukratko, ova pitanja pomoći će kod pojašnjavanja suštinskog koncepta nacionalne historije u udžbenicima, pružajući objašnjenje za pitanje da li je udžbenik pogodan za različite nacionalne zajednice u Bosni i Hercegovini.

- *Valenta, Hadžiabdić, Šehić, Ganibegović* jasno se pozivaju na Bosnu i Hercegovinu kao središte predstavljanja nacionalne historije. Nacionalna historija ovdje se odnosi na prostorno područje Bosne i Hercegovine.

- *Matković* ima potpuno različito polazište, to jest historiju Hrvatske i historiju Hrvata u Bosni i Hercegovini. Ne primjećuje se utjecaj *Smjernica*, pošto je udžbenik potpuno isti kao onaj objavljen 2006. godine. U pogledu „nacionalne historije kao historije Bosne i Hercegovine“, nepromijenjeno izdanje istog udžbenika čini se prilično problematičnim.

- *Pejić 07 i Pejić 06* pokazuju tendenciju ka predstavljanju prevashodno srpske historije: historiju događanja na području Balkana sa srpskog stanovišta. Ne može se, međutim, zanemariti utjecaj *Smjernica* kod ujednačavanja predstavljanja nacionalne historije i na pomjeranje ka bližem opisivanju događaja u Bosni i Hercegovini (iako još uvijek iz pretežno srpske perspektive).

Još izraženiji utjecaj *Smjernica* može se pratiti u vezi s udžbenicima koji su prvi spomenuti (*Valenta, Hadžiabdić, Šehić, i kroz uspoređivanje sa Ganibegovićem*).

⁴³ Nekoliko primjera: u potpoglavlju: „Uloga katoličke crkve u očuvanju mira“ (*Matković*, str. 104.), u kojem je opisana svjetska historija poslije 1945. godine, spominje se samo uloga katoličke crkve. Ista ocjena može se primijeniti i na potpoglavlje: „Odnos režima prema vjerskim zajednicama“ (str. 108.) u socijalističkoj Jugoslaviji, gdje autor ponovno informira čitaoca isključivo o položaju katoličke crkve.

⁴⁴ Samo da navedem nekoliko primjera: u poglavlju u kojem se obrađuje Kraljevina Jugoslavija, pitanja kao što su: „Zašto su srpski časnici i dočasnici batinali hrvatske seljake?“ (*Matković*, str. 25.), ili nastavne jedinice pod naslovom: „Agresija na hrvatsku kulturu“, ili „Hrvatsko proljeće. Udar na Hrvatsku“ u SFR Jugoslaviji (*Matković*, str. 113.), mada predstavljaju problematiku svakodnevnog života, ustvari, služe za naglašavanje cilja cjelokupnog udžbenika, kojim se svaki dio historije zajedničke države predstavlja kao historijska greška, kao opasnost za hrvatske interese i kao sredstvo za „velikosrpske interese“ na račun Hrvatske. Vidi i potpoglavlje: „Iseljavanje Hrvata iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske“ (str. 114.), gdje se u jednom od zadataka u vezi sa tim navodi: „... Pitaj svog nastavnika o razvoju i posljedicama hrvatskog proljeća na prostoru BiH“. Metodološki pristup nije loš, što znači da se u udžbeniku primjenjuje interaktivni pristup – ali, opet, to je pristup gdje se koncentrira isključivo na Hrvate, čak i u cjelokupnoj historiji Bosne i Hercegovine.

Historija Bosne i Hercegovine – s određenim ciljem

Ganibegović, napisan prije usvajanja *Smjernica*, oscilira između tri opcije. To su: predstavljanje historije Bosne i Hercegovine kao glavnog polazišta; integrativni pristup (sa ciljem dokazivanja historijske cjelovitosti Bosne i Hercegovine); i predstavljanje Bošnjaka kao glavnih žrtava u historiji 20 stoljeća.

U mnogim dijelovima, udžbenik pokušava naglasiti glavne događaje sva tri konstitutivna naroda, ali općenito postoji jasna prevaga historije Muslimana ili Bošnjaka. Iako su u nekoliko navrata spomenute poteškoće određenih historijskih okolnosti (ali nisu objašnjene) za druge grupacije koje žive na teritoriju Bosne i Hercegovine, mnogo detaljniji podaci o Muslimanima/Bošnjacima upućuju na njihov položaj u historiji kao istinskih „žrtava“, što je, zapravo, poruka na kojoj se zasniva cijeli udžbenik. Zbog toga, pozitivna strana izbora Bosne i Hercegovine kao glavnog polazišta, jasno gubi na svojoj integracijskoj snazi.⁴⁵

Historija Bosne i Hercegovine – integrativni pristup

Hadžiabdić, *Valenta* i *Šehić* veoma se razlikuju od *Ganibegovića*. *Smjernice*, ali također i individualne sposobnosti autora ovih udžbenika, napravile su jak utjecaj na stil kazivanja u ovim udžbenicima. Poput *Ganibegovića*, i *Hadžiabdić* i *Šehić* uzimaju Bosnu i Hercegovinu kao glavno polazište za nacionalnu historiju. Međutim, za razliku od *Ganibegovića*, ovi udžbenici predstavljaju jedan prikaz koji eksplicitno pokazuje integrativnije aspekte bosanskohercegovačke historije. Doprinos različitim etničkih i nacionalnih zajednica

historijskim događajima u Bosni i Hercegovini naglašen je mnogim različitim historijskim prilikama, uključujući i doprinose u kulturnoj i naučnoj sferi. Proporcionalno ravnomjerna raspoređenost podataka, u svim poglavljima udžbenika, ukazuje na to da su autori promišljeno i brižljivo birali primjere, na ujednačen način. Međutim, moglo bi se reći da u kazivanju postoji veoma blaga tendencija ka jednostranom predstavljanju nekih određenih mjesta, dakle, ograničavanju viđenja samo na muslimansko/bošnjačku populaciju.⁴⁶ Međutim, osnovni utisak koji ostavljaju *Hadžiabdić* i *Šehić* jeste da daju integrativni pristup historije Bosne i Hercegovine, pokušavajući da naglase primjere suradnje i miroljubive koegzistencije tokom bosanskohercegovačke historije.

Historija Bosne i Hercegovine - bez uljepšavanja

Valenta se najviše ističe kada je riječ o pitanjima kojima se bavimo u ovom poglavlju. Poput *Hadžiabdića* i *Šehića*, *Valenta* naglašava u svom kazivanju integrativnije aspekte u historiji Bosne i Hercegovine, bez „uljepšavanja“ historije, što znači, bez izbjegavanja težih, ili čak kontroverznih historijskih aspekata. Zna da ukaže na mnogo veću podvojenost u historiji nego što to čine drugi autori.⁴⁷ Čak u većoj mjeri od *Hadžiabdića* i *Šehića*, *Valenta* se uzdržava od svake nacionalne ili etničke kvalifikacije historijskih aktera u Bosni i Hercegovini, što je dovelo do niza ujednačenih predstavljanja historijskih događaja u Bosni i Hercegovini.⁴⁸ Poglavlja o nacionalnoj historiji strukturirana su tako da čine vidljivim razvoj događaja u širem području (tj. Kraljevina Jugoslavija, odnosno SFRJ), precizno ih određujući prema razvoju događaja „viđenih iz ugla

⁴⁵ Vidi sljedeće primjere u *Ganibegoviću*: U potpoglavlju, gdje je predstavljena Bosna i Hercegovina na kraju 19. stoljeća (str. 18.): „Novi kulturni oblici uticali su na sve narode u Bosni i Hercegovini, s tim što su se bosanski muslimani najteže snalazili u novim uvjetima.“ Vidi potpoglavlje gdje je predstavljena Bosna i Hercegovina u periodu između dva rata „Progoni i nasilja nad nesrpskim stanovništvom u BiH“ (str. 62.). Vidi „Sporazum“ i osnivanje Banovine Hrvatske (str. 78.): „Sporazum i rješavanje „hrvatskog pitanja“ izvedeni su na račun Bosne i Hercegovine, a posebno bosanskih Muslimana..... Razgraničenje Banovine Hrvatske sa preostalim teritorijem Drinske, Vrbaske i Zetske banovine izvršeno je uz pretpostavku da bosanski Muslimani uopće ne žive na tim prostorima.“

⁴⁶ Vidi, naprimjer, u *Hadžiabdiću* potpoglavlje: „Šestojanuarska diktatura (Položaj Bosne i Hercegovine)“ (str. 82.), gdje su posljedice diktature mnogo više naglašene u odnosu na Muslimane koji žive u Bosni i Hercegovini, nego na Bosnu i Hercegovinu u cjelini. Također pogledaj i pitanje na kraju potpoglavlja, gdje se navodi: „Koja dva kraljeva postupka nanose muslimanima veliku štetu?“ Vidi kod *Šehića*, str. 82., u potpoglavlju gdje je opisan Drugi svjetski rat u Bosni i Hercegovini, gdje se problem masovnog egzodusa spominje kao posljedica rata u Bosni i Hercegovini. Ustvari, u tekstu se detaljno spominju samo izbjeglice Muslimani.

⁴⁷ Vidi kao primjer nastavnu jedinicu u kojoj se obrađuje Kalajev projekt u Bosni i Hercegovini. I drugi autori također se bave Kalajevom idejom uvođenja „bosanske nacije“, ali objašnjavaju neuspjeh ovog projekta

Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole

Bosne i Hercegovine". Kada se, pak, radi o predstavljanju podvojenih historijskih iskustava „zajedničke historije“ u Bosni i Hercegovini, *Valenta* se opet ističe.

Historija Bosne i Hercegovine - kako je vide Srbi

Uspoređujući *Pejića 06* i *Pejića 07*, vidan je određeni utjecaj *Smjernica*. Međutim, ne može se reći da *Pejić 07* uzima historiju Bosne i Hercegovine kao glavno polazište. To nije slučaj ni kod *Pejića 06* ni kod *Pejića 07*. U oba udžbenika, nacionalna historija obrađena je, prije svega, sa stanovišta srpskog naroda. U uvodu u poglavlja, u kojima je obrađena nacionalna historija u periodu prije osnivanja Kraljevine SHS, detaljno su predstavljeni određeni historijski događaji na teritoriju Srbije i Crne Gore, nakon čega slijede predstavljanja historijskih događaja u Bosni i Hercegovini, koji, prije svega, odražavaju stajalište i položaj srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Međutim, i *Pejić 06* i *Pejić 07* pokušavaju, u prvim dijelovima udžbenika, uvesti ujednačenije podatke o „trostrukoj historiji u Bosni i Hercegovini“, koji su najčešće organizirani u tri uzastopne rečenice, koje počinju sa: „Srbi su...“, „Hrvati su...“ i „Muslimani su ...“

Poglavlja, u kojima je opisana historija poslije 1918. godine, pokazuju još veću prevagu u korist srpskog gledanja na historiju, što kulminira u poglavlja o Drugom svjetskom ratu i historiji nakon 1945. godine, gdje tekstem u oba udžbenika

isključivo preovladava stajalište srpskog naroda. U tekst su često uvršteni podaci i jezik koji nije primjeren uzrastu učenika i usredsrijeđen je na progon, teror i zločine protiv Srba tokom historije. Tako, kada se radi o historiji najkontroverznijih perioda 20. stoljeća, kao što je Drugi svjetski rat i raspad Jugoslavije početkom devedesetih godina,⁴⁹ očigledno je da *Smjernice* nisu imale veći utjecaj na *Pejića 07*.

Ali, uprkos svemu ovome, mora se navesti mala promjena nabolje u ovom udžbeniku. Iako se udžbenik ne razlikuje mnogo od prethodnog udžbenika *Pejića 06* u poglavlja u kojima je opisan Drugi svjetski rat i period nakon toga, poglavlja koja im prethode razlikuju se u nekim veoma važnim aspektima. Mogu se primijetiti neki mali pomaci u pogledu uvrštavanja historije Bosne i Hercegovine u udžbenik.⁵⁰ Kod *Pejića 07*, postoji veoma interesantna nastavna jedinica o regionalnoj historiji u Bosni i Hercegovini, potkrijepljena „Vrbaskom banovinom“ u Jugoslaviji između dva svjetska rata, što pokazuje bar djelimičan pokušaj da se naglasi jedan integrativni pristup.⁵¹

Historija Bosne i Hercegovine - kako je vide iz Hrvatske

U pogledu određivanja glavnog fokusa u udžbeniku, a to je pitanje da li udžbenik ima jasno polazište u historiji Bosne i Hercegovine, *Matković* nije uspio. Udžbenik je pisan sa čisto hrvatskog stanovišta, a samim tim što je namijenjen isključivo učenicima Hrvatima, udžbenik

samo kroz paralelnu uspostavu srpskih i hrvatskih nacionalnih pokreta. *Valenta* predstavlja dodatni motiv uz argumentaciju: „Bosanstvo nije uspjelo zaživjeti među bh stanovništvom iz više razloga, od kojih su presudni hrvatski i srpski nacionalni pokreti te neprihvatanje istog od strane bosanskih plemića – begova, koji su u tome vidjeli društveno izjednačavanje s ostalim stanovništvom.“ (str. 27.)

⁴⁸ Usporedite, naprimjer, navode autora u vezi sa diktaturom u Kraljevini Jugoslaviji, kao i kako je to utjecalo na Bosnu i Hercegovinu. Dok *Hadžiabdić* naglašava da je diktatura imala najnegativnije posljedice za Muslimane u Bosni i Hercegovini (vidi str. 82.), i *Sehić* ima sličan stav: „Muslimansko stanovništvo našlo se u sve četiri banovine u manjini, a na ovaj način ujedno je razbijena njihova etnička kompaktnost“ (str. 136.), *Valenta* ujednačeno gleda na posljedice diktature, izbjegavajući svako posebno naglašavanje utjecaja na bilo koju nacionalnu grupu u Bosni i Hercegovini, već na Bosnu i Hercegovinu u cjelini: „Gledano iz bosanskohercegovačkog ugla, zavođenje diktature imalo je dalekosežne negativne posljedice. Djelimično autonomne odlike, koje je BiH zadobila Spahijinom oportunističkom politikom, vremenom su se smanjivale, da bi diktaturom bile u potpunosti izbrisane. Poseban udarac BiH je zadobila u teritorijalnom pogledu, kada je novom teritorijalno-upravnom podjelom države razbijena na četiri banovine. Njezine historijske granice su zbrisane, a od četiri banovine samo su dvije imale svoja sjedišta u bosanskohercegovačkim gradovima. Sarajevo postaje tek neznatni banski centar, potpuno zgaran u stranu političkih zbivanja i odluka.“ (str. 106.)

⁴⁹ Za obje teme vidi pasus 4.3.

⁵⁰ Naprimjer, u poglavlju gdje su predstavljene države Balkana na kraju 19. stoljeća, *Pejić 06* sadrži manje podataka o bosanskohercegovačkoj historiji nego *Pejić 07*. Također, *Pejić 06* se u svom udžbeniku bavi ratovima na Balkanu početkom 20. stoljeća, a da pri tome nikada ne spominje Bosnu i Hercegovinu. Međutim, *Pejić 07* spominje Bosnu i Hercegovinu u ovom podpasusu kao neutralnu državu i iznosi dva historijska izvora koji govore o dobrovoljcima u Bosni i Hercegovini (str. 46.).

⁵¹ Vidi *Pejić 07*, str. 103.: Pitanjima koja se odnose na ovo poglavlje ispituju se integrativna svojstva u historiji Vrbaske banovine („Kulturno-prosvjetna društva u Banovini imala su zadatak da zbliže Srbe,

ne sadrži ni skrivenu poruku, niti naglašenu pretpostavku, već je ovaj stav jasno naveden u uvodu u udžbenik.⁵² U kvantitativnom smislu udžbenik, što nije iznenađujuće, sadrži najmanje podataka o historiji Bosne i Hercegovine. Osnovno polazište u oblasti nacionalne historije jesu, kao prvo, dešavanja u Hrvatskoj, zatim događaji izvan Hrvatske koji su imali utjecaj na Hrvate (posebno u Kraljevini SHS/Jugoslaviji i SFRJ) i treće, događaji u Bosni i Hercegovini viđeni sa hrvatske tačke gledišta.

Nastavne jedinice u kojima su opisani kulturni i tehnički razvoj u historiji 20. stoljeća sadrže mnogo podataka o međunarodnim dostignućima, kao i podatke samo o doprinosu Hrvata u toj oblasti. Tamo gdje je predstavljena historija Bosne i Hercegovine, nisu poduzeti ozbiljni naponi da se opišu ovi događaji na pravi način. Umjesto toga, događaji u Bosni i Hercegovini često su predstavljeni na paternalistički način.⁵³ Naglasak na historijsko pravo Hrvata na suverenu državu jeste lajtmotiv udžbenika.⁵⁴

Pismo koje se koristi u Bosni i Hercegovini

I integrativniji pristup i jasan stav u odnosu na historiju Bosne i Hercegovine kao glavno polazište, izraženi su u izboru pisma. Ova prilično formalna izjava je značajna, pošto je mogućnost korištenja oba pisma važna za savremeno bosanskohercegovačko društvo.

- *Valenta, Hadžiabdić, Šehić i Ganibegović*, napisani su na latiničkom i ćirilichkom pismu.
- *Pejić 07* i *Pejić 06* napisani su samo na ćirilici.
- *Matković* je napisan samo na latinici.

3.3. Raspad Jugoslavije i rat u Bosni i Hercegovini

U stavu 4.16. *Pojedinačnih smjernica za pisanje udžbenika historije* navedeno je: „Ministri obrazovanja uviđaju potrebu obrađivanja historijskih procesa zaključno s krajem 20. stoljeća, kako bi se obradili i ovi procesu u skladu s navedenim smjericama.“ Pravo značenje ove izjave postaje očigledno kad se uporede posljednja poglavlja analiziranih udžbenika, naime onih udžbenika koji se bave tematikom raspada Jugoslavije. „Raspad Jugoslavije“ je, dakle, termin kojim su obuhvaćena sva poglavlja koja obrađuju tok događaja na teritoriju bivše Jugoslavije nakon 1980. godine (Titova smrt). Mada su u nekim od analiziranih knjiga obuhvaćena i historijska predstavljanja rata u Bosni i Hercegovini (i u drugim dijelovima bivše Jugoslavije), u ostalim su data zaključno sa 1992. godinom, bez izričitog spominjanja rata na teritoriju Bosne i Hercegovine.

Hrvate i muslimane i da realizuju koju ideju?“). U tekstu autora, međutim, riječi kralja Aleksandra, upućene prvom banu Vrbaske banovine, Svetislavu-Tiši Milosavljeviću, izrečene su bez kritičkog osvrtu ili komentara, ukazujući tako na jedno neujednačeno predstavljanje patriotizma Srba samo u odnosu na ovu Banovinu: „Vi ste, Tišo, moj lični izbor za položaj bana i to bana Vrbaske banovine, gdje vam predstoji veliki nacionalni rad.. Tamo su Srbi u većini, i to najbolji Srbi u pogledu ljubavi prema otadžbini i patriotizmu uopšte.“

⁵² Vidi *Matković*, str. 7.: „U svakoj cjelini težište je na upoznavanju položaja hrvatskog naroda u danim povijesnim prilikama i njegove borbe za očuvanje svoga identiteta i svoje posebnosti. U zasebnoj cjelini obrađena su zbivanja kojima započinje novo razdoblje povijesti hrvatskog naroda kada se Hrvatska i BiH konačno oslobodaju svih veza s ostalim jugoslavenskim republikama i postaju neovisne države. U svakoj se cjelini posebnim temama obrađuju i zbivanja u Europi i svijetu koja su uticala na povijest hrvatskog naroda. To su samo kraći pregledi nužni za razumijevanje bitnih zbivanja u prošlosti hrvatskog naroda.“

⁵³ Vidi potpasus: „Bosna i Hercegovina uoči sloma Habsburške Monarhije“: „...Strahote rata pogodile su i inače siromašno stanovništvo Bosne i Hercegovine, koja je kraj rata i raspad Monarhije dočekala u posve kaotičnom stanju bezvlađa, pljački, nasilja i međunacionalnih sukoba. Daljnja državopravna sudbina Bosne i Hercegovine ovisila je u bitnome o političkoj aktivnosti političara u slovenskim i hrvatskim zemljama Monarhije (u Zagrebu, kao političkom centru) ...“ (str. 13.) Vidi i potpoglavlje: „BiH i Hrvatska u vrijeme završetka Drugoga svjetskoga rata“, gdje se u uvodu, između ostalog, kaže: „Tijekom rata u našim je krajevima došao do izražaja četnički teror, a i partizanske su jedinice počinile mnoga nedjela...“ (str. 89.), gdje čitava kompozicija i osnovna poruka u udžbeniku upućuju na shvatanje: „naš“ - hrvatski i „mi“ - Hrvati, što je jednostavno obmanjujuće kada se radi o historiji Bosne i Hercegovine.

⁵⁴ Vidi, naprimjer, dva pitanja u potpasusima koji se odnose na Kraljevinu SHS, a u oba su naglašena historijska državna prava Hrvatske. Vidi str. 28.: „Pronađite u tekstu rečenicu u kojoj se spominje hrvatsko državno pravo. Prepišite je i objasnite.“ Ponovno na str. 31.: „U tekstu o HSP-u pronađite rečenicu u kojoj se spominju hrvatsko državno pravo i samoodređenje naroda te je pismeno objasnite.“

Raspad Jugoslavije

Analitičarka je istražila do koje mjere su autori udžbenika usuglašeni u određivanju datuma početka raspada Jugoslavije. Također ju je zanimao Referendum održan početkom 1992. godine u Bosni i Hercegovini, to jest, prije izbijanja rata.

Interesantno je što se većina autora usuglasila u jednom od glavnih datuma navedenih u knjigama za početak raspada Jugoslavije. Osim *Šehića*, koji ne spominje ovaj događaj⁵⁵, u svim ostalim knjigama, XIV kongres Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije navodi se kao ključna tačka ovog procesa. Međutim, sam tok događaja koji su doveli do ovog početka kraja, različito je osvijetljen.

- U *Valenti* je dat najujednačeniji opis, pa je navedeno da je došlo do porasta nacionalizma, ne samo kod Srba, već uopće kod jugoslavenskog naroda i do rasta privredne krize, kao glavnih faktora koji su doveli do raspada države.⁵⁶
- U *Hadžiabdiću*, *Šehiću*, *Ganibegoviću* i *Matkoviću* dat je osvrt na privrednu krizu od početka 80.-ih, te na porast nacionalizma u Srbiji, te uopće kod Srba u Jugoslaviji (nakon usvajanja Ustava 1974. godine).
- U *Pejiću 06* i *Pejiću 07* prvi politički signali, koji su nagovještavali početak kraja Jugoslavije, prepoznati su relativno rano u historiji ove države, naime, već 1964. godine, na VIII kongresu Saveza komunista Jugoslavije. Odluka, koja je tad usvojena (nacionalni paritet u svim saveznim ustanovama), dovela je, kako je navedeno u oba udžbenika, do početka kraja države, a ovaj je proces još jednom potkrijepljen usvajanjem Ustava iz 1974. godine, koji je općenito audio Jugoslaviji i konkretno srpskom narodu.⁵⁷

Referendum za nezavisnost Bosne i Hercegovine

Referendum, koji je održan 29. februara i 1. marta 1992. godine, značajan je događaj u historiji Bosne i Hercegovine, jer je predstavljao odlučujući faktor za nastajanje nezavisne i suverene države Bosne i Hercegovine. Značajan je i način na koji je u udžbenicima predstavljen ovaj događaj, koji je prethodio ratu na teritoriju Bosne i Hercegovine, s obzirom da, mada s varijacijama u samo nekoliko stavki, čitaocima daje različitu poruku. Predstavljanja se razlikuju u odnosu na glasanje koje je poslije odredilo rezultate Referenduma. Mada su razlike veoma male, u svim je udžbenicima dat različit procent rezultata glasanja.

- U *Hadžiabdiću* i *Ganibegoviću* su se suzdržali od davanja konkretnog procenta broja glasova ili analiziranja nacionalnog identiteta birača.⁵⁸
- U *Valenti* je navedeno da je glasalo 63,4% od ukupnog broja birača, a da se od tog broja 98% izjasnilo za nezavisnu, suverenu i cjelovitu državu Bosnu i Hercegovinu.⁵⁹
- U *Šehiću* je navedeno da se, od svih koji su glasali, 99,44% izjasnilo za nezavisnu, suverenu i cjelovitu državu Bosnu i Hercegovinu, te daje podatke za cjelokupan broj ljudi s pravom glasa i ljudi koji su zaista i glasali.⁶⁰
- U *Matkoviću* je navedeno da je glasalo 64% svih osoba s pravom glasa, a da je od tog broja 99% glasalo za nezavisnu Bosnu i Hercegovinu.⁶¹ Kao što je već rečeno, razlike su male, ali nijedan podatak nije isti (98% - 99,44% - 99%).
- U *Pejiću 07* i *Pejiću 06* data je drugačija poruka i tvrdi se da se, bez pristanka i učešća srpskog naroda na Referendumu, „relativna većina“ hrvatskih i muslimanskih (bošnjačkih) birača izjasnila za nezavisnu Bosnu i Hercegovinu.⁶²

⁵⁵ *Šehić*, vidi gubitak autonomije Kosova 1989. godine kao početak kraja Jugoslavije. Vidi str. 241.

⁵⁶ Vidi *Valenta*, str. 186.

⁵⁷ Vidi *Pejić 07*, str.192.

⁵⁸ Vidi *Hadžiabdić*, str.140.: „Građani su se većinom glasova izjasnili za samostalnu, nezavisnu i suverenu Bosnu i Hercegovinu.“ Vidi *Ganibegović*, str.125.: „I pored otvorenih prijetnji od strane Srbije i Crne Gore, na referendumu... građani Bosne i Hercegovine izjasnili su se za cjelovitu, nezavisnu i suverenu državu.“

⁵⁹ Vidi *Valenta*, str. 187.

⁶⁰ Vidi *Šehić*, str. 242.

⁶¹ Vidi *Matković*, str. 123.

⁶² Vidi *Pejić 07*, str. 195. i *Pejić 06*, str. 232.: „...relativna većina hrvatskih i muslimanskih glasača izjasnila

Rat u Bosni i Hercegovini

Historija Bosne i Hercegovine krajem 20. stoljeća danas, akademskoj i široj javnosti u Bosni i Hercegovini, predstavlja jednu od najkontroverznijih i najosjetljivijih tema. Zbog toga se ne postavlja samo pitanje da li je rat obrađen u udžbenicima nego, što je mnogo važnije, na koji način. Nakon istraživanja pokazalo se da je tema rata u Bosni i Hercegovini posredno prisutna u predstavljajima datim u određenim knjigama, koje se prividno ne bave ovim pitanjem. Posredno prisustvo ratne teme, koja inače u udžbeniku nije obrađena, problematična je strana ovog slučaja. A druga je, opet, u načinu na koji se temom rata, zapravo, bavilo.

Kako bi pristupila konkretnoj temi, analitičarka je sebi postavila nekoliko pitanja radi analiziranja određenih poglavlja. Prvo pitanje, jasno, bilo je da li je rat u Bosni i Hercegovini uopće obrađen u ovim udžbenicima. Zatim je analitičarka upoređivala da li je uvršteno predstavljanje izbijanja rata na teritoriju Bosne i Hercegovine.

Budući da se tok događaja s početka 90.-ih godina prošlog stoljeća, to jest, ratovi u Hrvatskoj, Sloveniji i Bosni i Hercegovini, stalno pojavljuju pred bosanskohercegovačkom javnošću u komentarima, filmovima, vijestima iz Suda u Hagu i kroz druge oblike, pitanje - da li su ovi ratovi spomenuti u udžbenicima - poprma suštinski značaj, zbog toga što se učenici suočavaju s historijatom ovih ratova kroz porodične priče, novinske članke i opise date putem elektronskih medija i drugih izvora. Da li udžbenici historije, koji se sada koriste u nastavi, pomažu učenicima (i nastavnicima) pri diskutiranju o ovim događajima u učionici?

- U *Hadžiabdiću* i *Šehiću* nije obrađen nijedan od ratova na teritoriju bivše Jugoslavije.

- U *Valenti* su ratovi u Sloveniji i Hrvatskoj spomenuti u jednoj rečenici, ali se ne dotiče rata u Bosni i Hercegovini.
- U *Ganibegoviću* se ukratko spominju žestoki sukobi u Sloveniji i Hrvatskoj, a rat u Bosni i Hercegovini kao „velikosrpska“ agresija.⁶³
- U *Matkoviću* je obrađen i rat u Bosni i Hercegovini i rat protiv Hrvatske, a samo se spominje rat protiv Slovenije.⁶⁴
- U *Pejiću 07* i *Pejiću 06*, rat u Bosni i Hercegovini se samo spominje, bez davanja detaljnog predstavljanja. U obje knjige naglasak je zato stavljen na „agresiju NATO-a na Jugoslaviju“, koja je detaljno obrađena.⁶⁵

Određivanje datuma početka rata u Bosni i Hercegovini

Kada je, zapravo, u udžbenicima naveden početak rata u Bosni i Hercegovini (ako je uopće i spomenut)? Data su tri različita odgovora, mada je do ovih razlika došlo djelimično zbog činjeničnih grešaka, a djelimično zbog različitog tumačenja historijskih događaja. Navedeni su sljedeći datumi: 6. april 1992. godine (*Ganibegović*), 12. april 1992. godine (*Pejić 06* i *Pejić 07*) i 5. oktobar 1991. godine (*Matković*).⁶⁶

- U *Valenti*, *Hadžiabdiću* i *Šehiću* uopće se ne spominje rat u Bosni i Hercegovini, kao što je već navedeno u ovom dokumentu.
- U *Ganibegoviću* je, za početak rata na teritoriju Bosne i Hercegovine, određen 6. april 1992. godine, i navodi se da su „otvorenu agresiju“ započele srpske i crnogorske snage, kojima je podršku dala bivša Jugoslavenska narodna armija i terorističke formacije SDS-a Bosne i Hercegovine, te plaćenika iz Srbije, Crne Gore, Rumunije, Rusije i drugih dijelova svijeta. „Tiha okupacija“ Bosne i Hercegovine započela je još

(se) za izdvajanje Bosne i Hercegovine iz Jugoslavije u samostalnu državu.“ U udžbenicima se ne navodi da li su srpski birači na bilo koji način bili odgovarani ili spriječeni da učestvuju na ovom Referendumu.

⁶³ U *Valenti*, *Šehiću* i *Hadžiabdiću*, koji ne obrađuju temu rata u Bosni i Hercegovini, razjedinjavaju Jugoslavije procentualno je posvećeno 1%, 1,5%, odnosno 2% prostora. Mada se u *Ganibegoviću* navodi rat u Bosni i Hercegovini, i tu je dat veoma mali procent opisa događaja (1%).

⁶⁴ Od svih analiziranih knjiga, u *Matkoviću* je najveći procent stranica posvećen tematici raspada Jugoslavije i ratovima (7%).

⁶⁵ U *Pejiću 06* i *Pejiću 07* dato je, dakle, 4% opisa u vezi s ovim procesima.

⁶⁶ Zanimljivo je to što je, na strani 206. udžbenika *Povijest novoga doba* iz 2006. godine, autora Miljenka Miloša, koja nije obuhvaćena ovom analizom udžbenika (vidi str. 10 ovog dokumenta), ponuđen još jedan datum, 5. septembar 1991. godine, mada se poziva na potpuno isti događaj kao i *Matković*.

Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole

ranije, u vrijeme žestokih sukoba u Sloveniji i Hrvatskoj, prebacivanjem oružanih snaga na teritorij Bosne i Hercegovine.⁶⁷

- U *Pejiću 06* i *Pejiću 07*, za početak rata u Bosni i Hercegovini određen je 12. april 1992. godine, gdje se navodi sljedeće: „Već 12. aprila 1992. godine stiglo je, na iznenađenje srpskog naroda, njeno [Bosne i Hercegovine] međunarodno priznanje i počeo je rat.“⁶⁸ Sasvim je jasno da se autori pozivaju na isti događaj kao i u *Ganibegoviću* (dan kad je Evropska unija priznala državu Bosnu i Hercegovinu), ali je naveden pogrešan datum. I u *Pejiću 06* i *Pejiću 07* dato je veoma kratko predstavljanje toka događaja u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. godine, gdje se samo navodi da su se tri strane borile u ratu koji je, potom, okončan međunarodnim mirovnim pregovorima, koji su doveli do Daytonskog sporazuma. U ovim udžbenicima je, umjesto toga, veći naglasak stavljen na napad NATO snaga na Jugoslaviju, koji je detaljno opisan (vidi dalje u ovom dokumentu). Ovo prenošenje interesa na drugu sferu zapravo bi moglo biti posredan uzrok nemarnog odnosa prema određivanju pravog datuma međunarodnog priznavanja Bosne i Hercegovine i početka rata na njenom teritoriju.
- U *Matkoviću* su dati sasvim drugačiji opisi sa drugačijim porukama. U ovom udžbeniku je naglašeno da je rat zapravo počeo 5. oktobra 1991, godine, napadom srpske vojske na selo Ravno u istočnom dijelu Hercegovine, koje je naseljeno hercegovačkim Hrvatima. U udžbeniku je dalje naglašeno da je 'Sarajevo' reagiralo s porukom: „to nije naš rat“⁶⁹, ostavljajući Hrvate da se brane u izolaciji od ovih prvih napada.⁷⁰

Mada se sva ova predstavljanja, u različitom stepenu, zasnivaju na činjeničnom stanju, ipak u svakom ponasob nije dat ujednačen i

sveobuhvatan opis događaja koji su doveli do izbijanja rata.

3.4. Metodologija rada na posljednjim poglavljima

Kako bi procijenila metodološki i poučni kvalitet posljednjih poglavlja udžbenika, analitičarka je, rukovodeći se „*Smjernicama*“, provjeravala da li je došlo do primjene „kritičkog načina razmišljanja“, „multiperspektivnosti“ i „korištenja komparativnih metoda“ u dijelovima knjiga gdje je to potrebno. Općenito govoreći, ranije primijećena poboljšanja u mnogim udžbenicima, u pogledu nastavne i metodološke procjene, izgubljena su u mnogim od posljednjih poglavlja. U *Valenti* je to opadanje kvaliteta najmanje primjetno, ali je uzdržavanje od korištenja metode višestrukog gledišta vidno na posljednjim stranicama udžbenika.

Otvorena pitanja

U *Valenti* je dat historijski prikaz raspada Jugoslavije, bez ukazivanja na Srbiju i Srbe kao na najodgovornije aktere. Umjesto toga, naglasak je stavljen na nacionalizam, prisutan kod svih strana, u posljednjoj fazi bivše zajedničke države.

U tekstu ne samo da se prilazi činjenicama na ujednačen način, obogaćen otvorenim pitanjima koja bi mogla potaknuti učenika na razmišljanje i donošenje vlastitih zaključaka o ovim događajima, već autor navodi učenika na uporedno i kritičko razmišljanje, naprimjer, preko sljedećih izjava i zadataka: „Stanjem na Kosovu su se koristili, i to obilato, i svi drugi nacionalizmi u Jugoslaviji“ - Raif Dizdarević, tadašnji šef države. Protumači

⁶⁷ Vidi *Ganibegović*, str. 125.

⁶⁸ Vidi *Pejić 07*, str. 195. i *Pejić 06*, str. 232.

⁶⁹ Vidi *Matković*, str. 124.

⁷⁰ Vidi *Matković*, str. 124: „Rat u Bosni i Hercegovini počeo je zapravo 5. listopada 1991 godine napadom srpske vojske na bosnaskohercegovačko selo Ravno, u kojem živi hrvatsko stanovništvo. Već je ravnodušnost tadašnjega bosanskohercegovačkog predsjednika Alije Izetbegovića na ovaj napad dala nagovijestiti da će se (...) svako političko i vojno djelovanje odvijati po etnonacionalnim linijama, tj da će se djelovati isključivo u korist vlastitoga naroda. ...“

ovu Dizdarevićevu izjavu.“ Ili, slično ovome: „Stihija nacionalizma nije provalila iz naroda. Pandorinu kutiju naroda otvorio je vladajući Corpus politicum (političko tijelo)” - *Andrija Krešić*, 1994. Slažeš li s ovim mišljenjem?⁷¹

U drugim knjigama nema multiperspektivnih predstavljanja toka ovih događaja, kako u tekstu autora, tako ni u dodacima tekstu, pitanjima, odnosno zadacima.

Rat kao tema izdvojena iz konteksta

U *Hadžiabdiću* se ovdje gubi kvalitet pristupa, koji je karakteristika mnogih drugih dijelova knjige. Posljednje poglavlje završava međunarodnim priznanjem Bosne i Hercegovine, bez navođenja ili diskusije o ratu u Bosni i Hercegovini. Međutim, rat se, kao prvo, spominje u samom uvodu knjige, a zatim u zavisnoj rečenici u posljednjem poglavlju, koja, s obzirom na to da tema rata u Bosni i Hercegovini nije obrađena, izgleda kao da je potpuno izdvojena iz konteksta.

Tako u uvodu autor kaže: „Osobito je važno spomenuti da je u ovom periodu formirana i nezavisna država Bosna i Hercegovina, nakon teškog i strašnog rata koji je vođen protiv nje svim sredstvima.”⁷² A na kraju udžbenika, u poglavlju: „Bosna i Hercegovina kao samostalna i suverena država”, navodi: „Tadašnji predsjednik SDS Radovan Karadžić, danas optuženi za ratne zločine od strane Međunarodnog suda u Hagu, otvoreno prijeti, prije svega, muslimanskom političkom vrhu i narodu: Ukoliko dođe do osamostaljenja Bosne i Hercegovine da će biti rat i da će muslimanski narod nestati sa ovih prostora.”⁷³

Ukoliko tema rata u Bosni i Hercegovini nije obrađena u udžbeniku, kako onda učenici i nastavnici mogu diskutirati o ovim kratkim navodima? Jasno je da autori (potpuno ispravno) pretpostavljaju da i učenici i nastavnici znaju za rat; ali,

kako da onda učenici odgovore na pitanje postavljeno na kraju udžbenika: „Kada i na koji način Bosna i Hercegovina postaje samostalna?”⁷⁴ Dvije su mogućnosti: ili da razgovaraju o ratu bez oslanjanja na udžbenik, ili da se svedu samo na ponavljanje teksta, što mora da je prilično razočaravajuće i za učenike i za nastavnike.

Rat uz obazrivo predstavljanje

Mada u *Šehiću* nisu sadržani nikakvi skriveni podaci o ratu u Bosni i Hercegovini, u završnom dijelu udžbenika gubi se na kvalitetu u poređenju sa veoma pozitivnim utiskom koji ostavlja nivo kvaliteta knjige kad je riječ o cjelokupnom metodološkom pristupu.

Čini se da su autori prije svega bili isuviše obazrivi pri izradi poglavlja: „Raspad Jugoslavije. Proglašenje nezavisnosti Bosne i Hercegovine”, budući da, što nije slučaj u drugim poglavljima, u ovo nisu uvrstili ni pitanja, niti naveli izvore. Postoji samo jedan zadatak u kojem se od učenika zahtijeva da izrade hronološku tabelu događaja u periodu od 1980. do 1992. godine, kad je proglašena nezavisnost Bosne i Hercegovine).⁷⁵ U tekstu nema nikakvog pristupa kritičkom razmišljanju, pa zbog toga ponekad dolazi do davanja jednostranih i osuđujućih informacija: „Dok su se Hrvati i Slovenci s pravom žalili na srpsku prevlast, Srbi su se sa svoje strane osjećali kao glavni nosioci patnje Titovog režima, kao žrtva „hrvatsko-slovenskog” saveza koji je mogao Srbiji uskratiti prava koja je ona mogla tražiti. ... Osim toga, žalili su se da je Srbija, koja je u Drugom svjetskom ratu podnjela najviše žrtava, bila svedena na nivo druge klase. Te optužbe su bile daleko od stvarnosti, ali su proizvele užasan učinak.”⁷⁶

Ovdje mišljenje autora („s pravom žalili”, „daleko od stvarnosti”) nije izdvojeno iz ostatka teksta, pa izgleda kao utvrđena činjenica.

⁷¹ Za oba citata, vidi *Valenta*, str. 186.

⁷² Vidi *Hadžiabdić*, str. 7.

⁷³ Vidi *Hadžiabdić*, str. 140.

⁷⁴ Vidi *Hadžiabdić*, str. 141.

⁷⁵ Vidi *Šehić*, str. 242.

⁷⁶ Vidi *Šehić*, str. 240.

Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

U *Matkoviću* se ne obrađuje samo rat u Bosni i Hercegovini, već i „Rat protiv Hrvatske”.⁷⁷ Historija rata protiv Hrvatske razrađena je u vidu opisivanja srpske agresije (gdje se koristi i historijski neprikladan i otuđen naziv „četnik”),⁷⁸ uperene protiv Hrvatske, Hrvata i ostalih naroda koji ne pripadaju Srbima.⁷⁹ Opisivanje događaja izrazito je jednostrano, jer se patnja civilnog srpskog stanovništva Hrvatske i ne spominje, a niti je data kritička procjena vojnih operacija hrvatske vojske (naprimjer, „Oluja” i „Bljesak”).⁸⁰ Zato je oštra kritika upućena angažmanu međunarodnih snaga, posebno UNPROFOR-a, koji, kako je u knjizi navedeno, nije uspio obaviti svoju dužnost u Hrvatskoj, na teritoriju koji su okupirali Srbi.⁸¹

Po pitanju rata u Bosni i Hercegovini, u *Matkoviću* je dat takav opis, u kojem se razlikuju dvije faze. Karakteristiku prve faze predstavlja, dakle, „efekt homogenizacije” na početku agresije na Bosnu i Hercegovinu, u toku koje „Hrvati i Muslimani, a i mnogi Srbi po urbanim sredinama nastupili su zajedno u obrani protiv agresora.”⁸² Mada se u tekstu jasno imenuje glavni agresor i krivac za rat u

Bosni i Hercegovini (Srbija), također se spominje da je, u drugoj fazi rata, nastaloj usljed hrvatsko-bošnjačkog vojnog raskola, svaka od zaraćenih strana učestvovala u etničkom čišćenju i brutalnom ratovanju protiv druge.⁸³

Ovo, međutim, u udžbeniku nije dovelo do kritičkog diskutiranja o zaraćenim stranama u Bosni i Hercegovini. Prije bi se, iz opisa u udžbeniku, stekao utisak da je raskol između Hrvata i Bošnjaka, kao i brutalnost vođenja rata u Bosni i Hercegovini isključivo posljedica (pogrešnog) uplitanja međunarodnih aktera, te raspoređivanja teritorija na karti srpske političke elite, i da tu nije bilo drugih uzročnih faktora.⁸⁴

Prividna nepristrasnost

Udžbenici *Pejić 07* i *Pejić 06* veoma malo se razlikuju i tekst je uglavnom identičan, čak, sa manjim izuzecima, i rečenice.⁸⁵ Razlika između ova dva udžbenika isprva se čini mnogo većom, ali konciznim poređenjem otkriva se da se ovakav utisak stiče zbog samog reorganiziranja istog teksta. Tako je u *Pejiću 07* tekst drugačije izdijeljen, a inače je potpuno isti kao i cjeloviti tekst u *Pejiću 06*. Kao što je već navedeno, rat u Bosni i Hercegovini nije detaljno obrađen. Ukratko se spominje

⁷⁷ „Rat protiv Hrvatske”, naslov potpoglavlja na stranici 125.

⁷⁸ Vidi *Matković*, str. 125.: „Na cestama i željezničkoj pruzi prema Kninu naoružane četničke grupe postavljale su balvane (**balvan-revolucija**), blokirali promet i terorizirali putnike. Zadojeni velikosrpsvom četničke su vođe u Kninu poticali ustaničko okupljanje i proglasili ratno stanje.”

⁷⁹ Vidi *Matković*, str. 128.: „Tijekom **Domovinskog rata** srpski je agresor u hrvatskim krajevima provodio nad Hrvatima (i ostalim nesrbima) masovna ubojstva.”

⁸⁰ Vidi *Matković*, str. 128.: „Najprije su akcijom „Bljesak” početkom svibnja 1995. oslobođeni okupirani dijelovi zapadne Slavonije (oko Okučana), a od 4. do 7. kolovoza iste godine operacijom „Oluja” oslobođeno je okupirano područje u sjevernoj Dalmaciji (Knin je oslobođen 5. kolovoza), Lici, Kordunu i Banovini. Porazene srpske jedinice u bijegu su napuštale hrvatski državni teritorij.”

⁸¹ Vidi *Matković*, str. 127.: „Te međunarodne mirovne snage došle su i na teritorij Republike Hrvatske, i to na područja koja su okupirali Srbi. Imale su zadatak da na tim područjima, koja su uz pomoć JNA držali Srbi, provedu njihovo razoružanje i te krajeve vrate pod suverenitet Republike Hrvatske te da omoguće povratak prognanika. Međutim, UNPROFOR to nije učinio, pa se hrvatska vlast morala pripremiti da to sama učini. Hrvatska je jačala svoje oružane snage i kad su one bile spremne, poduzela je sredinom 1995. brze i uspješne vojno-redarstvene akcije oslobođanja svojih područja”, popraćeno pitanjem: „Koja je bila zadaća postrojbi UNPROFOR-a u Hrvatskoj? Je li ona bila provedena?” (str. 128.)

⁸² Vidi *Matković*, str. 124.

⁸³ Vidi *Matković*, str. 125.: „Svaka od zaraćenih strana htjela je zauzeti što više teritorija za sebe, i nakon toga (što je posebno brutalna karakteristika ovoga rata) posve ga „etnički očistiti” od pripadnika drugoga (i trećeg) naroda. Pri tome su opet stradali najviše civili.”

⁸⁴ Vidi *Matković*, str. 124.: „No onda se cjelokupna situacija još više komplicira i dolazi do tzv. „rata u ratu”- naime do hrvatsko-muslimanskog ratnog sukoba, koji kulminira 1993. godine. Tako sada postoje tri međusobno zaraćene strane. Naravno da je ovaj sukob ponajviše išao na ruku tadašnjem srpskom političkom i vojnom vodstvu, koje je od početka išlo isključivo na osvajanje što većeg dijela teritorija. Ovakvu imperijalnu logiku indirektno je podržala i nesnalažljivost međunarodnih političkih čimbenika prema situaciji u BiH. Neki politički potezi tadašnjih međunarodnih „stručnjaka za Balkan” ostavljali su dojam da se komplicirana etno-konfesionalna Rubikova kocka bosanskohercegovačkog teritorija možda može riješiti dopuštanjem međunarodnih sukoba, osvajanja, otkidanja i podjele teritorija. Na toj osnovi (uz, naravno, mnoštvo drugih razloga) rasplamsao se i hrvatsko-muslimanski sukob.”

⁸⁵ Jednu od manjih izmjena, naprimjer, nalazimo u *Pejiću 07*, gdje je ispuštena rečenica kojom se u *Pejiću 06* završava inače potpuno identično potpoglavlje: „Stvaranje Republike Srpske Krajine”:

osnivanje političkih stranaka u Bosni i Hercegovini poslije 1989. godine, Plebiscit srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u novembru 1991. godine, stvaranje Republike Srpske 1992. godine, kao i ranije spomenuti Referendum.

A po pitanju samog rata, u udžbeniku je navedeno sljedeće: „U Bosni i Hercegovini su tokom četiri godine rata između sebe ratovala tri nacionalne vojske: muslimanska, srpska i hrvatska. Ujedinjene nacije su nastojale da zaustave rat u Bosni i Hercegovini. S tim ciljem su došle mirovne snage i stale na liniju razgraničenja između zaraćenih strana.”⁸⁶ Za razliku od ovog kratkog i prividno neutralnog prikaza, prethodno poglavlje: „Nasilna secesija i raspad socijalističke Jugoslavije”, te poglavlje: „Nastanak Savezne Republike Jugoslavije” sasvim su jednostrani. U njima je akcent stavljen

na sudbinu srpskog naroda, kao žrtvama političkog i vojnog razvoja situacije, nastalog zbog Hrvata i Hrvatske⁸⁷, odnosno zbog Albanaca⁸⁸, i, na kraju, zbog međunarodne zajednice.⁸⁹

U cijelom tekstu nema, dakle, stvarnog kritičkog potencijala, mada je, na prvi pogled, razrađen veoma dobar multiperspektivni pristup. Tako u *Pejiću 07* piše: „Srpski narod smatra da je Ustav iz 1974. godine bio poguban za jedinstvo Srbije i da je uzrok razbijanja jugoslovenske federacije. Narodi iz republika, koje su napustile Jugoslaviju, smatraju da je taj ustav bio demokratski.”⁹⁰ Ovim je pokazano osnovno razumijevanje pojma „multiperspektivnosti”, kojem je, međutim, oduzet sav kritički potencijal pitanjem postavljenim na kraju ovog poglavlja: „Zašto je Ustav iz 1974. godine po Jugoslaviju bio štetan akt?”⁹¹

„Život Srba u RSK bio je lijep, slobodan i demokratski, ali na žalost kratak.” (*Pejić 06*, str. 231.) Još jedna manja izmjena odnosi se na slike i fotografije u poglavlju pod nazivom: „Nastanak Savezne Republike Jugoslavije”; dok je u *Pejiću 06* dat sljedeći zadatak: „Pogledaj slike i opiši agresiju NATO pakta na SRJ” (grafički prikaz bez potpisa, strana 235.), u *Pejiću 07* naći ćemo iste slike, koje očigledno prikazuju bombardere NATO-a, ali bez ovog zadatka, sa potpisom ispod slika: „Bombarder polijeće na Srbiju”, „Spretni za napad” ili „NATO vojnici u akciji” (str. 197.).

⁸⁶ Vidi *Pejić 07*, str. 195., pojačano kratkim prikazom o Daytonskom sporazumu na margini iste stranice.

⁸⁷ Vidi *Pejić 07*, str. 193., potpoglavlje: „Secesija i rat u Hrvatskoj”: „U Hrvatskoj je osnovana Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), koja je imala oznake nacionalističke stranke. ... Hrvatska demokratska zajednica je, poslije pobjede na izborima i preuzimanja vlasti, počela stvarati paravojne formacije. Hrvatski sabor je 1991. godine donio Ustav prema kojem su Srbima ukinuta prava konstitutivnog naroda. Srbi su pretvoreni u nacionalnu manjinu i odmah otpušteni iz svih javnih i državnih službi... U Hrvatskoj je, od novih hrvatskih vlasti, bio ugrožen srpskom narodu opstanak i nacionalni identitet. Zato se morao politički organizovati i štiti svoja nacionalna i ljudska prava. S tim ciljem je osnovana **Srpska demokratska stranka** na čelu sa dr Jovanom Raškovićem. U Srbu je 15. avgusta 1990. godine održan **Srpski sabor**, koji je proglasio **autonomiju Srba** u Hrvatskoj, i donio odluku o **plebiscitu** cijelog srpskog naroda na prostoru avnojske Hrvatske. Hrvatska policija je 17. avgusta pokušala da spriječi plebiscit, pa je došlo do sukoba. Ovaj sukob je označio početak oružane borbe u Hrvatskoj.”

⁸⁸ Vidi *Pejić 07*, str. 192.: „Srpski narod na Kosovu našao se u veoma teškoj situaciji. Šiptarski separatisti i nacionalisti javno su tražili Kosovo-republiku i njeno pripadanje Albaniji. Stalno je vršen pritisak na Srbe i Crnogorce da se iseljavaju, ili da u bescijenje prodaju svoju imovinu. Na srpska imanja naseljavani su emigranti iz Albanije, koji nikad nisu primili jugoslovensko državljanstvo.” Vidi i str. 196.: „Separatizam na Kosovu. Šiptarski separatisti su, uz podršku nekih zapadnih zemalja, naročito SAD, poslije potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma pojačali terorističku aktivnost na Kosovu i Metohiji. Savezna Republika Jugoslavija je bila spremna dati Albancima široku autonomiju i time spriječiti akcije separatista. Albanci su, međutim, odbili ponudenu autonomiju i javno tražili izdvajanje iz Srbije i priključenje Kosova i Metohije republici Albaniji. Formirana je tzv. Oslobođilačka vojska Kosova (OVK), koja je napadala jugoslovenske vojne i policijske snage, osvajala gradove i uspostavljala albansku vlast.”

⁸⁹ Mnogo je blaćenja uloge međunarodne zajednice u procesu raspada Jugoslavije. Sva ukazuju na ponašanje međunarodnih aktera kao pristrasnih i nesklonih Srbiji i zajedničkoj jugoslavenskoj državi, s imperijalističkim ambicijama prema regiji Balkana. Vidi, naprimjer, *Pejić 07*, str. 192.: „Kasnije su se otcijepile i odmah međunarodno postale priznate Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Makedonija. Brzim priznavanjem otcijepljenih republika od strane zapadnih država bilo je jasno da su one planirale i pomogle razbijanje Jugoslavije.” Vidi i str. 194.: „Hrvatsko rukovodstvo je, uz blagonaklonost međunarodne zajednice, maja i avgusta 1995. godine, pokrenulo oružane operacije „Bljesak” i „Oluja” na teritoriji Srpske Krajine. Hrvatske oružane snage su prilikom ovog napada ubile na hiljade srpskih žena, djece i staraca. Na stotine hiljada Srba protjerano je sa vjekovnih ognjišta. Hrvatski avioni i artiljerija gađali su kolone izbjeglica koji su bježali u Srbiju. NATO nije osudio ove nasilničke operacije, već ih je podržavao i vojnički pomagao. Zapadni dio Republike Srpske Krajine okupirala je hrvatska vojska 1995. godine. Istočni dio RSK ostao je do 1998. godine pod zaštitom Ujedinjenih nacija, a zatim, protiv želje srpskog naroda, uključen je u sastav Hrvatske. Međunarodna zajednica nije imala razumijevanja za srpski narod koji je samo htio slobodu, nacionalna i ljudska prava.” Vidi dalje, str. 196.: „Jugoslovenske vojne i policijske snage uspješno su se od 1998. do 1999. godine borile protiv albanskih separatista i paravojskih formacija i na kraju ih vojnički porazile. Poraz albanskih terorista omogućio je učvršćenje suverenosti SRJ na cijelom njenom prostoru. Međutim, to nije odgovaralo interesima članica NATO-a. Članice NATO-a, naročito SAD, imale su u planu vojnički i politički potčiniti balkanske države kako bi mogle nesmetano prodirati na Istok i ovladati ogromnim izvorima nafte, gasa, uglja i drugih sirovina.”

⁹⁰ Vidi *Pejić 07*, str. 190. na margini stranice, i *Pejić 06*, str. 224.

⁹¹ Vidi *Pejić 07*, str. 191., i *Pejić 06* (na početku poglavlja), str. 223.

Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole

Osim toga, ovdje je historijska komparacija, kao glavno metodološko sredstvo, u ovim udžbenicima zamijenjena nehistorijskom analogijom, optužujući one „druge“ (Hrvatsku) za historijsko udaljavanje srpskog naroda.⁹² Sve u svemu, cijelo poglavlje - dakle, tekst, pitanja, korišteni izrazi i ilustracije - pristrasno je, tjera na jednostrano razmišljanje i suosjećanje samo sa (nepravničnom) sudbinom Srba.

U crno-bijeloj tehnici

U *Ganibegoviću*, u kojem rat u Bosni i Hercegovini jeste obrađen, dat je drugačiji, ali također jednostran pogled. Mada se čini da je posljednje pitanje u udžbeniku („Kako ti vidiš Bosnu i Hercegovinu kao samostalnu, suverenu i jedinstvenu državu?“)⁹³ postavljeno kao otvoreno, i moglo bi značiti da je ovoj temi pristupljeno na kritički i promišljen način, a tekst posljednjeg poglavlja: „Bosna i Hercegovina kao samostalna i suverena država“ svodi se na monoperspektivno predstavljanje događaja, u kojima se skrivene poruke i tumačenja autora⁹⁴ prepliću sa davanjem „historijskih činjenica“. Jasno je utvrđen kontrast između žrtava (civila, Bošnjaka) i počinilaca (na prvom mjestu Srba), između „dobrih“ (Patriotska liga) i „zlih“ (opet, uglavnom Srbi).⁹⁵

3.5. Metodološka strana: korištenje metoda komparacije, multiperspektivnog viđenja i kritičkog razmišljanja

U ovom dijelu pozabavit ćemo se pitanjem da li su u udžbenicima primijenjene interaktivne, multiperspektivne i komparativne nastavne metode, te da li narativna i metodološka sredstva, korištena u udžbenicima, potiču kritičko razmišljanje i suosjećanje sa „drugima“. Iako su neka od ovih pitanja razmatrana u prethodnim dijelovima ovog dokumenta, u vezi sa konkretnijim pitanjima iz sadržaja, analitičarka je odlučila ovdje uvrstiti samo nekoliko primjera koji se odnose na historijske periode, a koji nisu obrađeni u drugim dijelovima ove analize. Analitičarka prvo ističe primjere posebnog kvaliteta s metodološke tačke gledišta, a zatim, primjere kojima je naglašena izrazita metodološka slabost u nekim od pregledanih udžbenika.

Komparativni pristup

Po primjeni komparativnog pristupa materiji, posebno se ističe udžbenik *Šehić*. U njemu su ponuđeni raznovrsni zadaci, koji mogu inspirirati učenika da uporedi historijske procese i događaje.⁹⁶ Osim toga, učenici se preko zadataka potiču na rad koji može pobuditi interesiranje za istraživanje historije putem interaktivnih, nastavnih sredstava, veoma prilagođenih njihovom uzrastu, u koje

⁹² U vezi sa predstojećim ratom u Hrvatskoj, u oba udžbenika navedeno je sljedeće: „Zato Srbi nisu mogli prihvatiti taj ustav, jer su njime postali građani drugoga reda. Srpski narod se pod pritiskom hrvatskih vlasti iseljavao kao i za vrijeme NDH.“ Vidi *Pejić 07*, str. 193. i *Pejić 06*, str. 230.

⁹³ Vidi *Ganibegović*, str. 127.

⁹⁴ Vidi *Ganibegović* u potpoglavlju: „Politička kriza i Ustavna reforma 1971-1974. godine“, na str. 124., po pitanju perioda iz ranih 90.-ih godina u Jugoslaviji: „Nekom poboljšanju stvarnog stanja nije pomogla ni obnova višepartijskog života, jer je projekat „Velike Srbije“ bio već uveliko gotov i samo je bilo pitanje dana kada će se pristupiti njegovoj realizaciji.“ Vidi u potpoglavlju: „BiH kao samostalna i suverena država“, str. 125.: „Nakon osamostavljanja Slovenije i Hrvatske po logici zbivanja i Bosna i Hercegovina morala je krenuti istim putem.“

⁹⁵ Vidi *Ganibegović*, str. 126.: „Za ostvarivanje plana „Velike Srbije“ uništeno je sve što nije srpsko. Uništena su najveća kulturna blaga bošnjačkog naroda, a sam narod s tih etničkih čistih teritorija našao se u izbjeglištvu po cijelom svijetu. Prije nego što je došlo do otvorene vojne agresije na Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu je 31. marta 1991. godine osnovana Patriotska Liga (PL), prva oružana tajna formacija. Patriotska Liga organizirano je djelovala kao preventiva na događaje koji su trebali da uslijede, poslije proglašenja tzv. Srpskih autonomnih oblasti. Patriotska liga okupljala je provjerene rodoljube, koji su svjesno stali u borbene redove za odbranu suvereniteta svoje domovine.“

⁹⁶ Vidi, naprimjer, *Šehić*, str. 53., u potpoglavlju: „Susjedne zemlje u periodu od 1878. do 1914. godine,“ gdje je obrađen historijski razvoj događaja u Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori, a završava se zadatkom: „Potražite i navedite sličnosti i suprotnosti u društveno-političkom razvoju navedenih zemalja i objasnite

spada i korištenje novih medija, te novih komunikacijsko-informacijskih tehnologija, kao što je internet.⁹⁷ Što je najvažnije, u udžbenik su uvrštene aktivnosti preko kojih se učenici mogu povezati sa generacijom iz tog perioda i izraditi knjigu historijskih izvora, čime se potiče da se historija i pisanje o historiji shvati kao jedan stalni proces, u kojem i učenici mogu uzeti učešća, kako i čine.⁹⁸

Pristup materiji u *Valenti* također je interaktivan, i obiluje radnim materijalima koji potiču kritičko razmišljanje u vezi sa historijskim izvorima.

Multiperspektivno viđenje i empatija

Ako se *Šehić* ističe u pogledu primjene komparativnih i interaktivnih metoda, udžbenik *Valenta* je jedinstven po primjeni multiperspektivnog načina sagledavanja materije i empatiji u pristupu historiji,

uz poticanje kritičkog stava prema historijskim izvorima.⁹⁹ „Empatija u istoriji“ podrazumijeva nešto više od samog spominjanja „drugih“. To znači pokušati rasvijetliti motive „onih drugih“, pokušati istaknuti u spornim temama da „drugi“ ne moraju biti okrivljeni kao kolektivni počinioци, tj. da historijski subjekti, koji se često pojavljuju kao „kolektiv“, mogu biti okarakterizirani sasvim drugačijim gledištima i stavovima. Uz ovakav pristup, otvaraju se višestruka viđenja historijskih subjekata, procesa i događaja.

U *Valenti* je ponuđen čitav pasus o empatiji u historiji, u vidu projekta za učenike. Ovdje je objašnjen i izraz „empatija“, nakon kojeg slijede tri zadatka koji bi mogli potaknuti empatički pristup ka promišljanju historije. To, međutim, nije jedino mjesto u udžbeniku gdje je razrađen empatički pristup i višestruko viđenje historije, već se ovo često ponavlja.¹⁰⁰ Tako autoru uspijeva da izbjegne usko nacionalno viđenje u

uzroke toga.“ Vidi i str. 107., u potpoglavlju: „Totalitarni režimi u Evropi i svijetu“, u kom je na kraju dat i radni materijal („Štivo za obradu“), pod naslovom: „Tri lika i tri historije. Cerčil - Staljin - Hitler“. Ovdje, u formi kratkog teksta, dati su podaci o ove tri ličnosti, nakon kojih slijedi zadatak: „Podvucite u štivu za obradu zajedničke crte Cerčila, Staljina i Hitlera i pokušajte objasniti te podudarnosti.“ Vidi i str. 200., u potpoglavlju u kojem je obrađen Hladni rat i podjela nakon 1945. godine, gdje je postavljeno i pitanje: „Kako je, po tvom mišljenju, izgledao život mladih ljudi u oba bloka tokom perioda Hladnog rata?“

⁹⁷ Za istraživanje putem interneta, vidi *Šehić*, str. 60. i str. 41. Za ilustriranje drugih zadataka vidi, naprimjer, *Šehić*, str. 49., u potpoglavlju u kojem je obrađena historija Bosne i Hercegovine u periodu 1878.-1918. godine. Na samom kraju ovog poglavlja nalazi se fotografija, na kojoj je prikazan „Muzički paviljon u Sarajevu u vrijeme austrougarske uprave“, gdje se kaže: „Na slici je Muzički paviljon izgrađen 1913. godine. U Drugom svjetskom ratu je porušen. Nedavno je u Sarajevu ponovo izgrađen na istom mjestu u Atmeđan parku. Ako ste u prilici posjetite to mjesto i uporedite ovaj paviljon sa novim. Koliko je vrijeme učinilo svoje? Sta se sve promijenilo?“ Vidi i u *Šehiću*, na strani 89., u potpoglavlju u kojem je obrađena tema: „Bosna i Hercegovina i jugoslavensko pitanje“ poslije Prvog svjetskog rata. Autori su na kraju poglavlja stavili grafički prikaz prazne slagalice (puzzle), sastavljene od četiri komada, uz sljedeći zadatak: „Popunite slagalicu uz pomoć teksta iz udžbenika. Upišite značajne događaje koji su doveli do konačnog ujedinjenja u Kraljevinu SHS.“

⁹⁸ Vidi, naprimjer, u *Šehiću*, na strani 133., radni materijal „Husinska buna“ u Bosni i Hercegovini 1920. godine. Kratak izvatak iz sjećanja jednog od učesnika pobune, popraćen je sljedećim zadatkom: „Je li neki predak iz vaše porodice učestvovao u ovom štrajku ili sličnom protestu? Raspitajte se i napišite svoju priču. Na taj način možete u školi izraditi knjigu historijskih izvora jer svako sjećanje dobijeno putem intervjua je historijski izvor. Ako postoji još i neka fotografija ili članak iz tadašnjih novina, time bolje jer i to su izvori.“

⁹⁹ Osim toga, udžbenik *Valenta* ima i interaktivni pristup, sa mnoštvom radnog materijala kojim se potiče kritičko razmišljanje u pogledu historijskih izvora. Primjer interaktivnog i didaktičkog materijala prilagođenog učenicima vidi na strani 79., u potpoglavlju „Kako je ekonomija uticala na političke i društvene odnose?“ u kojem je obrađen period između dva rata. Prvo pitanje, koje je uvod u ovu jedinku, glasi: „Da li si ikada čuo za „američki san“, da bi izraz „američki san“ bio objašnjen dalje u tekstu. U jednom od pitanja na kraju ove jedinke, od učenika se traži da uđu u kožu berzanskog mešetara (brokera), te da saznaju da li i u Bosni i Hercegovini postoje berze (također na str. 79.). Vidi na str. 147.: „HMM? Koja je prava vlada? Sta ti misliš? - Izbjeglička: međunarodno priznata, ali bez ikakve vlasti u zemlji; - NKOJ: (Narodni komitet oslobođenja Jugoslavije) koja ima vlast u zemlji, ali nije međunarodno priznata.“ Vidi i projekt: „Pitajmo svjedoke“ na strani 148., gdje autor podrobnije objašnjava kako obaviti razgovor sa svjedocima Drugog svjetskog rata, koji žive u istoj sredini kao i učenici. Za primjer sticanja kritičkog stava prema historijskim izvorima, vidi i *Valenta*, na strani 21., „Projekt: Portreti – skrivene poruke“.

¹⁰⁰ Vidi uvod u udžbenik, u kojem autor objašnjava primjenu metode u udžbeniku, koja vodi ka sagledavanju materije iz različitih perspektiva, dakle, ka multiperspektivnosti: „Brojni događaji koji su se odigrali tokom 20. stoljeća različito su tumačeni u različitim vremenima. Različite su države i narodi u njima neki događaj tumačili na isto tako različite načine. Historijsko svjetlo je nerijetko bilo zaklonjeno sjenkom vlasti i režimima koji su kreirali historijsko sjećanje. Upravo je to bio i glavni razlog nerazumijevanja prošlosti i čestih sukoba, kako u svijetu, tako i kod nas. Mišljenje da neko drugi nikada ne može biti u pravu i da je mišljenje drugačije od našeg uvijek neprijateljsko, izazivalo je u 20. stoljeću brojne sukobe, kojih nažalost ni naši prostori nisu bili pošteđeni. Stoga je cilj ovog udžbenika da predstavi događaje i ljudske odnose 20. stoljeća tako da ga sagledate iz različitih perspektiva i na osnovu njih donesete svoje zaključke i sud o o nekom događaju. Ta multiperspektivnost pratit će vas kroz cijeli udžbenik na različite načine, tj. kroz različite rubrike...“. Treba navesti jedan od mnogih primjera u udžbeniku: vidi *Valenta*, str. 75.,

Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole

pogledu onih dijelova historije koji se pojavljuju u većini drugih udžbenika, a jasno se mogu poistovjetiti sa nacionalnim pretenzijama jedne ili druge strane.¹⁰¹ Primjer poticanja kritičkog razmišljanja vidi u potpoglavlju u kojem je obrađen Drugi svjetski rat: „Kako su partizani ratovali?“. U uvodu je postavljeno pitanje: „Da li je riječ o sjajnim podvizima ili mudroj ratnoj taktici? Jesu li činjeni herojski pothvati ili se borilo za život?...“ (strana 141.)

Prvi svjetski rat - metodologija rada

Analitičarka je odlučila uvrstiti kratko poređenje opisa događaja iz Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini (i Srbiji), koncentrirajući se na pitanje metodološkog pristupa kritičkom razmišljanju i empatiji. U svim analiziranim udžbenicima autorima

je uspjelo da opišu po koju cijenu je rat vođen, i koliko su užasne njegove posljedice (siromaštvo, razaranja) po Bosnu i Hercegovinu, bez obaziranja na etničke i nacionalne predznake. U ovim opisima ističe se koliko su svi narodi u Bosni i Hercegovini izgubili, umjesto da se svode na samo jednu grupaciju.¹⁰² Analitičarka želi ovo posebno podvući, jer to pokazuje da se jednim historijskim fenomenom, kao što je cijena ratovanja i nasilja, moguće baviti na ujednačen način. Neki od udžbenika produbljuju ova ujednačena predstavljanja isticanjem različitih gledišta i pacifističkih stavova.

Herojstvo u Prvom svjetskom ratu

Mada pojam „herojstva u Prvom svjetskom ratu“ postoji u gotovo svim udžbenicima,¹⁰³ predstavljen je na vrlo različite načine.

u odjeljku: „Dvije strane medalje“, koji se odnosi na fotografiju grupe ljudi u Njemačkoj koji, svi odreda, s jednim izuzetkom, pozdravljaju ukoso pruženom rukom, na način tipičan za pozdrav njemačkih nacista. Ovaj tekst glasi: „Svi su oduševljeni nacizmom! Da li slika to uistinu pokazuje? Komentiraj osobu označenu krugom. Šta taj čovjek misli, kakvi su njegovi stavovi, odobrava li sve to što se događa? Kako se on snalazio u svemu? Šta misliš, kako je to imati drugačije mišljenje od većine?“

¹⁰¹ Vidi, naprimjer, *Valenta*, stranica 63., u potpoglavlju u kojem je obrađeno osnivanje prve Jugoslavije. „Dvije strane medalje. Po pitanju statusa Vojvodine, koja je bila u sastavu nestale Austrougarske, zanimljiva su dva suprotna stava na koji način se treba ostvariti ujedinjenje sa Srbijom. Svi hrvatski i dio srpskih političara iz Vojvodine bili su za to da se ujedinjenje sa Srbijom izvrši u zajednici s Narodnim vijećem u Zagrebu. Većina srpskih političara isticala je direktno ujedinjenje sa Srbijom, s kojom bi onda ušla u zajedničku državu.“ Ovdje *Valenta* uspijeva izgraditi takvo viđenje u kojem su izdvojena različita gledišta srbijanskih političara, dok su u drugim udžbenicima (ali ne u *Pejiću 07* i *Pejiću 06*, gdje se ovo pitanje ne vidi kao sporno) autori naglašavali aktivnosti „srpskog političkog kruga“, u kojem su pokušavali ubrzati proces ujedinjenja u Jugoslaviju, na račun ostalih naroda. Jedan drugi, manji, ali dobar primjer, odnosi se na lik i podatke date o naučniku Nikoli Tesli, koji se spominje u gotovo svim analiziranim udžbenicima. Zanimljivo pitanje u vezi s Teslom je to koja ga nacionalna grupacija danas svojata. Tako nas u *Hadžabiću*, na vrlo neutralan način informiraju da je Tesla rođen u Hrvatskoj (*Hadžabić*, str. 13.). U *Matkoviću* je određen kao „naš zemljak“ (*Matković*, str. 63.), dok u *Pejiću 07* naglašavaju njegovo srpsko porijeklo: „Nikola Tesla – srpski naučnik.“ (*Pejić 07*, str. 20.). *Valenti* je, s druge strane, uspjelo ukratko povezati sve ove tvrdnje: „Nikola Tesla u svojoj rodnoj Lici nije smatran za ozbiljnog naučnika. ... Svoj uspjeh postigao je tek kad je napustio rodnu zemlju i otišao u inostranstvo. Danas ga svi smatraju svojim naučnikom.“ (*Valenta*, str.19.)

¹⁰² Vidi, naprimjer, samo u *Hadžabiću*, na stranici 43.: „U ratnim operacijama došlo je do stradanja stanovništva, pogotovo duž rijeke Drine. Stradao je veliki broj stanovnika i došlo je do materijalnih razaranja. Pojavio se i ogroman broj izbjeglica i raseljenih lica.“, ili *Pejiću 07*, stranica 70.: „BiH pred kraj rata. Rat je u BiH donio glad i oskudicu. Seoska imanja su zapuštena zbog nedostataka radne snage, jer su vlasti mnoge mobilisali i poslali na frontove. Rat se približavao kraju, a stanje je bilo sve gore. Zbog rasula austrougarske vojske mnogi bježe iz vojske. Stvara se tzv. **zeleni kadar** koji pljačka ionako napućen narod. Rat je i u BiH odnio brojne žrtve – **oko 300 000 (15 % ukupnog broja stanovnika.)**“

¹⁰³ U *Matkoviću* uopće nije obrađen Prvi svjetski rat, a *Ganibegović* je jedini udžbenik u kojem su se autori bavili temom Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini, a da nije spomenut ili prokomentiran pojam „herojstva u ratu“. Međutim, ovim pojmom, autor se u *Ganibegoviću* bavi u drugim poglavljima. U vezi sa Drugim svjetskim ratom, u *Ganibegoviću* je data sasvim nekritična slika bosanske „Handžar SS divizije“, koja je predstavljena u pozitivnom svjetlu, kao jedina vojna jedinica koja je izvršila pobunu u njemačkoj vojsci. Vidi *Ganibegović*, str. 95. U *Matkoviću*, sa svoje strane, autori se nisu posebno bavili temom ratnog herojstva u nekom od poglavlja, ali udžbenik sadrži dosta dijelova u kojima se ukazuje na opravdanost „odbrane“ hrvatskog naroda i njihove države protiv agresora i neprijatelja u Drugom svjetskom ratu. Osim toga, zločinima i terorom „drugih“ (to jest, četnika i partizana) posvećeno je dosta prostora, s namjerom dokazivanja „antihrvatskog stava“ jednih i drugih, protiv kojeg se korištenje „mjera predostrožnosti“ čini više nego opravdanim. Vidi, naprimjer, u potpoglavlju u kojem je obrađena tema „Teror četnika u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj“, na stranici 89.: „Cilj njegove [Draže Mihailovića, H.K.] organizacije bio je obnoviti Jugoslaviju pod kraljem Petrom II. i ponovno uspostaviti velikosrpsku prevlast. Osim u Srbiji, četničke grupe pod vodstvom Draže Mihailovića djelovale su i u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i na hrvatskom području u Dalmaciji, Lici i Slavoniji. To znači da su četnici djelovali i na području NDH, dakako, protiv hrvatske države i u njoj uspostavljene vlasti... U mnogim dijelovima NDH četnici su, često i pod talijanskom zaštitom, činili velike zločine. Palili su kuće, pljačkali i uništavali imovinu i ubijali neudžno stanovništvo. Provodeći teror nad Hrvatima, a i nad Muslimanima, namjeravali su stvoriti čista srpska područja i tako učvrstiti velikosrpsku prevlast u obnovljenoj Jugoslaviji. Partizanski pokret bio je usmjeren protiv Nezavisne Države Hrvatske, a cilj im je bio doći na vlast i ponovno obnoviti Jugoslaviju. U krajevima odakle su regrutirani vojnici NDH, partizani su vršili veliki teror, ubojstva, pljačke. Uništili su mnoga hrvatska sela i poubijali mnoga hrvatskih domoljuba...“

- U *Pejiću 07* i *Pejiću 06* naglašena je hrabrost srpskih vojnika i njihova spremnost da se žrtvuju za odbranu Beograda 1915. godine.¹⁰⁴
- U *Hadžiabdiću* se nalazi kratko potpoglavlje: „Bosanci i Hercegovci na ratištima,” sa sljedećim zaključkom: „Oni su se u svim bitkama pokazali kao veoma hrabri vojnici.”¹⁰⁵
- U *Šehiću* i *Valenti* također je posvećen prostor herojstvu u vojsci Bosne i Hercegovine u Prvom svjetskom ratu,¹⁰⁶ ali ovdje su autori uspjeli prebaciti naglasak na kritičko rezoniranje o sredstvima rata.

Kritički pristup tematici Prvog svjetskog rata

- U *Pejiću 07*, *Pejiću 06* i *Hadžiabdiću*, ne stvara se kritički stav prema samom ratu, a pozitivne slike hrabrosti i herojstva odnose se samo na jednu od strana u ratu.
- Udžbenici *Šehić* i *Valenta* su drugačiji. Osim davanja procjene hrabrosti bosanskohercegovačkih vojnika, autori su jasno ukazali na brutalnost ratovanja, na pojavu pobune među vojnicima, dezertiranja i vlastitog sakaćenja.¹⁰⁷ U svim navedenim udžbenicima autori se dovoljno jasno pozivaju na njegovanje tradicije „herojstva u ratu”,

što vjerovatno predstavlja zajedničku karakteristiku tradicije u Bosni i Hercegovini i susjednim državama. Ali, razlike u navedenim udžbenicima isto tako jasno dokumentiraju da je u udžbeniku moguće pokazati poštovanje prema nekoj tradiciji i istovremeno o njoj govoriti s pacifističkog gledišta, koje dobija na značaju početkom 21. stoljeća. Na stranici 53., u *Valenti* je predstavljen britanski vojnik u Prvom svjetskom ratu kako daje vodu ranjenom njemačkom vojniku. A tekst glasi: „Njemačka je već na pragu sloma i poraza u ratu. To je država koja je bila najglasnija u pozivu na rat kako bi ostvarila svoje ciljeve. U diskusiji u razredu analiziraj da li je njemački vojnik za to odgovoran? Kakva su sve mogla biti njegova razmišljanja? Što je mogao razmišljati britanski vojnik? Zašto nije ubio zarobljenika? Kakve su njegove pobude pomaganja neprijateljskom vojniku? Šta se iz svega može zaključiti? Jesi li ti spreman na empatiju?”

- Mada se autori u *Ganibegoviću* i *Matkoviću* bave temom Drugog svjetskog rata, ne grade kritički stav prema ratu. Osim navoda o tome koliko je ukupno koštao rat, što se, međutim, može naći u bilo kojem od udžbenika u poglavljima o Drugom svjetskom ratu, ne razvija se izrazito kritičko

¹⁰⁴ Vidi *Pejić 07*, str. 65.: „Prvi je na udaru Beograd. Govor koji je svojim vojnicima održao **major Gavrilović** uoči bitke, najbolje govori o moralu srpske vojske : „Vojnici! Junaci! Vrhovna Komanda izbrisala je naš puk iz brojnog stanja, naš puk je žrtvovan za čast Beograda i Otadžbine. Vi nemojte dakle da se brinete za živote vaše, oni više ne postoje. Zato napred u slavu! Za Kralja i Otadžbinu!... Živeo Beograd!” B. Nušić, *Retorika*.”

¹⁰⁵ Vidi *Hadžiabdić*, str. 44. Mada se ova izjava očigledno odnosi na Bosance i Hercegovce, pitanje postavljeno na stranici 49. - „Gdje su sve ratovali Bošnjaci i kakvi su vojnici bili?” – prebacuje naglasak na procjenu hrabrosti bošnjačkih vojnika u Prvom svjetskom ratu.

¹⁰⁶ Vidi *Šehić*, str. 83.: „Bosanci i Hercegovci su još iz osmanskog perioda bili poznati kao izuzetni ratnici...” i *Valenta*, str. 57.: „Sudionici rata, koji su imali priliku vidjeti Bosance u boju, opisali su ih kao hrabre, odlučne i požrtvovane borbe, s besprijekornom disciplinom i odanosti.”

¹⁰⁷ Vidi *Valenta*, str. 56.-59., gdje je u potpoglavlju: „U vrtlogu rata” sadržano mnogo podataka u formi kazivanja očevidaca, kratkih izjava i kratkog biografskog iskaza bosanskog vojnika u Prvom svjetskom ratu, Ivana Merca, kroz citate iz dnevnika vođenog na italijanskom ratištu, naprimjer, u sljedećoj izjavi: „Zašto sve to propada, nestaje, zašto i mi ginemo, za nama opet generacije!” Vrlo inspirativno djeluje i odjeljak: „Glas iz prošlosti” (str. 59.), gdje autor daje citat iz ratnog dnevnika I. Merca, na čijem kraju postavlja nekoliko pitanja: „O strahotama ratnih stradanja na Italijanskom frontu pisao je Ivan Merz u svom dnevniku. Evo jednog zapisa od 19. juna 1918: „Ovdje je ležao jedan teško ranjeni talijanski časnik. Jaukao je od boli. Tako je uzdisao više od jednog sata. Dadoh ga prenijeti natrag do kote 1580, gdje je bila jedna mala stanica za prvu pomoć. Nikad neću zaboraviti njegov zahvalni pogled i stisak njegove krvave ruke. Bio je krasan mladić. Učiniti djelo ljubavi čovjeku koji trpi temelj je svakog duhovnog života.” Možeš li zamisliti strahote Italijanskog fronta? Kako ovaj Bosanac postupa prema neprijateljskom vojniku? Da dođeš u takvu situaciju, da li bi postupio isto?” Vidi i *Šehić*, str. 84., gdje je cijela strana posvećena primjerima dezertiranja iz vojske, pobuni i sličnim temama, sa fotografijom koja prikazuje bosanskohercegovačke ratne invalide. Vidi, naprimjer, stranicu 84.: „Stivo za obradu. Od prvih dana rata, u svim armijama postojali su pokušaji sabotiranja ratnih napora. Narodnom pseudomedicinom izazivani su simptomi pred kojima su vojni ljekari bili nemoćni (zaraženost očiju trahomom, sakaćenje prstiju, podizanje temperature jedenjem sirovog krompira, pucanje na sebe kroz hljeb da ne ostane trag baruta...). Na taj način mnogi su postajali trajni invalidi, ne ulazeći u evidencije, i bez prava na zbrinjavanje. Bogatiji i obrazovaniji simulirali su bolesti i vukli se po bolnicama, što je bilo moguće uz veze i podmićivanja u vojnoj komandi. O takvim slučajevima saznavalo se najčešće iz anonimnih prijava. Dok su jedni nastojali da izbegnu vojnu obavezu po svaku cijenu, druge je slučajnost odvela na front.”

Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole

gledište prema sredstvima rata. Što se tiče perioda 1992.-1995. godine, u *Ganibegoviću* je data pozitivna procjena vojnih „odbrambenih snaga.“¹⁰⁸ U *Matkoviću* je obrađen rat protiv Hrvatske 90.-ih godina prošlog stoljeća, i naglašene su vojne aktivnosti hrvatske vojske kao opravdanog sredstva za „oslobađanje“ teritorija koji su okupirali Srbi.¹⁰⁹

Skrivene poruke

Na kraju, treba kritizirati i postojanje „skrivenih poruka“ u tekstu, jer definitivno ometaju proces razvoja kritičkog razmišljanja. Već je ovdje spominjano stvaranje skrivenih poruka putem jezika (odlomak 2). Tako je analitičarka naglasila da se i u *Matkoviću* i u *Ganibegoviću* nalazi znatan broj skrivenih poruka, stvorenih jezičkim sredstvima. Uz to, analitičarka je ukazala na korištenje historijske terminologije, kroz citiranje primjera izraza „genocid“, gdje se skrivene poruke otkrivaju korištenjem (ili izbjegavanjem) ovog izraza za opisivanje određenih historijskih događaja u dosta udžbenika.

Sada se, međutim, analitičarka bavi analizom onih skrivenih poruka, do kojih dolazi kad autori udžbenika pomiješaju značenja historijskih činjenica i njihova tumačenja. Ovaj problem postaje još gori na mjestima gdje autori u tekstu ne pojašnjavaju čitaocima šta je tumačenje, a šta činjenično stanje. Svaka razrada opisa već predstavlja tumačenje, ali je razlika ako autor pokušava predstaviti činjenice iz više uglova, i ako namjerno vrši procjenu i određuje neke historijske događaje samo s jedne tačke gledišta.

Primjer: skrivene poruke o globalizaciji

Ukratko ćemo prodiskutirati dva primjera koji se odnose na proces globalizacije nakon 1945. godine. U *Ganibegoviću* i *Pejiću 07* (a i *Pejiću 06*), autori su se bavili ovim procesima kroz gledište koje predstavlja globalizaciju nakon 1945. godine, kao sredstvo kojim se koriste veće i moćnije države protiv manjih država. Ovakva je procjena data u oba udžbenika u pogledu razvoja situacije na teritoriju bivše Jugoslavije 90.-tih godina prošlog stoljeća. Analitičarka ne smatra da u udžbenicima historije treba izbjegavati diskusiju o uspjehu ili porazu vojne intervencije međunarodnih snaga na ovom području; iako, svaka kritička procjena ovih i sličnih aktivnosti, može biti veoma potrebna tema u današnjim udžbenicima historije. Međutim, radi se o tome da je u oba udžbenika dat samo jednostran i samoopravdavajući prikaz, u kojem su manje države (Bosna i Hercegovina ili Srbija) predstavljene kao žrtve imperijalističkih ambicija moćnijih država, koje se kriju iza maske globalizacije.¹¹⁰

¹⁰⁸ Vidi *Ganibegović*, str. 126.: „Patriotska Liga organizirano je djelovala kao preventiva na događaje koji su trebali da uslijede, poslije proglašenja tzv. Srpskih autonomnih oblasti. Patriotska Liga okupljala je provjerene rodoljube, koji su svjesno stali u borbene redove za odbranu suvereniteta svoje domovine.“

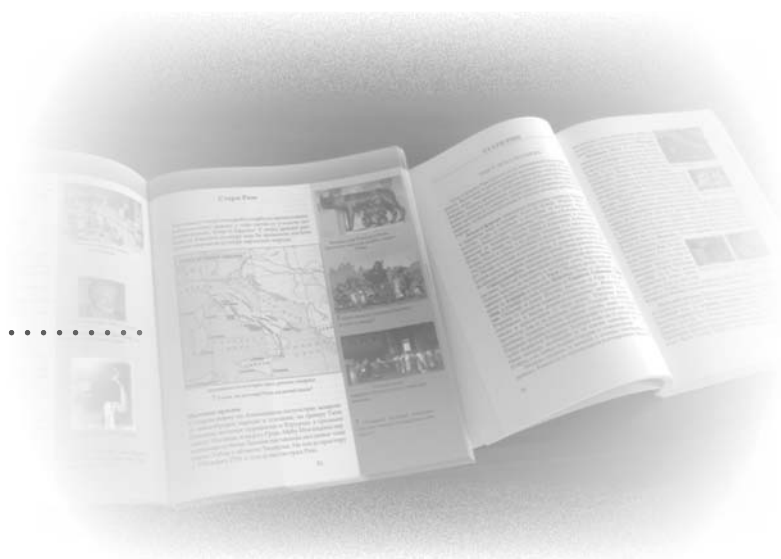
¹⁰⁹ Vidi *Matković*, str. 127., odlomak koji je već citiran u fusnoti broj ⁸¹.

¹¹⁰ Vidi *Ganibegović*, koji u uvodu u udžbenik („Obilježje epohe“), na stranici 3. objašnjava ulogu Ujedinjenih naroda: „Poučeni iskustvom ratnih razaranja i stradanja stanovništva poslije Drugog svjetsko rata, većina neriješenih ili novonastalih problema trebalo je da se rješava mirnim putem. U tom smislu stvorene su razne međunarodne organizacije, od kojih su najpoznatije Ujedinjene nacije, koje su trebale da intervenišu na onim mjestima za koje se smatralo da se ne može naći drugo rješenje. Na žalost i takve organizacije potpale su pod uticaj i zavisnost od velikih sila koje su svojim djelovanjem štitile svoje interese i ne tako rijetko donosile pogrešne odluke na štetu malih naroda.“ Uporedi s udžbenikom *Pejić 07*, gdje se u potpoglavlju: „Globalizacija, Balkan i mjesto Srba“ daje sljedeće objašnjenje na stranici 201.: „Poslije raspada Varšavskog vojnog bloka mnogi svjetski „moćnici“ smatraju da je osnovni cilj novog svjetskog poretka **hegemonija**, iako se deklarativno zalažu za demokratiju, očuvanje ljudskih prava i da su jednostavno dužni, gdje je, po njihovoj procjeni, ovo ugroženo da intervenišu u korist humanosti. Zato se i pojavljuju „mirovne“ misije međunarodnih snaga, koje djeluju u tom pravcu. Faktički dolazi do „sudara“ sa stvarnošću. Stoga su u pravu oni teoretičari koji tvrde da je globalizam, ustvari, **plansko uspostavljanje vlastitih političkih, ekonomskih i vojnih pozicija**“. Isti citat se nalazi u *Pejiću 06*, na stranici 239.

4

Kvantitativni i strukturalni aspekti¹¹¹

- *Omjer predstavljanja historijskih perioda*
- *Omjer predstavljanja svjetske i evropske, odnosno nacionalne historije*
- *Struktura i kompozicija udžbenika*

¹¹¹ Vidi tabelarni prikaz u Dodatku ovom dokumentu, Odlomak 5.1, u kojem je data detaljna analiza kvantitativnih podataka o udžbenicima. Napomena: procentualni podaci, u odlomku 4.1. ovdje, prikazani su u zaokruženim ciframa, kako bi procjena bila očiglednija. Za izvorne podatke, vidi tabelu u Dodatku.

4.1. Omjer predstavljanja historijskih perioda

Osim *Matkovića*, u kojem predstavljanje historije počinje periodom nakon Prvog svjetskog rata, svi ostali udžbenici počinju sa predstavljanjem historije krajem 19. stoljeća. Tako se historija dijeli na sljedećih pet glavnih perioda: 1878.-1914. (period prije Prvog svjetskog rata), Prvi svjetski rat, period između dva svjetska rata, Drugi svjetski rat, te period nakon 1945. godine. Ako ne uzmemo u obzir potpoglavlja u kojima se spominje raspad Jugoslavije,¹¹² predstavljanje ostalih historijskih perioda uglavnom je jednako zastupljeno. Ovdje opet izuzetak čini *Matković*, koji najveći naglasak stavlja na period između dva svjetska rata (42%); možda je uzrok tome činjenica da u udžbeniku nije obrađena historija prije Prvog svjetskog rata i Prvi svjetski rat.

U svim ostalim udžbenicima postoji samo mala razlika u zastupljenosti predstavljanja historijskih perioda:

- U *Pejiću 06* i *Pejiću 07*, glavni akcent stavljen je na poglavlja u kojima je obrađena historija Drugog svjetskog rata (22%), dok su ostali periodi zastupljeni sa 11%-21%.
- U *Pejiću 07* predstavljanje historije Prvog svjetskog rata blago preteže (21%), a u *Pejiću 06* predstavljanje historije između dva svjetska rata (20%).
- U *Šehiću*, *Hadžiabdiću*, *Valenti* i *Ganibegoviću*, glavni akcent stavljen je na period između dva svjetska rata (24%-30%).
- U *Šehiću* i *Valenti*, procent zastupljenosti ostalih perioda varira od 16% do 20%, odnosno 14% do 20%, a u oba udžbenika, kao druga po naglašenosti, predstavljena je historija nakon 1945. godine (20%).
- U *Hadžiabdiću* i *Ganibegoviću*, zastupljenost ostalih historijskih perioda veoma je ujednačena (varira između 12%-19%, odnosno 13%-19%), dok je u oba udžbenika druga po naglašenosti

tema Drugog svjetskog rata.

- U *Matkoviću* je također obrađen Drugi svjetski rat (17%) i historija nakon 1945. godine (18%) na proporcionalno ujednačen način.

4.2. Omjer predstavljanja svjetske i evropske, odnosno nacionalne historije

Gdje se nalaze glavne prostorno-referentne tačke u udžbenicima? Analitičarka u ovom dijelu postavlja razliku između predstavljanja svjetske i evropske, odnosno nacionalne historije. Svjetska i evropska historija nisu dalje precizirane. Umjesto toga, pod ovim terminom ovdje se podrazumijeva historija svih ostalih dijelova svijeta i Evrope, koji ne pripadaju bivšoj Jugoslaviji, odnosno Balkanu. Otud se termin „nacionalna historija“ u ovom dokumentu odnosi na sva predstavljanja u kojima je obrađena historija onih teritorija koji su, u toku 20. stoljeća, nastupali kao dijelovi zajedničke jugoslavenske države, sa teritorijem Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore i Srbije.¹¹³

U poređenju sa generacijom udžbenika historije, pisanih sredinom 90.-ih godina prošlog stoljeća,¹¹⁴ u svim analiziranim udžbenicima vidan je znatan zaokret sa nacionalne historije ka svjetskoj i evropskoj historiji. Dok je u udžbenicima historije, objavljenim sredinom 90.-ih godina, dat omjer od 40% do 60% (svjetska i evropska, u odnosu na nacionalnu historiju), u novijim generacijama udžbenika ovaj je omjer obrnut, i uglavnom dat u omjeru 60%-40% (svjetska i evropska, u odnosu na nacionalnu historiju).

- U *Valenti* se najočiglednije vidi porast nivoa svijesti o važnosti procesa integracije i globalizacije u historiji

¹¹² Proces raspada Jugoslavije ni u jednom od udžbenika nije obrađen kao poseban historijski period, već se analitičarka njime odvojeno bavi, tako da je Odjeljak 3.3. analize posvećen ovom konkretnom pitanju.

¹¹³ Za odvojenu analizu termina „nacionalna historija“, vidi pasus 3.2.

¹¹⁴ Uporedi s analizom udžbenika historije objavljenih sredinom 90.-ih godina u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Makedoniji: Heike Karge, „Geschichtsbilder im postjugoslawischen Raum“, Internationale Schulbuchforschung 4/1999., str. 315.-337., naročito str. 336.

20. stoljeća. U udžbeniku je stalno održavan odnos 60%-40% u svakom od historijskih perioda, tako stavljajući u svakom periodu glavni naglasak na svjetsku i evropsku historiju.¹¹⁵

- *Hadžiabdić* i *Šehić* sadrže jedan historijski period (historija prije Prvog svjetskog rata), koji je obrađen tako da preteže predstavljanje nacionalne historije (30%-70% i 40%-60%), dok u svim ostalim historijskim periodima jasno preteže predstavljanje svjetske i evropske historije.¹¹⁶
- U *Ganibegoviću*, objavljenom prije usvajanja „*Smjernica*“, vidna je prevaga nacionalne historije u poglavljima u kojima je obrađen Prvi i Drugi svjetski rat (35%-65% i 45%-55%), dok je u ostalim periodima procent predstavljanja svjetske i evropske historije veći od procenta predstavljanja nacionalne historije.
- U *Matkoviću* je veća zastupljenost prikazivanja nacionalne historije u periodu između dva svjetska rata (40%-60%), dok je u ostalim periodima vidan obrnut odnos u korist svjetske i evropske historije (60%-40%).
- U *Pejiću 07* jasno se vidi da predstavljanje nacionalne historije preteže, i to u poglavljima u kojima su obrađeni period prije Prvog svjetskog rata, te Prvi i Drugi svjetski rat (40%-60%, 40%-60% i 45%-55%). U predstavljanju perioda između dva svjetska rata, u udžbeniku je, u jednakim omjerima, obrađena svjetska i nacionalna historija. Usmjeravanje na svjetsku i evropsku historiju primjetno je u periodu koji se odnosi na tok događaja koji su uslijedili poslije 1945. godine (70%-30%).
- U *Pejiću 06*, koji je neposredno prethodio udžbeniku *Pejić 07*, u manjoj mjeri preteže predstavljanje nacionalne historije u poglavljima u kojima je obrađena historija prije

Prvog svjetskog rata i Drugi svjetski rat (40%-60%, 45%-55%), dok je u ostalim poglavljima naglasak stavljen na svjetsku i evropsku historiju.

Objedinjenost predstavljanja svjetske i evropske, sa nacionalnom historijom

I na kraju, kratko zapažanje u vezi sa pitanjem da li je svjetska-evropska i nacionalna historija po strukturi objedinjena, ili između njih postoji jasna podjela. „Po strukturi“ se isključivo odnosi na kompoziciju poglavlja, njihov sastav u pogledu objedinjenog ili razdvojenog predstavljanja svjetske od nacionalne historije.

- U *Hadžiabdiću*, *Valenti*, *Šehiću* i *Ganibegoviću*, postoji stoga strukturalna podjela na svjetsku-evropsku i nacionalnu historiju. U svim historijskim periodima, ove su teme obrađene u odvojenim poglavljima.
- U *Pejiću 07* i *Pejiću 06*, Prvi i Drugi svjetski rat strukturalno su obrađeni na nešto objedinjeniji način. Ovdje je svjetska i nacionalna historija oba rata obrađena u dva objedinjena poglavlja, koja su, međutim, podijeljena u manja potpoglavlja u kojima su posebno obrađeni određeni aspekti iz svjetske i nacionalne historije. Tako su ovi prikazi, mada nešto objedinjeniji po strukturi, ipak odvojeni po sadržaju.
- I prikazi u *Matkoviću* se, na prvi pogled, čine više objedinjeni. Izuzevši obrađivanje historije nakon 1945. godine, ta se objedinjena struktura proteže kroz gotovo sve historijske periode. I ovdje je taj objedinjeni pristup isprekidan dosljedno odvojenim predstavljanjem svjetske i nacionalne historije u kraćim potpoglavljima, na koja su čitava poglavlja izdijeljena.¹¹⁷

¹¹⁵ Samo se u *Valenti*, u poglavlju u kojem je obrađena historija prije Prvog svjetskog rata, vidi jednaka procentualna zastupljenost sa jednakom kvantitativnom raspoređenošću stranica, koje se odnose na svjetsku i evropsku, te nacionalnu historiju.

¹¹⁶ Izuzevši period Drugog svjetskog rata u *Šehiću*, gdje je dat jednak procent stranica. U *Hadžiabdiću* je najviše predstavljanja svjetska i evropska historija u poglavlju u kojem je obrađena historija nakon 1945. godine (80%-20%).

¹¹⁷ Izlazeći izvan okvira analize u ovom odlomku, analitičarka ipak želi naglasiti da je, u pogledu sadržaja i gledišta grupe autora, cijeli pristup udžbeniku definitivno etnocentričan. U uvodu na 7. stranici, tako, piše: „...U svakoj se cjelini posebnim temama obrađuju i zbivanja u Europi i svijetu koja su uticala na povijest hrvatskog naroda. To su samo kraći pregledi nužni za razumijevanje bitnih zbivanja u prošlosti hrvatskoga naroda.“ Vidi *Matković*, str. 7.

4.3. Struktura i kompozicija udžbenika

Sve u svemu, udžbenici historije, objavljeni 2007. godine za korištenje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini, po strukturi i sastavu mnogo su bolji u odnosu na starije generacije udžbenika.¹¹⁸ Utjecaj *Smjernica* je očigledan, jer je, barem djelimično, primjetan razvoj u sastavu udžbenika, od „udžbenika“ u bukvalnom smislu te riječi, ka „radnim sveskama“.

Struktura udžbenika prije usvajanja Smjernica

Udžbenici objavljeni 2006. godine, to jest, prije usvajanja *Smjernica* (*Ganibegović, Pejić 06*), neizmijenjena su izdanja udžbenika koji su odobreni i objavljeni za školsku 2003./04. godinu, i bukvalno su udžbenici, to jest, knjige u potpunosti ispunjene tekstem autora.

- U *Ganibegoviću* nije dobro uspostavljen odnos između teksta autora i nastavnog materijala, gdje je tekst dominantna komponenta udžbenika. Tako je tekst autora veoma dugačak, i bez odgovarajuće strukture. Osim toga, korištenje samo crne, bijele i sive boje, otežava orijentiranje kroz udžbenik.¹¹⁹

Sva poglavlja počinju kratkim uvodom autora, koji daje sažetak teksta u tom poglavlju. Na kraju svakog poglavlja nalazi se lista pitanja, koja uglavnom upućuju na ponavljanje podataka koji su prethodili u tekstu. Nikakvi izvori ne spominju se u ovom udžbeniku, a mali broj grafičkih prikaza, karti i tabela, uvrštenih u poglavlja, ispod sadrže potpise, ali bez navođenja izvora. S njima u vezi ne postavlja se nikakvo pitanje ni zadatak.

- U *Pejiću 06* ima više grafičkih prikaza

i geografskih karata u boji, ali je odnos teksta i pratećeg materijala opet problematičan: udžbenik *Pejić 06* uglavnom se sastoji od neprekinutog niza tekstova autora. U poglavlja nisu uvršteni ni izvori, ni hronološke tabele, a ne nalazimo ih ni na kraju udžbenika.¹²⁰ Pitanja, koja se odnose na podatke date u tekstu autora, nalaze se na početku, u sredini i na kraju svakog poglavlja, uz male karte, grafičke prikaze i fotografije.

- I *Matković* je izdat prije usvajanja *Smjernica*, ali se vidi nešto bolji kvalitet u strukturi i sastavu udžbenika. Uprkos neumjerenosti zastupljenosti dugih i, ponekad, strukturiranih tekstova ove grupe autora, u udžbeniku su korištene različite boje, koje ukazuju na određenu vrstu zadatka ili informacije, pa se čitaocu lakše snalaziti u tekstu.¹²¹ Mnogobrojni grafički prikazi, fotografije, karikature i karte u udžbeniku štampani su u boji, te tako razbijaju - u strukturalnom smislu - inače preduge tekstove autora.

Zadaci i pitanja, također uvršteni u tekst na kraju svakog poglavlja, nisu isključivo usmjereni samo na ponavljanje gradiva datog u tekstu autora. Odjeljak „Pročitajte“, koji je uvršten u mnoga potpoglavlja, sadrži izvore koji su bitni za datu temu, uz podatke i pitanja za učenike. Na kraju udžbenika nalazi se hronologija važnijih zbivanja i lista manje poznatih riječi i izraza, ali liste korištene literature, kao i u *Ganibegoviću* i *Pejiću 06*, nema.

Struktura udžbenika nakon usvajanja Smjernica

Najveća razlika između udžbenika objavljenih prije i poslije usvajanja *Smjernica*, kao što je u prethodnom

¹¹⁸ Među prvim od glavnih kriterija, uzetih iz *Smjernica*, i prema kojima je vršen pregled udžbenika, bilo je korištenje didaktičkog materijala, gdje je tražen i kvantitativni odnos između teksta i didaktičkog materijala. Kao drugi kriterij uzeto je to što je analitičarka provjeravala da li su historijski izvori i hronološke tabele uvrštene u nastavne jedinice. I na kraju, analitičarka je pregledala dodatke udžbenicima (lista korištene literature, lista manje poznatih riječi i izraza). Analitičarka je radila samo na udžbenicima, ne uzimajući dodatne komponente u obzir (radne listove, priručnik za nastavnike, itd.), koje nije imala na raspolaganju.

¹¹⁹ Cijeli udžbenik štampan je samo u crnoj i bijeloj boji, osim nekoliko stranica u sredini (između stranice 80. i stranice 81. nalazi se 16 brojem obilježenih stranica), gdje su uvršteni brojni grafički prikazi, fotografije i geografske karte, koje se odnose na različite epohe obrađene u udžbeniku. S tehničke strane, karte su toliko male, da je nemoguće pročitati tekst ili oznake na njima. Na kraju udžbenika nalazi se rječnik manje poznatih riječi i izraza, hronološka tabela događaja i lista skraćenica; bibliografskih podataka nema.

¹²⁰ U *Pejiću 06*, lista manje poznatih riječi i izraza nalazi se na kraju udžbenika, dok liste korištene literature nema.

¹²¹ Naprimjer, jedinica „Priprema“, koja se nalazi na samom početku svakog poglavlja, u ružičastoj je boji; jedinice „Zadaci“ i „Razmislite“ označene su žutom bojom.

tekstu navedeno, sastoji se u usmjerenju ovih drugih ka mnogo jačoj strukturi radne sveske. Pod terminom „radna sveska“ podrazumijeva se ujednačeni odnos između teksta i pratećeg materijala, dakle, sastoji se od kratkog teksta autora i izvora, upotpunjenih čitavim nizom različitih zadataka i pitanja, koji ne moraju samo upućivati na tekst u udžbeniku, već i na grafičke prikaze, karte, fotografije, karikature ili tabele.

Dva primjera uspješno izrađenih radnih sveski

U ovom pogledu, *Šehić* i *Valenta* su izvanredni. Obje su radne sveske upravo to, u pravom smislu te riječi.

- *Šehić* se sastoji od konciznih tekstova autora, popraćenih raznim vrstama nastavnog materijala, na često približno jednakom broju stranica, na kojem se pojavljuje i tekst autora. Na početku svakog poglavlja nalazi se kratka informacija o značajnim ljudima (koji nisu isključivo političari) iz obrađenog historijskog perioda; tu je data i kratka hronologija događaja. Poglavlja imaju veoma dobru strukturu, sa različitim tekstovima, podacima, zadacima i pitanjima, koji se lako prepoznaju prema bojama.¹²²

Zadaci za učenike ne samo da su različiti, već i često prilagođeni uzrastu učenika, kako bi potaknuli njihovo interesiranje za istraživanje historijskih podataka.¹²³ Pitanja se djelimično odnose na podatke date u tekstu, ali ne isključivo.¹²⁴ Na margini stranica

udžbenika objašnjene su manje poznate riječi i izrazi. Na kraju udžbenika nalazi se duga lista korištene literature, sa dokumentima koji potječu iz Beograda, Zagreba, Sarajeva, i sa drugih strana.

- U *Valenti* su autorski tekstovi još kraći, a ono što udžbenik čini izuzetnim je raznovrsnost načina na koji je nastavni materijal raspoređen i korištenje različitih vrsta materijala. Ovaj udžbenik je jedinstven i po tome što tekst i nastavni materijal više nisu razdvojeni, mada su jasno bojom određeni.¹²⁵ Umjesto toga, ne samo da su jednako zastupljeni, već naizmjenično prate jedni druge kroz svako poglavlje. Čitalac će naći izvore, slike i ostali nastavni materijal na početku, u sredini ili na kraju svakog poglavlja (obično i na svim zajedno).

Pitanja i zadaci koji se na njih odnose, proširuju osnovne podatke i gledišta data u tekstu. Tako se u *Valenti* smjenjuju gledišta, a riječ se daje savremenim i drugim svjedocima,¹²⁶ poznatim ličnostima i „običnom čovjeku“,¹²⁷ otkrivaju se neobične pojedinosti¹²⁸ i mnogostruka viđenja,¹²⁹ uz primjenu raznih pisanih izvora, grafičkih prikaza, karikatura, geografskih karata i tabela. Na margini stranica datog poglavlja objašnjene su manje poznate riječi i izrazi, a na kraju svakog poglavlja je projekt za učenika. Na samom kraju udžbenika nalaze se manje poznate riječi i izrazi, lista korištene literature i kratka informacija o autoru.

¹²² Autori koriste određene boje za određenu vrstu teksta, kao, naprimjer: relativno kratak tekst autora odštampan je crnom bojom, potpisi ispod grafičkih prikaza plavom, naslovi masnim plavim slovima, a izvori u poglavljima i radnim tekstovima („Stivo za obradu“) crvenom bojom.

¹²³ Zadaci se kroz cijeli udžbenik razlikuju, a u njih, naprimjer, spada sastavljanje hronološke liste događaja ili slagalice. Autori su uvrstili i to da učenici uče preko popunjavanja tabela i dijagrama, pomoću karikatura i slika (poređenje i analiza).

¹²⁴ Na mnogim i raznim mjestima od učenika se traži da iskažu svoje utiske o napisanom tekstu ili izvoru (naprimjer, „Izrazite svoj utisak o pročitanoj štivi.“, na stranici 41.).

¹²⁵ Vidi u uvodu pasus: „Kako se služiti udžbenikom?“ (*Valenta*, str. 6.), gdje su ukratko objašnjene različite vrste materijala i sam tekst, i gdje su predstavljeni svaki svojom bojom.

¹²⁶ U mnogim didaktičkim jedinicama, nazvanim: „Glas iz prošlosti“, naveden je historijski izvor, ili su citirane riječi očevica datih događaja, uz pitanja i zadatke autora ovog udžbenika. Pored toga, u *Valenti* su uvrštene izjave mnogih savremenika-svjedoka, što se prepoznaje po bijeloj boji.

¹²⁷ U jedinici pod naslovom: „Velikani iz sjene“, ukazuje se na „obične ljude“, vinovnike velikih historijskih događaja, a u jedinici: „Protagonisti vremena“, istaknute su osobe koje su imale izuzetno značajnu ulogu u određenim historijskim periodima i određenim historijskim događajima.

¹²⁸ U jedinici pod naslovom: „Neobične priče“, ukazuje se na neke zanimljive, slabo poznate, a, za učenike, intrigantne pojedinosti iz historije; data je, naprimjer, biografska bilješka i podaci o dvostrukom agentu iz Drugog svjetskog rata, Margareti Zele (Mata Hari). Vidi *Valenta*, str. 43. (Konkretno za ovaj primjer, vidi i u *Šehiću*, str. 56.)

¹²⁹ U jedinici pod naslovom: „Dvije strane medalje“, za koju je u uvodu dato sljedeće objašnjenje: „Kako se neki događaj može tumačiti na dva ili više načina, saznat ćete u ovoj rubrici. Kao što svaka medalja ili novčić imaju dvije strane koje ne možemo istovremeno vidjeti, tako i neki događaj ima svoje različite strane i tumačenja.“ Vidi *Valenta*, str. 6.

Daljnji utjecaj Smjernica

- Udžbenici *Hadžiabdić* i *Pejić 07* nisu ni blizu strukturi „radne sveske“ u stepenu u kojem su to *Valenta* ili *Šehić*, jer odnos između teksta i nastavnog materijala pokazuje da tekst daleko premašuje korišteni materijal. Ipak je i ovdje primjetna jaka orijentacija ka *Smjernicama*.

Struktura cijelog udžbenika *Hadžiabdić* tako je postavljena da čitaocu omogućava lako snalaženje, tako što nudi koncizne tekstove, jasno označene dodatne podatke, izvore, pitanja i objašnjenja novih pojmova koji se pojavljuju u tekstu. Osim toga, različite vrste materijala i informacija se u *Hadžiabdiću* lako prepoznaju, zahvaljujući različitim bojama. Na kraju svakog poglavlja nalazi se rezime, pregled važnijih pojmova, ličnosti i događaja iz tog perioda. Gotovo svaka stranica ilustrirana je slikama ili grafičkim prikazima, ali uglavnom bez zadataka ili pitanja u vezi s tom jedinkom. Udžbenik se završava listom korištene literature.

- U *Pejiću 07* vidna su znatna poboljšanja u poređenju sa prethodnim udžbenikom, *Pejićem 06*. Struktura poglavlja u *Pejiću 07* mnogo je jasnija, olakšavajući čitaocu snalaženje u knjizi. Novi pojmovi objašnjeni su na margini stranice na kojoj se spominju, a tu su, označene različitim bojama, i razne slike, dodatni podaci, historijski izvori i datumi. Na kraju svakog poglavlja rezimirana je hronologija značajnih događaja.

Međutim, počevši od poglavlja koje govori o periodu između dva svjetska rata, dužina teksta stalno se povećava na račun nastavnog materijala. U ovom dijelu udžbenika dominira slabo strukturiran, neprekinuti tekst autora. Time ovi dijelovi mnogo gube na kvalitetu u strukturalnom smislu, što nije karakteristika ranijih dijelova ove knjige. Na kraju je navedena lista nepoznatih riječi i izraza, te literatura.

5

Dodatak

- *Podjela historijskih perioda u udžbenicima/veza između svjetske i nacionalne historije u svakom od historijskih perioda*
- *Grafičko predstavljanje žena u udžbenicima*
- *Lista analiziranih udžbenika*
- *Skraćenice*
- *Smjernice*

5.1. Podjela historijskih perioda u udžbenicima / veza između svjetske i nacionalne historije u svakom od historijskih perioda

	Ukupan broj stranica	Period prije I svjetskog rata (%) ¹³⁰	I svjetski rat (%)	Period između dva rata (%)	II svjetski rat (%)	1945.-1989./90. (%)	Raspad Jugoslavije - rat u BiH (%)
<i>Valenta</i>	195	16% %(50/50)	14% %(54/44)	24% %(62/38)	17% %(59/41)	20,5% %(60/40)	1%
<i>Hadžiabdić 07</i>	144	16% %(30/70)	12,5% %(61/39)	28% %(66/34)	19% %(56/44)	17% %(80/20)	2%
<i>Šehić</i>	245	19% %(39/61)	15% %(67/33)	24% %(63/37)	16% %(50/50)	20% %(65/35)	1,5%
<i>Ganibegović</i>	144	13% %(63/47)	17% %(36/64)	30,5% %(62/48)	19% %(45/55)	14,5% %(62/48)	1%
<i>Matković</i>	141	-	-	42,5% %(38/62)	17% %(63/37)	18% %(60/40)	7%
<i>Pejić 07</i>	209	21 % % 40/60	11 % % 40/60	16 % % 50/50	22 % % 45/55	19 % % 70/30	4 %
<i>Pejić 06</i>	250	19% %(40/60)	12% %(55/45)	20% %(61/39)	22% %(47/53)	18% %(60/30)	4%

5.2. Grafički prikaz žena u udžbenicima¹³¹

Analitičarka je pokušala u udžbenicima utvrditi koje se osobe ženskog spola spominju u sferi svjetske i evropske, odnosno nacionalne historije, pa ih je podijelila na:

- grafički prikaz žena u domenu političke i vojne historije, i
- grafički prikaz žena u sferi društvene i kulturološke historije.

¹³⁰ Statistički podaci u zagradi odnose se na procent zastupljenosti podataka iz svjetske i evropske historije (cifra lijevo), odnosno nacionalne historije (cifra desno).

¹³¹ Pod „grafičkim prikazom“, analitičarka podrazumijeva fotografije i slike. Nisu uvršteni prikazi u kojima se vidi „masa ljudi“, nego samo oni na kojima se pojavljuje jedna, ili najviše pet osoba. Analitičarka je svako pojedinačno predstavljanje računala kao samo jednu stavku, bez obzira na to koliki se broj žena na njemu vidi. Uračunati su i prikazi sa političarima i njihovim suprugama, mada je jasno da je naglasak stavljen na mušku polovinu bračnog para.

Tabela: Grafički prikaz žena u udžbenicima

Udžbenik	Žene u domenu političke i vojne historije	Žene u domenu društvene i kulturološke historije	Ukupan broj žena koje se spominju u udžbeniku
<i>Ganibegović</i>	-	Marija Kiri Žena s američkog sela	2
<i>Matković</i>	Savka Dabčević -Kučar	Greta Garbo	2
<i>Pejić 07</i>	Kraljica Viktorija Ruska carska porodica Kralj Aleksandar sa suprugom	Ženski modni stilovi Nadežda Petrović Crnogorka Radnica Djevojčica	8
<i>Pejić 06</i>	Kralj Milan sa suprugom	Građanka (dva puta) Radnica (dva puta) Marija Kiri Isidora Sekulić Djevojčica	8
<i>Hadžiabdić 07</i>	Ana Frank	Maria Curie Tkalje Žena s američkog sela Greta Garbo Valentina Terješkova Rosa Parks Majka Tereza Gabrielle Chanel Florence G. Joyner	10
<i>Šehić 07</i>	Kraljica Viktorija Roza Luksemburg Klara Cetkin Ana Frank	Marija Kiri-Sklodovska Anna Pavlova Mata Hari (M. Zelle) Portret majke Greta Garbo Frida Kalo Calderon Koko Šanel Žena s američkog sela Majka Tereza Valentina Tereškova Poster za film sa likom djevojke	15
<i>Valenta 07</i>	Kraljica Elizabeta Margaret Thatcher Indira Mahatma Gandhi Džemal Bijedić sa suprugom	Sufražetkinje Bosanke Bosanka veze Romkinje Margaretha Zelle Ruska carska obitelj Marlene Dietrich Ženska moda Žene kod Berlinskog zida Elizabeth Eckford Valentina Terješkova Jacqueline Kennedy sa Marilyn Monroe Eva-Evita Peron	18

5.3. Lista analiziranih udžbenika

- a) **Ganibegović** = Muhamed Ganibegović. Historija – Povijest za osmi razred osnovne škole (treće izdanje). IP "Svijetlost" d.d. Sarajevo 2006
- b) **Hadžiabdić** = Hadžija Hadžiabdić, Edis Dervišagić, Alen Mulić, Vahidin Mehić. Historija. Istorija. Povijest 8. Udžbenik za 8. razred osnovne škole. Bosanska Knjiga. Tuzla 2007
- c) **Matković** = Hrvoje Matković, Božo Goluža, Ivica Šarac. Povijest 8. Udžbenik za VIII razred osnovne škole (treće izdanje). Školska naklada. Mostar 2006
- d) **Pejić 06** = Dr. Ranko Pejić. Istorija za 9. razred osnovne škole. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Istočno Sarajevo 2006
- e) **Pejić 07** = S. Tešić, S. Gavrić, R. Pejić. Istorija za 9. razred osnovne škole. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Istočno Sarajevo 2007
- f) **Šehić** = Zijad Šehić, Zvezdana Marčić-Matošević, Alma Leka. Historija. Istorija. Povijest. Udžbenik sa historijskom čitankom za osmi razred osnovne škole. Sarajevo Publishing. Sarajevo 2007
- g) **Valenta** = Leonard Valenta. Historija – Povijest za 8. razred osnovne škole. Bosanska riječ. Sarajevo 2007

5.4. Skraćenice

MoR	= Memorandum o razumijevanju
Smjernice	= <i>Smjernice za pisanje i ocjenu udžbenika historije za osnovne i srednje škole u Bosni i Hercegovini</i> , april 2005. godine
I svjetski rat	= Prvi svjetski rat
II svjetski rat	= Drugi svjetski rat
BiH	= Bosna i Hercegovina
AVNOJ	= Antifašističko v(ij)eće narodnog oslobođenja Jugoslavije
NDH	= Nezavisna Država Hrvatska
Sud u Hagu	= Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
NATO	= Sjevernoatlantski savez

5.5. Smjernice

Komisija za izradu smjernica
konceptije novih udžbenika historije
u Bosni i Hercegovini

SMJERNICE ZA PISANJE I OCJENU UDŽBENIKA HISTORIJE ZA OSNOVNE I SREDNJE ŠKOLE U BOSNI I HERCEGOVINI

april 2005. godine

1. Polazne osnove

Polazeći od navedenih preporuka Memoranduma o razumijevanju, preporuka Vijeća Evrope o podučavanju historije 21. vijeka (2001/15), preporuka UNESCO-a u vezi s obrazovanjem za međunarodno razumijevanje, saradnju i mir i obrazovanje u odnosu na ljudska prava i temeljne slobode (Pariz 1974.), te Deklaracije i Cjelovitog okvira djelovanja u obrazovanju za mir, ljudska prava i demokraciju, Komisija je donijela opće, posebne i pojedinačne smjernice za pisanje udžbenika historije, njihovu ocjenu i primjenu.

U skladu s Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju ('Službeni glasnik BiH', br. 18/2003), a posebno s članovima 3, 4 i 6, ovog Zakona, te Memorandumom o razumijevanju o uspostavi Komisije za izradu smjernica za pisanje udžbenika historije u Bosni i Hercegovini, potpisanog u maju 2004. godine, ministar obrazovanja i kulture Republike Srpske, sva kantonalna ministarstva obrazovanja kao i Odjel obrazovanja Brčko Distrikta BiH su usvojili dolje navedeni tekst smjernica čiju su izradu potpomogli Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine, Ministarstvo obrazovanja i kulture Republike Srpske i Ministarstvo obrazovanja i nauke Federacije Bosne i Hercegovine.

Udžbenik historije proizlazi iz nastavnog plana i programa.

U izradi smjernica uvažavane su preporuke Memoranduma o razumijevanju, u kojem se ističu ciljevi da:

- 1.1. Učenici dobiju osnovno razumijevanje historije sva tri konstitutivna naroda i nacionalnih manjina;
- 1.2. Bosna i Hercegovina bude glavna polazna tačka;
- 1.3. Tri konstitutivna naroda i nacionalne manjine budu predstavljeni na nepristrasan način;
- 1.4. Sporna pitanja propisanog nastavnog plana i programa budu objašnjena na način koji ne vrijeđa, te uvažava osjećanja konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina;
- 1.5. Susjedne države budu predstavljene na nepristrasan način;
- 1.6. Interaktivno učenje i komparativni metodološki pristupi budu primijenjeni prilikom pisanja udžbenika.

2. Opće smjernice za pisanje udžbenika historije

- 2.1. Kod pisanja udžbenika, autori bi trebali smanjiti kvantitet informacija koje se odnose na političku historiju, kako bi se omogućio veći broj informacija koje bi učenici dobili i kroz druge aspekte historije, kao što su kulturna, društvena, ekonomska i historija svakodnevnog života.
- 2.2. Udžbenici trebaju biti naučno utemeljeni, objektivni, te usmjereni na stvaranje zajedničkog razumijevanja, pomirenja i mira u BiH.
- 2.3. Kod pisanja udžbenika, autori trebaju primjenjivati multiperspektivnost, kako bi učenicima omogućili da se nauče toleranciji. Multiperspektivnost treba biti zastupljena u svim aspektima udžbenika, u tekstovima, ilustracijama i izvorima. Pristup multiperspektivnosti može biti zastupljen u udžbenicima samim tim što će biti predstavljeni i drugi pogledi na određenu činjenicu ili događaj.
- 2.4. Nacionalna historija trebala bi biti predstavljena u regionalnom kontekstu Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja, s primjerima uzetim iz BiH i s odrazom raznolikosti kao obogaćujućim faktorom.
- 2.5. Tekst i prilozi o susjednim državama zasnivaju se na nauci, objektivnosti, te toleranciji i multiperspektivnosti..
- 2.6. Pitanja i zadatke za učenike treba formulirati na način koji će poticati kritičko i otvoreno razmišljanje, kao i sposobnosti da se analiziraju historijski procesi. Autori trebaju voditi računa o tome da tekst udžbenika potiče razvoj kritičkog mišljenja učenika, prikazujući historijske sadržaje iz različitih perspektiva.
- 2.7. Osjetljiva pitanja/kontroverzne teme trebaju biti navedene u udžbenicima, kako bi bile otvorene za diskusiju. Navesti da postoje različite interpretacije istih historijskih događaja, uz obavezno navođenje različitih historijskih izvora.
- 2.8. Kod pisanja udžbenika, autori trebaju poštovati ravnotežu između količine tekstva, ilustracija, izvora i zadataka za učenike.
- 2.9. Informacija u udžbenicima treba biti predstavljena tako da omogući interaktivan način rada.
- 2.10. Uopćeno govoreći, jezik koji se koristi u udžbenicima treba biti oslobođen termina i definicija koji navode na mržnju i stvaraju sliku neprijatelja, posebno kad se govori o susjednim državama.
- 2.11. Tekstovi u udžbenicima trebaju biti pisani jezikom prikladnim za uzrast i sposobnosti učenika, kao i obim datuma i događaja u tekstu. Uz to, tekstovi ne bi trebali biti dosadni učenicima; učenje historije treba biti zabavno i podsticati učenje.
- 2.12. Poželjno je da autori primjenjuju komparativne metode u obradi pojedinih nastavnih sadržaja.
- 2.13. Udžbenike historije može pisati i grupa autora, koja se sastoji od naučnih radnika i nastavnika iz prakse.
- 2.14. Svi budući recenzenti udžbenika trebaju poštovati smjernice autorima.
- 2.15. Potrebno je ravnomjerno obraditi ličnosti iz opće i nacionalne historije koje su obilježile određeni vremenski period, kroz sve aspekte njihovog djelovanja (kulture, politike, itd.).
- 2.16. U udžbenicima treba biti zastupljeno i nastavno gradivo o ulozi i položaju žena u društvu, kroz različite historijske periode.
- 2.17. Pri izučavanju historijskih sadržaja, treba obratiti pažnju na historiju nacionalnih manjina u BiH.
- 2.18. Udžbenici historije moraju biti u skladu s Ustavom Bosne i Hercegovine;

3. Posebne smjernice za pisanje udžbenika historije

Od savremenog udžbenika historije očekuje se ne samo da obrazuje, već i da potiče, usmjerava i vodi razvoj učenika. Zajednička jezgra nastavnih planova i programa iz historije treba biti ugrađena u udžbenike. Ove smjernice obavezujuće su za autore i recenzente.

Dobar udžbenik historije čini:

Skup komponenata (kao što su udžbenik, radni listovi, priručnik za nastavnike, dokumenti na CD-u, historijski atlas, dokumentarni filmovi, slajdovi, ostali prateći sadržaji itd.), koji prati nastavni plan i program i pridržava se općih principa kvaliteta (kao što su, naprimjer, pouzdanost, privlačnost, mogućnost stvaralaštva učenika i nastavnika, itd.).

- 1.1. Udžbenici konceptualno trebaju biti urađeni tako da historijski izvori budu uvršteni u sadržaj udžbenika za svaku nastavnu jedinicu i da budu raznovrsni.
- 1.2. Udžbenik historije raščlanjuje nastavne sadržaje zadate nastavnim programom i zajedničkom programskom jezgrom.
- 3.3. Uz udžbenike, autori su dužni izraditi i priručnik za nastavnike. Priručnik treba ponuditi primjere obrade nastavne jedinice, kao i oblike i metode rada, ciljeve, zadatke, rezultate učenja, nastavna sredstva, te minimum didaktičkih sredstava.
- 3.4. Prikaz svakodnevnog života treba biti uključen u sve udžbenike, te ugrađen u historijske periode.
- 3.5. U udžbenike uvrstiti hronološke tabele.
- 3.6. Didaktički materijali, koji prate udžbenike u obradi svake nastavne cjeline, trebaju sadržavati pitanja, zadatke, fotografije, ilustracije, slike, grafikone, historijske karte, itd., i trebaju biti što više zastupljeni u udžbenicima.
- 3.7. Udžbenike historije potrebno je dovesti u korelaciju sa srodnim nastavnim predmetima, kada je to moguće.
- 3.8. Programska koncepcija udžbenika mora odgovarati uzrastu učenika. U jednoj nastavnoj jedinici, nove pojmove treba objašnjavati u skladu s uzrastom učenika.
- 3.9. Nastavna građa mora biti u funkciji interaktivnog učenja. Nastavnika stavlja u ulogu koordinatora dijaloške metode.
- 3.10. Terminologija koja se koristi u obradi historijskih sadržaja treba odražavati vrijeme o kome se govori.
- 3.11. Upotreba historijskih karata treba adekvatno odražavati historijsku epohu koju karte predstavljaju.
- 3.12. Pravila u izradi udžbenika historije čine strukturirano, povezano i postupno izlaganje historijskih sadržaja s primjerima.
- 3.13. Lakše uočavanje strukture udžbenika historije može se postići pomoću različitih grafičkih sredstava – isticanje bojom, uvlačenje, zgušnjavanje i razrjeđivanje teksta, pomoću naslova i međunaslova, zadataka za povezivanje i sistematizaciju pojmova, kao i ponudom gotovih sistematizacija.
- 3.14. Autori trebaju voditi računa o nivoima znanja u kreiranju udžbenika. Nivoi znanja poredani su od najnižeg (nivo reprodukcije), do najvišeg (znanje na nivou sinteze i procjene).
- 3.15. Udžbenik historije osnovna je obavezna školska knjiga, kojom se određuje nivo znanja u okviru svake programom predviđene teme iz historije.
- 3.16. Potrebno je odrediti okvir obrade historijskog sadržaja, i to prema obimu (kvantitet, broj i količina informacija o nekom historijskom sadržaju) i dubini do koje će se ići u obradi tog historijskog sadržaja.
- 3.17. Uvodni dio sata mogao bi se koncipirati kao povezivanje prethodno usvojenih znanja i saznanja s novim sadržajem.
- 3.18. Radna sveska za učenike treba pratiti udžbenik i koristiti se radi sistematizacije gradiva. Radne sveske mogu biti skromnije dizajnirane; ne moraju biti u boji, niti štampane na skupom papiru.

Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole

3.19. Priručnik za nastavnike koji sadrži:

- Upute za obradu historijskih sadržaja kroz teme u udžbeniku;
- Primjere za realizaciju bar jedne nastavne jedinice;
- Prijedlog didaktičkog minimuma za obradu nastavne građe.

4. Pojedinačne smjernice za pisanje udžbenika historije

Pored navedenih posebnih smjernica koje se odnose na udžbenike svih razreda, u udžbenicima svih razreda potrebno je imati u vidu i sljedeće:

- 1.1. U udžbenicima koji obrađuju sadržaje iz perioda starog vijeka i antike, ilustracije bi u odnosu na tekst trebale biti zastupljene u većem obimu.
- 1.2. Tekstovi u udžbenicima trebaju biti pisani jezikom prikladnim za uzrast i sposobnosti učenika. Ne bi trebalo pretrpavati tekstove datumima i događajima. Uz to, tekstovi ne bi trebali biti dosadni učenicima.
- 4.3. Kod obrade svjetskih religija iz starije historije, treba naglasiti njihove zajedničke crte i specifičnosti u periodu nastajanja.
- 4.4. Prethistorijski period i prahistorijska nalazišta, kao i antička i srednjovjekovna, trebaju biti naznačeni na karti BiH, kao centralno polazište, a susjedne zemlje s važnijim nalazištima.
- 4.5. Potrebno je u udžbenicima dati manju zastupljenost političkoj historiji, i uvesti više sadržaja iz ekonomske, društvene, kulturne historije i historije svakodnevnog života, uz poštivanje principa navođenja više historijskih izvora.
- 4.6. Programske sadržaje iz perioda srednjeg vijeka moguće je strukturirati tematsko-hronološki.
- 4.7. Izučavanje historije BiH u srednjem vijeku treba biti u prvom planu, a historijski događaji u susjednim zemljama trebaju se pratiti na ravnomjeren način, poštujući hronologiju i međusobnu povezanost.
- 4.8. Razdoblje revolucija novog vijeka treba obraditi kao fenomene u širem historijskom kontekstu i predstaviti konceptualno. Potrebno je voditi računa o specifičnostima svake revolucije.
- 4.9. Uvrstiti multiperspektivnost i prikazati historijske procese iz perioda novog vijeka i što više historijskih izvora različitog porijekla.
- 4.10. U sedmom i osmom razredu, autor udžbenika trebao bi koristiti zadatke i vježbe kritičkog razmišljanja, te koristiti ilustracije koje su primjerene uzrastu učenika.
- 4.11. Omogućiti učenicima da shvate historijske fenomene, procese, i utvrde bitne činjenice.
- 4.12. Rečenice koje se koriste u udžbeniku historije za sedmi i osmi razred trebaju biti nešto duže i složenije nego što su rečenice koje koriste sami učenici, kako bi udžbenik poticao razvoj učeničkog jezika, ali ne bi trebale biti pretjerano dugačke, da ne otežavaju pamćenje i razumijevanje gradiva.
- 4.13. Tekstovi u udžbenicima trebaju biti pisani jezikom prikladnim za uzrast učenika, kao i obim datuma i događaja u tekstu. Uz to, tekstovi ne bi trebali biti dosadni učenicima; učenje historije treba biti zabavno i podsticati učenje.
- 4.14. U obradi perioda od 1945. do 1992. godine, potrebno je predstaviti sadržaje na nekoliko nivoa: historija svijeta, Evrope, susjednih država, odnosno bivše SFRJ i BiH; teme je potrebno obraditi konceptualno, kroz integracijske procese u svijetu i Evropi.
- 4.15. Treba obraditi ličnosti koje su obilježile 20. stoljeće, kroz sve aspekte djelovanja: kulture, umjetnosti, politike, itd.
- 4.16. Ministri obrazovanja uviđaju potrebu obrađivanja historijskih procesa zaključno s krajem 20. stoljeća, kako bi se obradili i ovi procesi u skladu s navedenim smjernicama.

5. Gimnazija i druge srednje škole

Polazne osnove, opće, posebne i pojedinačne smjernice, sadržane u ovom dokumentu, odnose se i na više nivoe obrazovnog sistema (gimnazija i stručne škole). One su osnova za pisanje udžbenika historije, s tim što se historijska građa obrađuje obimnije, dublje i sadržajnije.

- 5.1. Trebalo bi potaknuti grupe učenika da se uključuju u istraživačke projekte i interaktivno učenje, kako bi stvorili uvjete za vođenje dijaloga.
- 5.2. Kontroverzne teme u udžbenicima, uglavnom, treba navesti kao teme otvorene za diskusiju.
- 5.3. Historijski sadržaji koji se predstavljaju u udžbeniku trebaju biti naučno i stručno adekvatni, trebaju odražavati najznačajnija dostignuća historijske nauke, te pratiti savremene tokove i rezultate najnovijih istraživanja historijske nauke.
- 5.4. Historijski tekst motivira učenike na samostalan rad i samozaključivanje o historijskim procesima i pojavama.
- 5.5. Historijski tekst uvodi učenike u samostalna istraživanja i stvara uvjete za vođenje dijaloga i razvijanje otvorenog i tolerantnog razmišljanja.
- 5.6. Omogućava i potiče na razvoj analitičkih i kritičkih sposobnosti kod učenika.
- 5.7. Motivira učenika na samostalni rad i samozaključivanje o historijskim procesima, pojavama i događajima.

6. Primjena novih udžbenika

Primjena novih udžbenika zahtijeva potpuno drugačiju ulogu nastavnika u sistemu obrazovanja. Udžbenici su koncipirani za interaktivno učenje i pretežno dijalošku metodu, pa je neophodno izvršiti edukaciju nastavnika za ovaj vid nastave.

Kako bi se u potpunosti odgovorilo novoj koncepciji i zahtjevima udžbenika, potrebno je već sada započeti realizaciju stalnog obrazovanja nastavnika. Stalno stručno obrazovanje mogu realizirati instruktori, koji su duboko ušli u suštinu nove koncepcije udžbenika. S tim u vezi, nadležna ministarstva obrazovanja već sada bi trebala planirati finansijska sredstva za realizaciju ovog programa. Ocjena novih udžbenika koju daju recenzenti podrazumijeva potpunu primjenu ovog dokumenta. Upute recenzenata moraju biti otvorene za prodor novih ideja u historiji.

Za realizaciju smjernica iz ovog dokumenta, predlažemo:

- Obavijestiti sve relevantne institucije o usvojenim smjernicama, **do kraja aprila 2005. godine.**
- Objaviti konkurs za izradu udžbenika, **do kraja juna 2005. godine.**
- Primijeniti nove udžbenike u **školskoj 2006/07. godini.**
- Do primjene novih udžbenika, izvršiti edukaciju nastavnog kadra.

Ove smjernice bit će objavljene u "Službenom listu."

7. Tehnički standardi udžbenika

Savremeni pristup nastavi historije i savremeni udžbenik historije podrazumijeva da:

- 1.1. Tehnička obrada i dizajn udžbenika mogu služiti generacijama učenika nekoliko godina (prošiveni udžbenik), onoliko koliko traju važeći nastavni planovi i programi;
- 1.2. Udžbenici će biti prilagodljivi uzrastu učenika, pri čemu se veći format primjenjuje u nižim razredima, a manji u višim razredima;
- 1.3. Ukupan broj stranica teksta i priloga određuje nastavni program;
- 1.4. Naslovna stranica (korice – plastificirane ili tvrde) mora biti prikladna sadržaju, atraktivna i privlačna;

Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole

- 1.5. Prilozi u udžbeniku budu višebojni (kolorni) na fotopapiru;
- 1.6. Udžbenik sadrži biografiju autora, s tekstom obraćanja učenicima;
- 1.7. Tip slova, naslovi tema, podnaslovi tema i nastavne jedinice budu tako dizajnirani da čine slojevitost nastavne građe;
- 1.8. Prilozi veličinom, sadržajem i detaljima budu jasni i odgovaraju zahtjevima teksta;
- 1.9. Prilozi budu unutar teksta, gdje se autor na njih poziva;
- 1.10. Potpisi ispod priloga tipom slova budu različiti od teksta;
- 1.11. Historijske zanimljivosti budu posebno izdvojene tipom slova ili bojom podloge;
- 1.12. Udžbenik služi u školi i kod kuće;
- 1.13. Zadovoljava ekološke standarde, posebno bojama i grafikom, koje ne štete zdravlju;
- 1.14. Udžbenik odgovara savremenim evropskim standardima.

Zaključci:

1. Komisija je konstatirala da postoji različito viđenje određenih historijskih sadržaja u nastavnim planovima i programima i tačke 1.2 Memoranduma o razumijevanju, koja navodi da je Bosna i Hercegovina polazna tačka, i predlaže da se nastavi rad na usaglašavanju nastavnih planova i programa kroz izradu standarda u obrazovanju.
2. Trebalo bi poduzeti daljnje korake, usmjerene ka usaglašavanju koncepta prikazivanja historijskih sadržaja iz nacionalne historije (pod nacionalnom historijom podrazumijeva se historija svih konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina koji su živjeli, odnosno žive na prostoru Bosne i Hercegovine).
3. Smjernice za predmet Historija, trebaju se odraziti i na predmet Poznavanje prirode i društva.